

KOLE PAVLLOV

GJORGJI PAVLOVSKI

GJEOGRAFIA EKONOMIKE

PËR VITIN E PARË

DREJTIMI EKONOMIKO-JURIDIK DHE TREGTAR

Dr. Kole Pavlov

Prof. Dr. Gjorgji Pavlovski

GJEOGRAFIA EKONOMIKE

PËR VITIN E PARË **DREJTIMI EKONOMIKO-JURIDIK DHE TREGTAR**

Profilet arsimore: Teknik Ekonomik dhe Administrator Biznesi
Profesioni Ekonomiko-Juridik dhe Tregtar / Sektori i Ekonomisë, Drejtësisë dhe Tregtisë

Autorë:

Dr. Kole Pavlllov
Prof. Dr. Gjorgji Pavllovski

Recensentë:

Prof. Dr. Mirjanka Madzeviq
Zaklina Xhorleva
Vera Angellovska

Titulli i botimit original:

ЕКОНОМСКА ГЕОГРАФИЈА
ЗА ПРВА ГОДИНА ЕКОНОМСКО-ПРАВНА И ТРГОВСКА СТРУКА
Образовни профили: економски техничар и бизнис администратор
од економско-правна и трговска струка/сектор економија, право и трговија.

Botues:

Ministria për Arsim dhe Shkencë e Republikës së Maqedonisë së Veriut
Rr. "Shën Kirili dhe Metodi", nr. 54, 1000 Shkup

Përkthyer nga gjuha maqedone:

Mirsad Rakipi

Lektor:

Skender Ameti

Redaktor profesional i botimit në gjuhën shqipe:

Prof. Dr. Resul Hamiti

Radhitja kompjuterike:

Arbëria Design (Afrim Bulica)

Dizajni:

Pepi Damjanovski

Vendi dhe viti i botimit:

Shkup, 2022

Me vendim të miratimit të tekstit mësimor nga lënda e Gjeografisë Ekonomike për vitin e parë (profesioni Ekonomiko-Juridik dhe Tregtar); profilet: Teknik Ekonomik dhe Administrator Biznesi; nr. 26 - 500/1 të datës 02.07.2021, miratuar nga Komisioni Kombëtar i Teksteve. Katalogimi CIP në botimin e Bibliotekës Kombëtare dhe Universitare "Sh. Kliment Ohridski" - Shkup.

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

91:33(075.3)

PAVLLOV, Kole

Gjeografia ekonomike për vitin e parë [Електронски извор] : drejtimi ekonomiko-juridik dhe tregtar : profilet arsimore teknik ekonomik dhe administrator biznesi, profesioni ekonomiko-juridik dhe tregtar / sektori i ekonomisë drejtësisë dhe tregtisë / Kole Pavlllov, Gjorgji Pavllovski ; [përktheu nga gjuha maqedone Mirsad Rakipi]. - Shkup : Ministria për arsim dhe shkencë e Republikës së Maqedonisë së Veriut, 2022

Начин на пристапување (URL):

https://www.e-ucebnici.mon.gov.mk/pdf/Ekonomskegeografija_1_albanski.pdf.

- Превод на делото: Економска географија за прва година : економско-правна и трговска струка.

- Текст во ПДФ формат, содржи 160 стр., илустр. - Наслов преземен од екранот. - Опис на изворот на ден 18.08.2022. - Фјалор i fjalëve më pak të njohura: стр. 159. - Библиографија: стр. 160

ISBN 978-608-273-080-6

1. Pavllovski, Gjorgji [автор]

COBISS.MK-ID 57997573

GJEOGRAFIA EKONOMIKE, BURIMET NATYRORE DHE POPULLSIA.7

GJEOGRAFIA EKONOMIKE NË SISTEMIN E SHKENCAVE EKONOMIKE.....	8
BURIMET NATYRORE SI FAKTOR I ZHVILLIMIT EKONOMIK.....	11
POPULLSIA SI FAKTOR I ZHVILLIMIT EKONOMIK.....	14
KARAKTERISTIKAT STRUKTURE TË POPULLSISË.....	17
LËVIZJET E MIGRIMIT TË POPULLSISË.....	20
ASPEKTET EKONOMIKO-GJEOGRAFIKE TË BASHKIMIT EVROPIAN.....	23
ASPEKTET EKONOMIKO-GJEOGRAFIKE TË REPUBLIKËS SË MAQEDONISË SË VERIUT.....	26

GJEOGRAFIA INDUSTRIALE31

NAFTA DHE GAZI NATYROR.....	32
THËNGJILLI.....	35
HIDROENERGJIA, ENERGJIA ATOMIKE, ENERGJIA DIELLORE DHE ENERGJIA E ERËS.....	38
METALURGJIA E ZEZË DHE E NGJYROSUR.....	40
INDUSTRIA E MAKINERISË.....	43
INDUSTRIA E ELEKTRONIKËS DHE INFORMATIKE.....	46
INDUSTRIA KIMIKE DHE FARMACEUTIKE.....	48
INDUSTRIA USHQIMORE DHE TEKSTILE.....	50
ENERGJETIKA NË R. E MAQEDONISË SË VERIUT.....	53
PËRHAPJA DHE PRODHIMI I THËNGJILLIT NË R. E MAQEDONISË SË VERIUT.....	55
METALURGJIA E ZEZË DHE AJO ME NGJYRA NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT.....	58
MINERALET JOMETALORE NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT.....	60
PËRPUNIMI I METALIT, INDUSTRIA E MAKINERISË DHE ELEKTROINDUSTRIA NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT.....	62
INDUSTRIA KIMIKE DHE FARMACEUTIKE NË R. E MAQEDONISË SË VERIUT.....	64
INDUSTRIA E TEKSTILIT, E LËKURËS, E KËPUCËVE, E DUHANIT, E DRURIT DHE INDUSTRIA USHQIMORE NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT.....	66

GJEOGRAFIA AGRARE.71

PRODHIMI BUJQËSOR.....	72
KULTURAT E DRITHRAVE.....	74
BIMËT INDUSTRIALE DHE AROMATIKE.....	77

PEMËTARIA DHE VRESHTARIA.....	80
BLEGTORIA NË EKONOMINË BOTËRORE DHE	
TREGTIA NDËRKOMBËTARE.....	83
GJUETIA DHE PESHKIMI.....	86
SHPËRNDARJA E PYJEVE DHE EKSPLOATIMI I TYRE.....	89
KARAKTERISTIKAT STRUKTURE TË BUJQËSISË NË	
REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT.....	92
LAVËRTARIA NË	
REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT.....	95
PEMËTARIA DHE VRESHTARIA NË	
REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT.....	98
BLEGTORIA DHE BLETARIA NË	
REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT.....	98
PYLLTARIA DHE HORTIKULTURA NË	
REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT.....	104

KOMUNIKACIONI DHE TURIZMI.....109

LIDHJA E KOMUNIKACIONIT DHE DREJTIMET E KOMUNIKACIONIT.....	110
NDARJA E KOMUNIKACIONIT (KOMUNIKACIONI TOKËSOR,	
UJOR DHE AJROR.....	112
ROLI DHE RËNDËSIA E TRANSPORTIT NË	
ZHVILLIMIN SHOQËROR.....	115
TRAFIKU I TELEKOMUNIKACIONIT.....	117
LLOJET E TURIZMIT DHE FAKTORËT E	
ZHVILLIMIT TË TURIZMIT.....	120
SHPËRNDARJA RAJONALE E QARKULLIMIT	
TURISTIK NDËRKOMBËTAR.....	123
ZHVILLIMI I KOMUNIKACIONIT DHE KOMUNIKIMEVE NË	
REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT.....	126
LLOJET E KOMUNIKACIONET NË R. E MAQEDONISË SË VERIUT.....	129
FAKTORËT E ZHVILLIMIT TË TURIZMIT NË	
REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT.....	132
LLOJET E TURIZMIT DHE RAJONET TURISTIKE NË	
REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT.....	135

MJEDISI JETËSOR DHE ZHVILLIMI I QËNDRUESHËM.....139

GJEOGRAFIA, MJEDISI DHE EKOLOGJIA.....	40
MODELIMI GJEOGRAFIK I MJEDISIT.....	142
NDIKIMI I FAKTORËVE NATYRORË NË	
CILËSINË E MJEDISIT.....	144
ZHVILLIMI I QËNDRUESHËM	
DHE MJEDISI.....	147
NDOTJA DHE MBROJTJA	
E HIDROSFERËS.....	149
MBROJTJA E AJRIT NGA NDOTJA.....	152
MBROJTJA E TOKËS DHE MENAXHIMI I MBETURINAVE.....	155

SI DO TA PËRDORËSH LIBRIN MËSIMOR !?

Teksti kryesor

Tabelat, hartat, skemat dhe grafikët me statistika, të cilat e pasurojnë atë dhe nuk e rëndojnë tekstin bazë të përshtatshëm për analizën dhe diskutimin e klasës.

KARAKTERISTIKAT STRUKTURE TË POPULLSISË

Si struktura bazë të popullsisë në botë konsiderohen: gjinia, moshë, arsimi, ekonomia dhe të tjera.

STRUKTURA GJINORE

Struktura gjinore tregon marrëdhënien numerike midis popullsisë mashkullore dhe femërore në botë. Nga kjo varet rritja natyrore e popullsisë, e cila ka një ndikim të drejtpërdrejtë në zhvillimin ekonomik të disa industrive. Në të gjitha vitet e regjistrimit të popullsisë botërore, meshkujt mbizotërojnë ndaj femrave. Sipas të dhënave të vitit 2013, përqindja e popullsisë mashkullore në botë është 50.4 %, kurse 49.6 % për popullsinë femërore. Ekziston një disproportion i theksuar midis gjinive në: Katar, Oman, Bahreini dhe Kuvajt, ku dominon popullsia mashkullore. Popullsia femërore numërohet më së shumti në: Rusi, Ukrainë, Francë, Japoni, Itali dhe vende të tjera.

Harta: Pabarazia gjinore në botë

STRUKTURA SIPAS MOSHËS

Struktura e popullsisë sipas moshës konsiderohet si një element i rëndësishëm demografik, pra, si një tregues nga i cili mund të shihen mundësitë e zhvillimit ekonomik të vendeve në nivel global. Nëse mbizotërojnë popullsia e re, pra, meshkujt deri në 14 vjeç ose popullsia nga 15 deri 24 vjeç, do të thotë se në atë vend perspektivat për zhvillim ekonomik do të zhkojnë përjetë. Grupi prej 0 deri 14 vjeç më i shprehur është në: Nigerin (50 %), Ugandën (48 %), Angolinë (47 %), Zambinë dhe vende të tjera afrikane. Me numër më të madhë është grup moshë prej 25 deri 64 vjeç, e cila në 2013 përfshinte 49.5 % të popullsisë botërore. Kjo grup moshë

Aktiviteti hyrës për përmbytjen mësimore

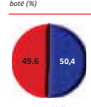
Kujto: Si ndahet popullsia sipas moshës?
Mendo: Si ndikon shkollën e arsimi në zhvillimin ekonomik në shoqëri?

Nocionet kryesore:

Struktura gjinore
Pabarazi demografike
Popullsia e arsimuar
Faqja e punës
Popullsia aktive dhe mbajtur.

Grafik:

Struktura gjinore në botë (%)

Mjet hyrës i rekomanduar për paralajmërimin e qëllimeve dhe efekteve të përmbytjes së mësimdhënies.

Nocionet kryesore për studim.

Tabela: Struktura e moshës së popullsisë së botës (2015)

Grupmosha	Pjesëmarrja (%)
0-14 (vjeç)	26.0
15-24 (vjeç)	16.3
25-64 (vjeç)	49.5
mbi 65 (vjeç)	9.2

është shumë e rëndësishme, sepse në vete përmban edhe popullatën aktive të cilën e mban popullsia e re.

Grupmosha mbi 65 vjeç, merr pjesë me 8.2 % të popullsisë së përgjithshme botërore. Procesi i plakjes demografike në bota ka përfunduar edhe vendet e zhvilluara, ku pjesëmarrja e popullsisë së vjetër rritet: Japonia (26 %), Italia (22 %), Gjermania (21 %), Suedia (20 %), Finlanda, Spanja dhe vende të tjera. Kjo çon në një ulje të natalitetit dhe mungesë të fuqisë punëtore.

Pjesëmarrja e popullsisë së re është më e lartë në vendet e pazhvilluara për shkak të: natalitetit të lartë, vdekshmërisë së lartë, varfërisë, jetëgjatësisë së shkurtër etj.

STRUKTURA ARSIMORE

Struktura sipas arsimimit të popullsisë është tregues i potencialit ekonomik të një vendi të caktuar. Parimisht, kjo strukturë e diferencon ose e ndan popullsinë në të arsimuar dhe të paarsimuar. Niveli më i lartë e popullsisë së arsimuar me arsim normal dhe arsim të lartë kanë këto vende: Kanadaja (56 %), Japonia (50 %), Izraeli, Koreja e Jugut dhe Britania e Madhe. Një përqindje më e lartë e popullsisë së paarsimuar gjendet në vendet e pazhvilluara.

Vendet me përqindje të lartë të popullsisë së paarsimuar shënojnë rënie në zhvillim jo vetëm në fushën e arsimi, por edhe në çdo fushë të zhvillimit ekonomik!

Harta: Struktura arsimore (popullsia e arsimuar në %)

STRUKTURA EKONOMIKE

Struktura ekonomike e popullsisë ka një rol të rëndësishëm në zhvillimin ekonomik të vendeve në botë. Struktura ekonomike mundëson të ndajë përzierja të popullsisë sipas aktivitetit ekonomik, si dhe strukturën e popullsisë sipas aktivitetit dhe profesioneve. Për sa i përket aktivitetit, popullsia mund të grupohet në 3 grupe: popullsia aktive, popullsia mbajtur dhe persona me të ardhura personale.

Aktive është ajo popullsia që punon dhe merret me ndonjë profesion për të siguruar veçje jetesë.

E mbajtur ose në varësi është popullsia që nuk punon dhe këtu përfshihen: fëmijet, nënësit, studentët, të papunët e të tjerë, të mbështetur nga popullsia aktive apo persona me të ardhura personale.

Persona me të ardhura personale janë ata që kanë të ardhura të veta, por nuk janë të punësuar. Persona të tillë janë pensionistët, personat me aftësi të kufizuara, personat që marrin ndihmë sociale dhe të tjerë. Bota e zhvilluar ka pjesëmarrje më të lartë të popullsisë aktive, por më të ulët me popullsi të mbajtur ose në varësi. Në botën e pazhvilluar, situata është e kundërt.

Popullsia aktive

Rishikimi dhe verifikimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Popullsia mashkullore është pak më e madhe se ajo femërore, në mbarë botën.
- Popullsia mashkullore është numërisht mbizotërore në vendet arabe dhe ajo femërore në vendet që pësojnë viktima të mëdha gjatë Luftës së Dytë Botërore.
- Popullsia e re dominon në vendet e pazhvilluara, ndërsa vendet e zhvilluara janë përballë me procesin e plakjes demografike.
- Vendet e pazhvilluara kanë një përqindje të lartë të popullsisë analfabete dhe të mbajtur (në varësi).
- Bota e zhvilluar karakterizohet nga një pjesëmarrje e lartë e popullsisë së arsimuar dhe aktive.

Kontrolli njohuri të përvetësuar:

- Cilat vende në botë kanë një përqindje të lartë të popullsisë?
- Cila popullatë konsiderohet e re dhe në cilat vende mbizotërojnë pjesëmarrja e saj?
- Cila popullatë konsiderohet aktive dhe ku mbizotërojnë në saj?
- Cilat vende në botë kanë popullsinë më të kualifikuar?
- Cili është ndikimi i arsimi në ekonomitë?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe kompjuterit (TIQ):

Boni një tabelë dhe një grafik krahasimi (Excel) për strukturën sipas moshës së tre vendeve në të zhvilluara dhe tre më pak të zhvilluara në botë.

Fotografitë dhe imazhet satelitore, të cilat në mënyrë ilustruese dhe faktografike plotësojnë tekstin bazë.

Pyetje për kontrollimin dhe sistemimin e mbetjeve të njësive modulare.

Teksti i shtuar për personat kureshtar dhe për nxënësit të cilët përparojnë më shpejt në mësim.

Përfundimet e nxjerra dhe pyetjet dhe detyrat për shqyrtim të njohurive të fituara.

Ushtrime me aplikimin e informacionit dhe teknologjisë kompjuterike për të zgjeruar dhe fituar njohuri dhe aftësi të reja.

Teksti mësimor Gjeografia Ekonomike për vitin e parë, drejtimi Ekonomiko-Juridik dhe Tregtar është shkruar sipas programit të ri mësimor, të hartuar në mënyrë modulare dhe sipas konceptit dhe metodologjisë për përgatitjen dhe vlerësimin e teksteve në sistemin arsimor të Republikës së Maqedonisë së Veriut.

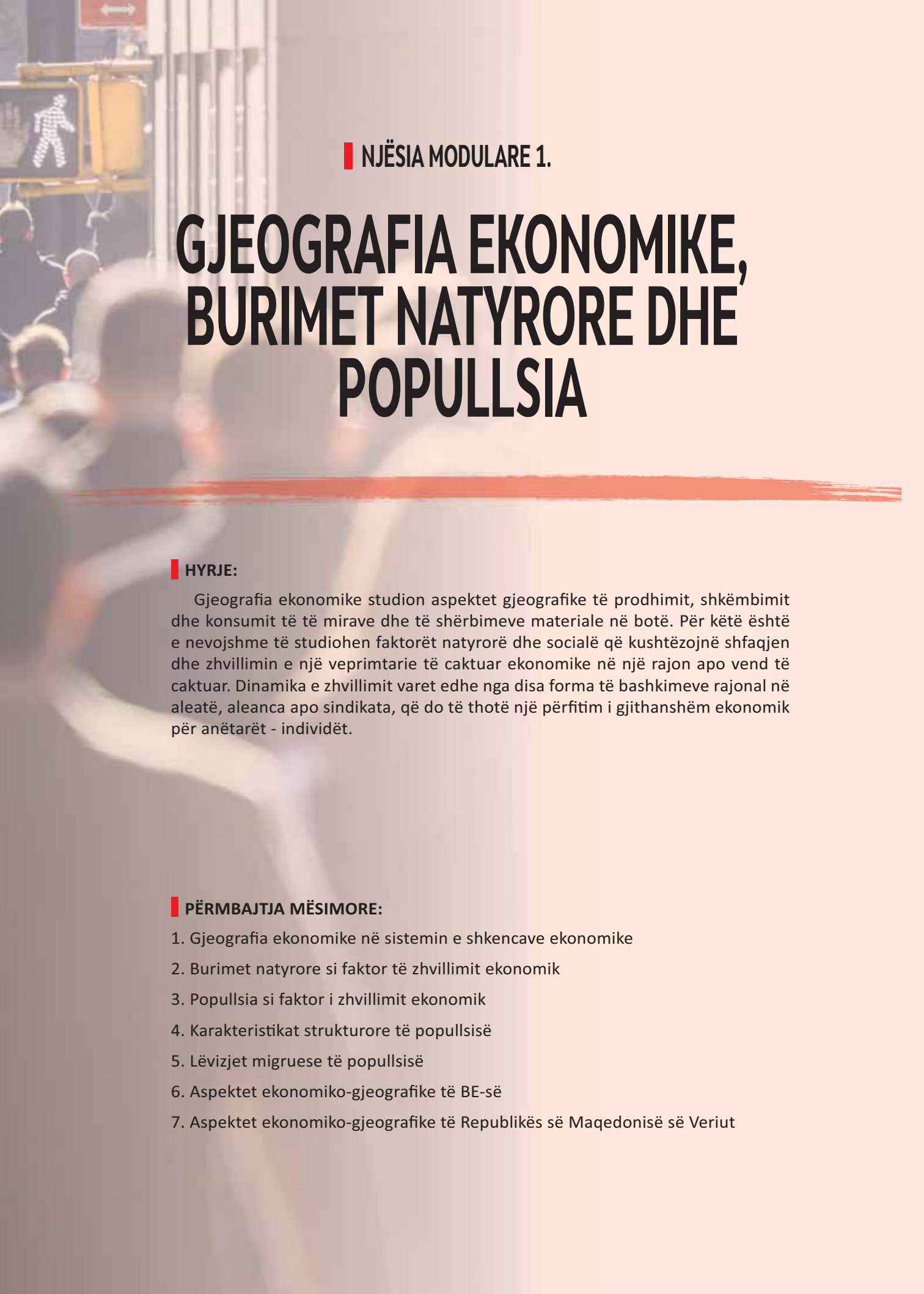
Qëllimi kryesor i përmbajtjes është përvetësimi i njohurive në fushën e: pasurive natyrore, popullsisë, gjeografisë industriale, gjeografisë agrare, komunikacionit, turizmit dhe mjedisit në mbarë botën dhe brenda Republikës së Maqedonisë së Veriut. Në këtë kontekst, teksti shkollor është krijuar për të ofruar një bazë solide për nxënie, por edhe për udhëzime ose këshillime drejt aktiviteteve të punës në shtëpi dhe në shkollë, të cilat hapin perspektiva dhe dimensione të reja në kuptimin e gjeografisë ekonomike.

Teksti shkollor ka karakter punues dhe mundëson të nxënit gradual përmes kërkimit, të menduarit, zbulimit dhe përfundimit ose konkludimit, ku nxënësi nxitet që të luaj rolin e një pjesëmarrësi aktive në përvetësimin e njohurive të reja, duke shmangur monotoninë e vëzhgimit pasiv. Theks i veçantë i kushtohet vëllimit dhe moderimit të përmbajtjeve mësimore. Ato (përmbajtjet) janë të shkurtra, të qarta dhe koncize dhe mjaftueshëm të ilustruara me materiale fotografike dhe hartografike. Teksti mësimor është i pasur me të dhëna të freskëta statistikore në formën e tabelave, skicave dhe grafikëve, të cilat mund të përdoren për analiza rishikuese, krahasime dhe nxjerrjen e përfundimeve për një fenomen, objekt apo problem të caktuar.

Aparatura e pasur didaktike, krahas tekstit bazë, thellon njohuritë e mendjeve kureshtare dhe të nxënësve që përparojnë më shpejt në mësim, si dhe ofron një kontroll të shpejtë të njohurive dhe aftësive të marra, përmes pyetjeve për kontroll të shpejtë dhe sistematizimi tematik. Nxënësin shpesh e përballon me situata problematike të reja, zgjidhja e të cilave kërkon mësim dhe kërkim të pavarur, përmes detyrave ose realizimit të projekteve të ndryshme. Si burim bazë njohurish, teksti sugjeron përdorimin e literaturës shtesë dhe teknologjisë informative dhe kompjuterike.

Autorët ju urojnë punë të suksesshme!

NJËSIA MODULARE 1.

GJEOGRAFIA EKONOMIKE, BURIMET NATYRORE DHE POPULLSIA

HYRJE:

Gjeografia ekonomike studion aspektet gjeografike të prodhimit, shkëmbimit dhe konsumit të të mirave dhe të shërbimeve materiale në botë. Për këtë është e nevojshme të studiohen faktorët natyrorë dhe socialë që kushtëzojnë shfaqjen dhe zhvillimin e një veprimtarie të caktuar ekonomike në një rajon apo vend të caktuar. Dinamika e zhvillimit varet edhe nga disa forma të bashkimeve rajonal në aleatë, aleanca apo sindikata, që do të thotë një përfitim i gjithanshëm ekonomik për anëtarët - individët.

PËRMBAJTJA MËSIMORE:

1. Gjeografia ekonomike në sistemin e shkencave ekonomike
2. Burimet natyrore si faktor të zhvillimit ekonomik
3. Popullsia si faktor i zhvillimit ekonomik
4. Karakteristikat strukturore të popullsisë
5. Lëvizjet migruese të popullsisë
6. Aspektet ekonomiko-gjeografike të BE-së
7. Aspektet ekonomiko-gjeografike të Republikës së Maqedonisë së Veriut

GJEOGRAFIA EKONOMIKE NË SISTEMIN E SHKENCAVE EKONOMIKE

Aktivitete hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Çfarë është ekonomia dhe nga cilët faktorë varet zhvillimi i saj?*
- *Mendo: Për ndarjen e ekonomisë në*
- *veprimtari prodhuese dhe joprodhuese!*

Nocionet kryesore:

- *Gjeografia ekonomike;*
- *Burime natyrore;*
- *Përbërja gjeologjike;*
- *Fuqia e punës;*
- *Aktivitetet ekonomike;*
- *Sektorët ekonomikë.*

PARAQITJA, LËNDA DHE DETYRA

Gjeografia ekonomike është një shkencë e re që sot po studiohet në shumë vende të botës. Është përmendur për herë të parë si shprehje nga shkencëtari rus Mikhail Lomonosov në vitin 1760, ndërsa si disiplinë e veçantë shkencore ekziston që nga gjysma e dytë e shekullit të 19-të.

Lënda e studimit të Gjeografisë Ekonomike janë format e prodhimit dhe konsumit në botë. Ai shqyrton shpërndarjen gjeografike të prodhimit, shkëmbimin dhe konsumin e të gjitha të mirave materiale, si dhe kushtet në të cilat formohen këto procese. **Detyra kryesore** e Gjeografisë Ekonomike është të japë drejtimin e duhur në jetën ekonomike dhe zhvillimin e një vendi apo rajoni, bazuar në analizat shkencore të kapaciteteve dhe aftësive të burimeve natyrore dhe njerëzore në të.

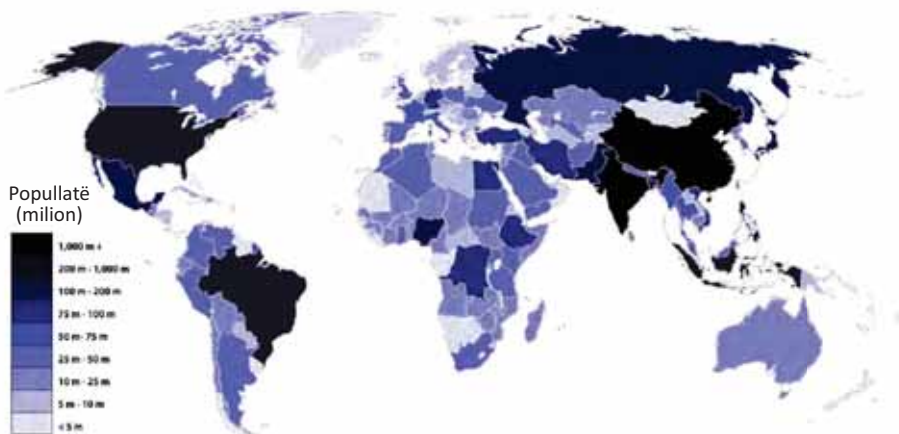
FAKTORËT EKONOMIKË

Gjeografia Ekonomike së pari hulumton dhe studion faktorët e zhvillimit ekonomik në hapësirën gjeografike: **faktorët natyrorë, socialë dhe shkencor-teknologjikë.**

Pasuritë natyrore, përkatësisht **kushtet fiziko-gjeografike** janë bazë për zhvillimin ekonomik në hapësirë: relievi, tokat, përbërja gjeologjike me pasuri minerale, klima, uji, flora dhe fauna. Ato janë kushti parësor për mbijetesën dhe aktivizimin ekonomik të popullsisë. Pasuria dhe vendndodhja e tyre gjeografike janë kusht për gjendjen ekonomike të kombeve dhe rajoneve të ndryshme në botë.

Faktorët socialë janë faktori më i rëndësishëm, fillestar dhe më kup-timplotë në shfrytëzimin e burimeve natyrore për të përmirësuar jetën e brezave të tanishëm dhe të ardhshëm.

Harta: Shtete sipas numrit të popullsisë

Gjeografia Ekonomike studion pasqyrën e përgjithshme demografike të popullsisë, si: lëvizjen e numrit, dendësinë, shtimin natyror, migrimet dhe ndarjet strukturore të popullsisë. Konkretisht, parametrat demografikë janë një faktor i rëndësishëm për aktivitetin ekonomik të popullsisë. Niveli i fuqisë punëtore të kualifikuar të popullsisë është i rëndë-

sishëm për të vlerësuar mundësinë e përdorimit racional të burimeve natyrore për nevojat e ndryshme.

Faktorët shkencorë dhe teknologjikë janë veçanërisht të rëndësishëm, jo vetëm për shkallën e shfrytëzimit të burimeve natyrore, aktivitetet ekonomike, të ardhurat dhe standardin e jetesës së popullsisë. Ato janë një faktor i rëndësishëm që transformojnë mjedisin gjeografik, çojnë në përqëndrimin e forcave prodhuese dhe të prodhimit, iniciojnë zhvendosjen e popullsisë si dhe llojet e zhvendosjes ose migrimit etj.

Ikja ose emigrimi i një numri të madh të personelit me arsim të lartë dhe të kualifikuar jashtë vendeve të origjinës, shkakton efekte të mëdha negative ekonomike në vend!

DEGËT E GJEOGRAFISË EKONOMIKE

Për sa i përket fushës së studimit, Gjeografia Ekonomike mund të jetë: **e përgjithshme dhe rajonale**. Për sa i përket fushës të studimit, ajo ndahet në: agrare, industriale, e komunikacionit dhe e turizmit.

Gjeografia agrare studion prodhimin bujqësor. Ajo studion kushtet, mundësitë dhe shpërndarjen e prodhimit bujqësor në botë dhe në rajone të veçanta. Hulumton edhe popullsinë e përfshirë në këtë aktivitet parësor, çfarë lloje të kulturave bujqësore kultivohen dhe cili është prodhimi vjetor botëror, rajonal apo kombëtar. Më hollësisht studiohen degët bujqësore: **lavërtaria** (drithëra, industriale, hortikulturore, foragjere dhe kulturat aromatike), **blegtoria** (gjedhtaria, delëtaria, dërrtaria, shpezëria, etj.), **vreshtaria dhe pemëtaria**. Gjeografia agrare studion edhe veçoritë gjeografike të veprimtarive të tjera në sektorin primar: pylltaria, pra përfaqësimi i fondit pyjor dhe shfrytëzimi i tij, gjuetia e kafshëve të egra dhe **peshkimi** në det dhe në tokë.

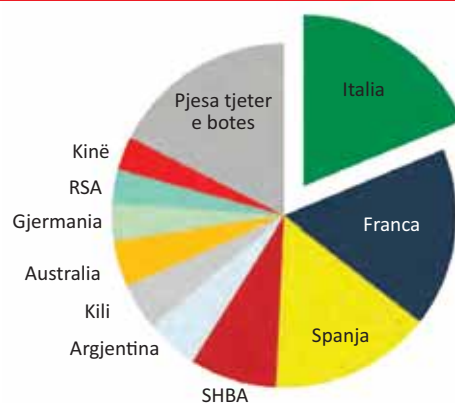
Gjeografia Ekonomike **industriale** studion faktorët e shfaqjes, shkallën e zhvillimit dhe të përhapjes së industrisë si pjesë e sektorit dytësor ekonomik. Gjithashtu studion numrin e të punësuarve dhe nivelin e kualifikimeve të popullsisë, por edhe larminë e prodhimit industrial. Kjo, nga ana tjetër e tregon shfrytëzimin e burimeve natyrore dhe statusin social-ekonomik të popullsisë. Detyra kryesore është të japë udhëzime efektive për lidhjen racionale të: veglave, sendeve të punës dhe fuqisë punëtore në një hapësirë të caktuar.

Në shumë vende të botës, bujqësia është një nga degët më të rëndësishme ekonomike. Pse Republika e Maqedonisë së Veriut të mos lëvizë në atë drejtim?

Gjeografia e komunikacionit studion konceptet dhe problemet themelore të komunikacionit. Ajo merr në konsideratë kushtet natyrore-gjeografike dhe socio-ekonomike nga të cilat varet komunikacioni. Gjithashtu konsideron gjendjen e rrjetit të komunikacionit dhe përdorimin e tij

Grafik: Pesëmbëdhjetë prodhuesit më të mëdhenj të verës në vitin 2018

Industria

si dhe ndikimin e komunikacionit në zhvillimin e veprimtarive të tjera afariste. Komunikacioni si aktivitet ekonomik ka rëndësi të veçantë për ekonominë në përgjithësi, pasi është një forcë lëvizëse për shumë aktivitete ekonomike të popullsisë, nga të cilat varet prodhimi dhe transporti i shpejtë i mallrave nga prodhuesi te konsumatorët.

Vendndodhje të rëndësishme turistike në botë

Gjeografia turistike është një disiplinë analitike dhe informative që studion raportin midis hapësirës gjeografike dhe lëvizjeve turistike. Gjeografia turistike bën identifikimin dhe valorizimin e burimeve natyrore dhe sociale për zhvillimin e turizmit. Ajo gjithashtu bën diferencimin turistik të hapësirës (rajoneve dhe vendeve), por gjithashtu shqyrton përfitimet ekonomike dhe financiare të qarkullimit ekzistues dhe të ardhshëm turistik.

Gjeografia Ekonomike sot ka një korrelacion ose lidhshmëri të madhe edhe me **mbrojtjen e mjedisit jetësor dhe të mjedisit të punës** së popullsisë. Gjegjësisht, numri i madh i veprimtarive të biznesit (ekonomik) transformojnë hapësirën, e cila kontribuon në degradimin dhe prishjen e ekuilibrit natyror në mjedis. Prandaj, plani ose strategjia për shfrytëzimin e qëndrueshëm të mjedisit duhet të jetë një domosdoshmëri dhe parakusht në projektimin e veprimtarive ekonomike në një hapësirë të caktuar në Tokë.

Rishikimi dhe verifikimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Gjeografia Ekonomike është një shkencë e re, objekti ose lënda e studimit të së cilës është prodhimi, shkëmbimi dhe konsumi i hapësirës gjeografike;
- Burimet natyrore janë objekti kryesor i studimit të Gjeografisë Ekonomike;
- Popullsia është faktori fillestar dhe krijues në shfrytëzimin e burimeve natyrore;
- Komunikacioni me shkëmbimin e produkteve ka rëndësi të veçantë për Gjeografinë Ekonomike;
- Gjeografia Ekonomike është e lidhur ngushtë me zhvillimin e qëndrueshëm të mjedisit.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Çka studion Gjeografia Ekonomike si një studim i ri shkencor?
2. Si ndahet Gjeografia Ekonomike?
3. Cilat janë burimet natyrore të i studion Gjeografia Ekonomike?
4. Cili është roli i popullsisë në zhvillimin e ekonomisë?
5. Cili është ndikimi i komunikacionit dhe turizmit në ekonomi?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Kërko dhe përdor të dhëna nga faqe të ndryshme të internetit (web faqe) për paraqitjen, zhvillimin dhe ndarjen e Gjeografisë Ekonomike, të cilat do të ndihmojnë diskutimin në orën mësimore!

BURIMET NATYRORE SI FAKTOR I ZHVILLIMIT EKONOMIK

Zhvillimi i ekonomisë varet nga një sërë **faktorësh natyrorë**, lidhshmëria dhe kushtet e tyre, si dhe mënyra e shfrytëzimit të tyre. Burimet themelore natyrore nga të cilët varet shkalla e zhvillimit ekonomik të një vendi ose rajoni janë: **relievi, përbërja gjeologjike-petrografike, klima, pasuria ujore, dheu, bota bimë dhe shtazore.**

RELIEVI

Relievi është një element i rëndësishëm natyror që ndikon drejtpërdrejt mbi: klimën, dukurinë (paraqitjen) dhe formimi i ujërave, dherave dhe pyjeve dhe në mënyrë të drejtpërdrejtë nëpërmjet ndikon edhe në aktivitetet e biznesit. Ndikimi i relievit në bujqësi nëpërmjet planime-trisë së maleve, ultësirave dhe luginave, pastaj nëpërmjet sipërfaqes dhe pjerrësisë së tokës. Kështu, terrenet kodrinore-malore lejojnë zhvillimin e bagëtisë dhe pylltarisë, ndërsa pjesët e rrafshëta janë të përshtatshme për kulturat bujqësore. Drejtimi i shtrirjes dhe lartësia e maleve reflektohet edhe në mundësitë e zhvillimit të komunikacionit rrugor e hekurudhor, të turizmit dimëror etj.

Ultësirat dhe luginat stimulojnë zhvillimin e aktiviteteve nga degët e bujqësisë dhe komunikacionit, por janë të hendikepuara për zhvillimin e turizmit dimëror, të pylltarisë e jo vetëm!

PËRBËRJA GJEOLGJIKE DHE PETROGRAFIKE

Xehetaria dhe industria e përpunimit mbi të cilat mbështeten ekonomitë kombëtare të shumë vendeve të zhvilluara të botës është e lidhur drejtpërdrejt me përbërjen mineraro-petrografike të kores së Tokës. Gjegjësisht, proceset magmatike dhe fosilizimi i botës organike gjatë evolucionit të gjatë të kores së Tokës, lanë gjurmë të pabarabarta nga burimet minerare dhe energjetike në rajonet botërore. Xehetaria lidhet ngushtë me përqendrimin e lartë të mineraleve jometalike dhe metalike ekonomikisht të qëndrueshme, ndërsa burimet e energjisë shoqërohen me fosilizimin e lëndëve organike në disa lëndë djegëse: qymyrin, naftën dhe gazin natyror.

KARAKTERISTIKAT KLIMATIKE

Klima ka një ndikim të drejtpërdrejtë në: bujqësi, blegtori, pylltari, komunikacion dhe turizëm. Ndikimi agroklmatik shprehet nëpërmjet: rrezeve të diellit që nevojiten për pjekjen e të mbjellave/kulturave, pastaj temperaturës së ajrit, lagështirës, reve, avullimit, erërave, reshjeve, thatësisë etj. Më idealet janë ndikimet e buta klimatike në Tokë, të cilat

Aktivitete hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Cilat aktivitete afariste varen më shumë nga karakteristikat klimatike?*
- *Mendo: Çfarë marrëdhëniesh shkak-pasojë mund të dalloni midis natyrës dhe prodhimit?*

Nacionet kryesore:

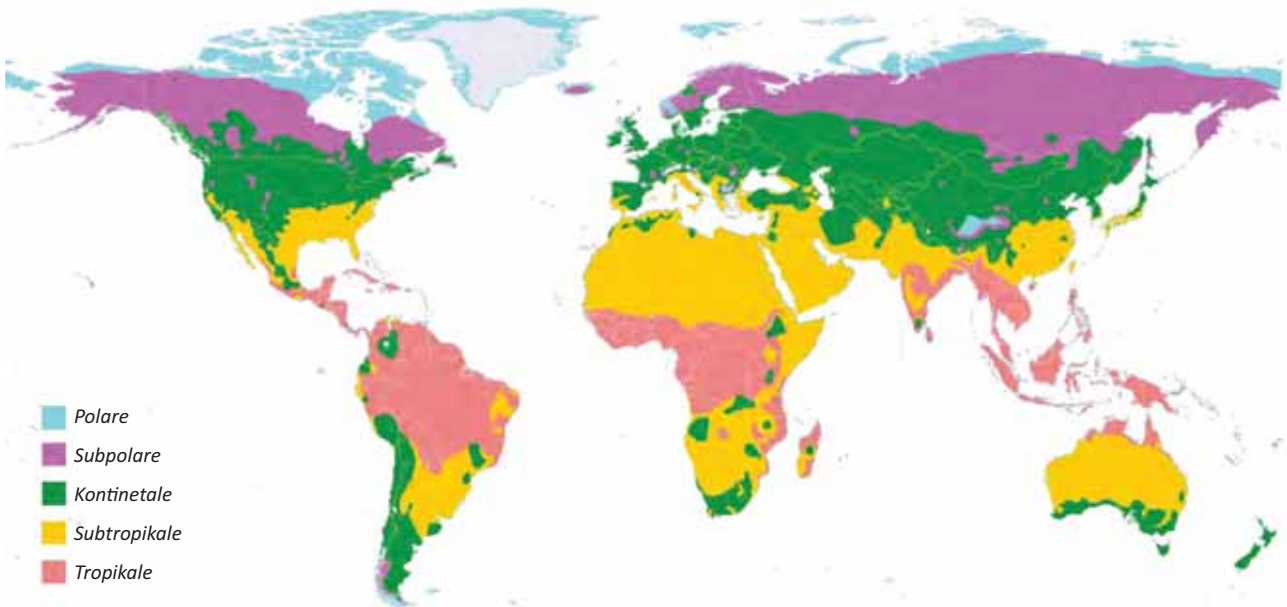
- *Gjeografia Ekonomike;*
- *Burime natyrore;*
- *Përbërja gjeologjike e petrografike;*
- *Ndikimi agroklmatik;*
- *Biodiversiteti;*
- *Sektorët ekonomikë.*

Miniera e hekurit

lejojnë kultivim në shkallë të gjerë të kulturave: drithëra, bimë industriale, të kopshtarisë, pemë të Evropës Qendrore, etj. Një problem i madh për bujqësinë dhe aktivitetet e tjera ekonomike në botë janë dukuritë ekstreme klimatike: thatësira, breshri, erërat e stuhitë, përmbytjet etj.

Harta: Brezat e klimës në Tokë

Ujvara e Engjëllit - Venezuelë

PASURIA UJORE

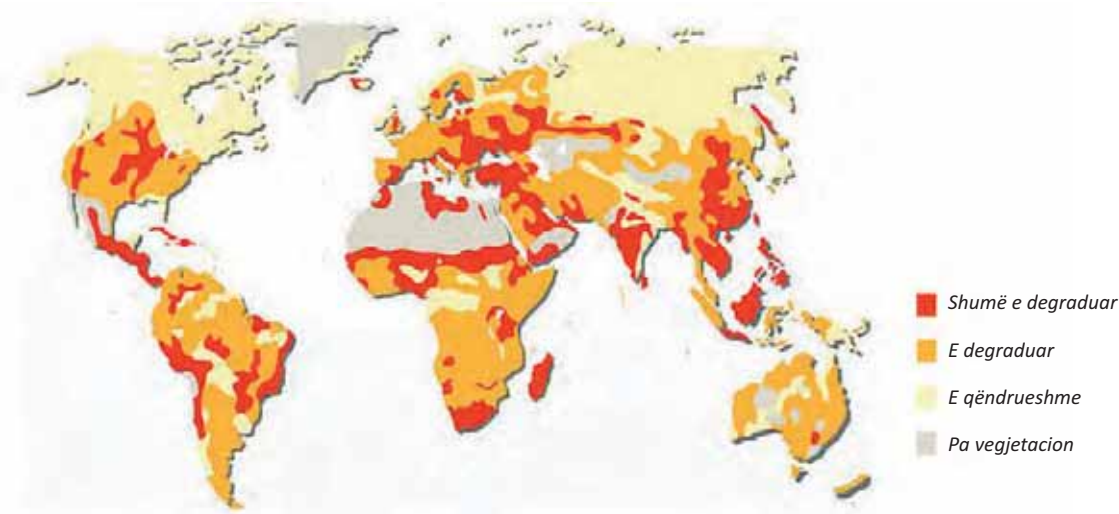
Pasuria ujore ka vlerë të paçmuar ekonomike. Lavërtaria dhe blegtoria janë të lidhura ngushtë dhe varen nga sasia e ujit të përthithur gjatë periudhës së vegetacionit, e cila vjen natyrshëm ose nëpërmjet ujitjes. Industria është gjithashtu një konsumator i madh i ujit dhe problemet me furnizimin me ujë të popullsisë dhe industrisë janë të pranishme në shumë rajone dhe vende të botës. Energjetika është e varur nga potenciali, gjegjësisht nga sasia e mjaftueshme (plotësia) e lumenjve me ujë që ofrojnë hidroenergji si një mënyrë e lirë për fitimin e energjisë elektrike. Kushtëzimi i ngushtë me ujin ekziston edhe në zhvillimin e turizmit veror dhe atij të peshkimit.

Nafta është i vetmi burim natyror mbi të cilin mbështeten ekonomitë e disa vendeve të shkretëtirës në Azinë Juglindore dhe Afrikën e Veriut. Burimet e tjera natyrore, në rastin e tyre janë absolutisht të pafavorshme për zhvillimin e ekonomisë.

PËRBËRJA PEDOLOGJIKE

Tokat me karakteristikat e tyre fizike (struktura, fortësia, poroziteti, lagështia) dhe karakteristikat kimike (përbërja minerale dhe aftësia për të reaguar me ujin dhe ajrin), ndikojnë drejtpërdrejt në shumëllojshmërinë e të korrave dhe vëllimin e prodhimit. Ato gjithashtu ndikojnë në pamjen dhe vitalitetin e livadheve dhe kullotave malore, ndaj kushtëzojnë në masë të madhe bagëtinë. Tokat e botës ndahen në disa klasa të bonitetit (pjelloresë), d.m.th. në klasa pjellore.

BIODIVERSITETI

Flora dhe fauna inkurajojnë zhvillimin e disa aktiviteteve. Gjegjësisht, vetë bota bimore nga bashkësitë pyjore dhe barishtore së pari ka një efekt të favorshëm në klimë, e më pas në zhvillimin e: blegtorisë, pylltarisë, industrisë së drurit, industrisë së letrës, ilaçeve dhe kozmetikës. Komplexet e dendura pyjore dhe kafshët e egra të pasura të maleve më të larta stimulojnë gjithashtu zhvillimin e: turizmit piknik, rekreativ dhe të gjuetisë në shumë vende të botës.

Rishikimi dhe verifikimi i njohurive të përvetësuara

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Fragmentimi horizontal dhe vertikal i relievit ka ndikim të rëndësishëm në zhvillimin e ekonomisë;
- Karakteristikat klimatike ndikojnë direkt dhe indirekt në shumë aktivitete: bujqësi, komunikacion, turizëm etj.;
- Pasuria me xehe dhe lëndë djegëse fosile është një bazë e mjaftueshme për zhvillimin ekonomik;
- Përbërja pedologjike është bazë natyrore e degëve bujqësore;
- Biodiversiteti stimulon zhvillimin e: pylltarisë, blegtorisë, gjuetisë, peshkimit etj.

Kontrollo njohuritë e përvetësuara:

1. Cilat aktivitete ekonomike varen nga veçoritë e relievit?
2. Cila është rëndësia ekonomike e xeheve dhe lëndëve djegëse fosile?
3. Përshkruani rëndësinë e burimeve ujore për aktivitete individuale!
4. Si ndryshojnë llojet e ndryshme të tokës?
5. Cili është ndikimi i botës organike në ekonomi?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Hulumtoni dhe zbuloni se cilat vende në botë kanë mungesë serioze të ujit? Si reflektohet ky problem në ekonomi dhe si e trajtojnë këtë sfidë?

POPULLSIA SI FAKTOR I ZHVILLIMIT EKONOMIK

Aktivitete hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Sa janë dhe ku janë më të afërmit dhe miqtë tuaj të cilët janë aktiv për punë?*
- *Mendo: Në çfarë aktiviteti i shihni angazhimet tuaja profesionale në të ardhmen dhe pse?*

Nocionet kryesore:

- Shtytës ekonomik;
- Gjeofaktor;
- Shoqërimi social;
- Sistemi ekonomik dhe social;
- Sistemi politik;
- Aktivitetet ekonomike;

Njeriu gjeofaktor kryesor

■ NJERIU SI SHTYTËS I EKONOMISË

Popullsia është faktori më i rëndësishëm për zhvillimin ekonomik të një hapësire apo vendi. Për të mbijetuar dhe për të plotësuar nevojat e tij ekzistenciale, njeriu sot punon aktivisht në të gjitha fushat për një standard më të mirë jetese dhe prosperitet. Ndryshe nga dikur, sot ka në dispozicion teknologjinë moderne që zëvendëson qindra punëtorë. Njeriu dikur ishte një vëzhgues pasiv dhe i varur nga ligjet natyrore dhe sot ai është një **gjeofaktor** i fortë që imponon, kundërshton dhe ridestimon (riorienton) ligjet natyrore në favor të tij. Njeriu është një krijues i realitetit, një krijues aktiv që ndryshon hapësirën dhe avancoon ekonominë e nevojshme për një jetë më të mirë dhe për mirëqenie.

“Vetëm njeriu ka arritur të lërë gjurmë në natyrë. Ai transporton bimë dhe kafshë në mbarë botën. Ndryshon klimën dhe pamjen e botës në atë masë sa që gjurmët e ekzistencës së tij do të fshiheshin, vetëm kur të zhdukej Toka si planet”. – Friedrich Engels

■ NJERIU - SHOQËRIA - POLITIKA

Realizimi i prodhimit dhe shkëmbimit nuk është individual, por një aktivitet i mundshëm vetëm nëpërmjet punës shoqëruese ose të përbash-

kët. Nga ky aspekt është e rëndësishme mënyra e bashkimi ose bashkëpunimit shoqëror, gjegjësisht sistemi ekzistues ekonomik dhe social në vend. Shpejtësia dhe efekti i përdorimit të burimeve, cilësia dhe rezultati i të gjithë krijimit varen nga forma e organizimit shoqëror. Rendi politik i shoqërisë është i lidhur ngushtë me organizimin ekonomiko-shoqëror. Sistemi politik imponon ato drejtime ekonomike, por mund të vuajnë edhe pasojat nga kontradiktat klasore, ekonomike dhe kombëtare, të cilat në të kaluarën çuan në transformimin politik të botës. Sot, sistemi politik është një faktor, stimul apo pengesë e rëndësishme dhe përgjegjëse për suksesin e funksionimit të kompleksit ekonomik.

NJERIU DHE AKTIVITETET EKONOMIKE

Njeriu është shtytësi parësor i aktiviteteve ekonomike që historikisht i ka zhvilluar për nevojat e veta: **bujqësi, nxjerrja e mineraleve, industri, komunikacion, tregti, turizëm, arsim, shëndetësi, kulturë etj.**

Në bujqësi u bë një hap i avancuar duke marrë masa agroteknike dhe zooteknike të cilat japin rendimente shumë më të larta në raport me të kaluarën. Kimikatet janë zhvilluar për të mbrojtur bimët dhe kafshët shtëpiake, por janë ndërtuar edhe sisteme ujitjeje dhe kullimi. Përveç kësaj, njeriu ka futur përdorimin e makinerive moderne për punim më të shpejtë dhe më të mirë të tokës.

Në xehetari, me ndihmën e shpojsëve, graderave (makina niveluese), shiritave transportues dhe makinerive të tjera moderne, zbulohen vendburime të reja minerare me shfrytëzim më të gjerë. Nëpërmjet eksportit të xeheve si lëndë e parë realizohen të ardhura të mëdha financiare.

Industria e cila vazhdimisht zhvillohet dhe modernizohet, zëvendëson punën fizike me punën e automatizuar mekanike. Në atë mënyrë realizohet prodhim industrial më i madh dhe më cilësor dhe mundëson zhvillim më të mirë ekonomik.

Në komunikacion gjejnë përdorim

Bujqësia moderne

Miniera e linjtit

Industria është një degë prijës afariste ose ekonomike që dikton kryesisht zhvillimin ekonomik dhe transformimin e zonës gjeografike!

„Dituria është fuqi”! Motoja e vjetër e Rilindjes, e respektuar në sistemet arsimore të vendeve të zhvilluara, e cila kontribuon në stafi cilësor, në përparimin teknologjik, në ekonominë e shëndetshme dhe në prosperitetin e përgjithshëm shoqëror.

Mjekësia është një industri e rëndësishme në botë

mjete të reja dhe më të shpejta transporti, por edhe është ndërtuar një infrastrukturë moderne rrugore, e cila mundëson bartjen e shpejtë të udhëtarëve dhe produkteve të ndryshme në destinacione më të largëta. Komunikacioni është një shpikje e menduar që i ngjan “qarkullimit të gjakut” dhe është e nevojshme për shkëmbimin e burimeve dhe produkteve në sistemin ekonomik.

Popullsia zhvillon sistematikisht tregtinë duke hapur dhe zgjeruar tregje dhe lidhje të reja tregtare, si dhe promovon turizmin, duke modernizuar numrin e madh të vendeve dhe qendrave turistike.

Sot vëmendje e madhe i kushtohet përparimit ose përmirësimit të arsimit, shëndetësisë dhe kulturës, aktiviteteve që krijojnë një fuqi punëtore të kualifikuar, kujdes shëndetësor cilësor dhe zhvillim më të lartë kulturor të popullsisë.

Rishikimi dhe verifikimi i njohurive të përvetësuara

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Popullsia është faktori më i rëndësishëm për zhvillimin ekonomik të një hapësire apo vendi;
- Njeriu është një gjeofaktor i fuqishëm dhe gjithnjë e më pak i varur nga ligjshmëritë natyrore;
- Njeriu është forca lëvizëse/shtytësi për zhvillimin e të gjitha aktiviteteve ekonomike;
- Sistemi ekonomik, social dhe politik është vendimtar për zhvillimin ekonomik;
- Sot vëmendje e madhe i kushtohet përmirësimit të arsimit, shëndetësisë dhe kulturës.

Kontrollo njohuritë e përvetësuara:

1. Cili është faktori më i rëndësishëm për zhvillimin ekonomik të një hapësire apo vendi.
2. Cilat janë përfitimet e një ekonomie të zhvilluar për shoqërinë?
3. Jepni shembujt tuaj të ndikimit të sistemit politik në ndonjë nga veprimtaritë!
4. Me çfarë masash e përmirësoi njeriu prodhimin bujqësor?
5. Çfarë bëri njeriu për të përmirësuar komunikacionin?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Kërkoni të dhëna për pesë vendet më të zhvilluara dhe pesë vendet më të varfra në botë! Analizoni në mënyrë krahasuese të dhënat për nivelin e arsimit (shkollimin) të popullsisë së tyre dhe nxirrni një përfundim!

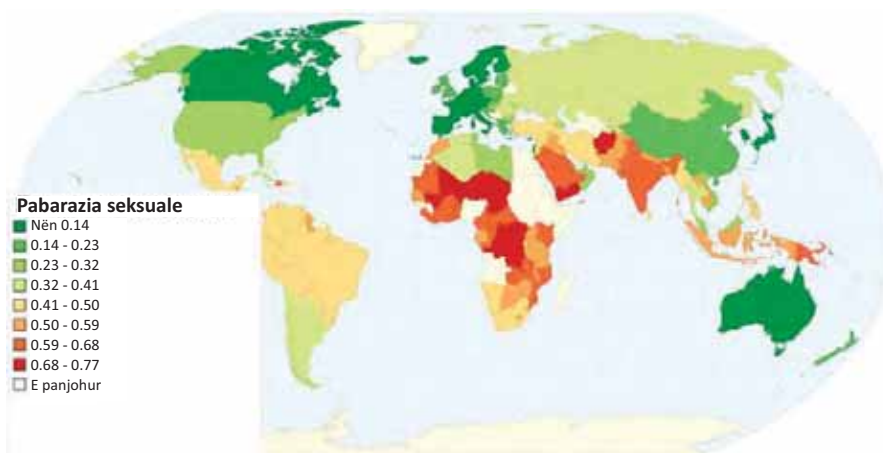
KARAKTERISTIKAT STRUKTURE TË POPULLSISË

Si struktura bazë të popullsisë së botës konsiderohen: gjinia, moshja, arsimi, ekonomia dhe të tjera.

STRUKTURA GJINORE

Struktura gjinore tregon marrëdhënien numerike midis popullsisë mashkullore dhe femërore në botë. Nga kjo varet rritja natyrore e popullsisë, e cila ka një ndikim të drejtpërdrejtë në zhvillimin ekonomik të disa industrive. Në të gjitha vitet e regjistrimit të popullsisë botërore, meshkujt mbizotërojnë ndaj femrave. Sipas të dhënave të vitit 2013, përqindja e popullsisë mashkullore në botë është 50.4 %. Kurse 49.6 % për popullsinë femërore. Ekziston një disproporcion i theksuar midis gjinive në: **Katari, Omani, Bahreini dhe Kuvajti**, ku dominon popullsia mashkullore. Popullsia femërore numerikisht është më e theksuar në: **Rusi, Ukrainë, Francë, Japoni, Itali** dhe vende të tjera.

Harta: Pabarazia gjinore në botë

STRUKTURA SIPAS MOSHËS

Strukturë e popullsisë sipas moshës konsiderohet si një element i rëndësishëm demografik, pra, si një tregues nga i cili mund të shihen mundësitë e zhvillimit ekonomik të vendeve në nivel global. Nëse mbizotëron popullsia e re, pra, moshën 0 deri në 14 vjeç ose popullsia nga 15 deri 24 vjeç, do të thotë se në atë vend perspektivat për zhvillim ekonomik do të shkojnë përparë. Grupi prej 0 deri 14 vjeç më i shprehur është në: Nigeri (50 %), Ugandë (48 %), Angolë (47 %), Zambia dhe vende të tjera afrikane. Me numër më të madh është grup moshja prej 25 deri 64 vjeç, e cila në 2013 përfshinte 49,5 % të popullsisë botërore. Kjo grup moshë

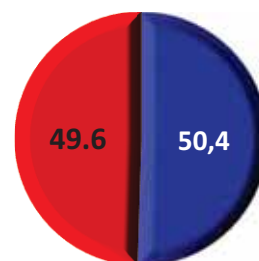
Aktivitete hyrëse për përmbajtjen mësimore

- Kujto: Si ndahet popullsia sipas moshës?
- Mendo: Si ndikon shkalla e arsimit në zhvillimin ekonomik në shoqëri?

Nocionet kryesore:

- Struktura gjinore
- Plakja demografike;
- Popullsia e arsimuar;
- Fuqia e punës;
- Populsi aktive dhe e mbajtur.

Grafik:
Struktura gjinore në botë (%)

- Mashkull
- Femër

Tabela: Struktura e moshës së popullsisë së botës (2013)

Grupmosha	Pjesëmarrja (%)
0-14 (vjet)	26,0
15-24 (vjet)	16,3
25-64 (vjet)	49,5
mbi 65 (vjet)	8,2

është shumë e rëndësishme, sepse në vete përmban edhe popullatën aktive të cilën e mban popullata e re.

Grupmosha mbi 65 vjeç, merr pjesë me 8.2 % të popullsisë së përgjithshme botërore. Procesi i plakjes demografike në bota ka pushtuar edhe vendet e zhvilluara, ku pjesëmarrja e popullsisë së vjetër rritet: Japonia (26 %), Italia (22 %), Gjermania (21 %), Suedia (20 %), Finlanda, Spanja dhe vende të tjera. Kjo çon në një ulje të natalitetit dhe mungesë të fuqisë punëtore.

Pjesëmarrja e popullsisë së re është më e lartë në vendet e pazhvilluara për shkak të: natalitetit të lartë, vdekshmërisë së lartë, varfërisë, jetëgjatësisë së shkurtër etj.

STRUKTURA ARSIMORE

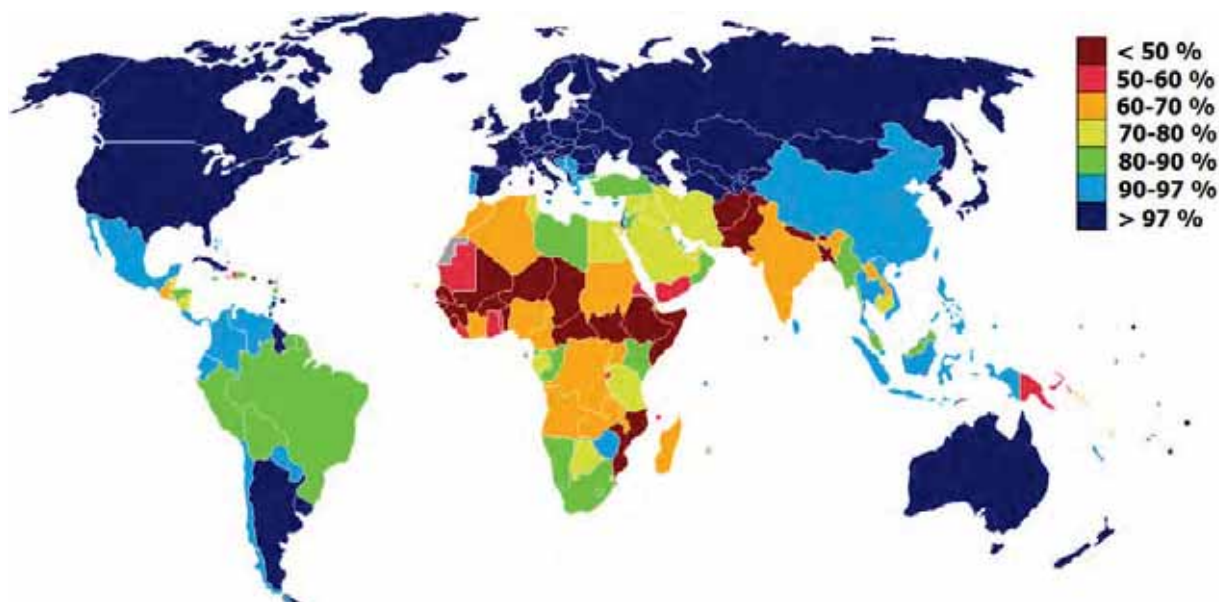
Struktura sipas arsimimit të popullsisë është tregues i **potencialit ekonomik** të një vendi të caktuar. Parimisht, kjo strukturë e diferencon ose e ndan popullsinë në **të arsimuar** dhe **të paarsimuar**. Përqindje më e lartë e popullsisë së arsimuar me arsim normal dhe arsim të lartë kanë këto vende: **Kanadaja (56 %), Japonia (50 %), Izraeli, Koreja e Jugut dhe Britania e Madhe**. Një përqindje më e lartë e popullsisë së paarsimuar gjendet në vendet e pazhvilluara.

Vendet me përqindje të lartë të popullsisë së paarsimuar shënojnë rënie në zhvillim jo vetëm në fushën e arsimit, por edhe në çdo fushë të zhvillimit ekonomik!

Arsimi është vendimtar për zhvillimin ekonomik.

Harta: Struktura arsimore (popullsia e arsimuar në %)

STRUKTURA EKONOMIKE

Struktura ekonomike e popullsisë ka një rol të rëndësishëm në zhvillimin ekonomik të vendeve në botë. Struktura ekonomike mundëson të ndiqet përbërja e popullsisë sipas aktivitetit ekonomik, si dhe strukturën e popullsisë sipas aktiviteteve dhe profesioneve. Për sa i përket aktivitetit, popullsia mund të grupohet në 3 grupe: **popullsi aktive, popullsi e mbajtur dhe persona me të ardhura personale.**

Aktive është ajo popullsi që punon dhe merret me ndonjë profesion për të siguruar vegla jetese.

E mbajtur ose në varësi është popullsia që nuk punon dhe këtu përfshihen: fëmijët, nxënësit, studentët, të papunët e të tjerë, të mbështetur nga popullata aktive apo persona me të ardhura personale.

Persona me të ardhura personale janë ata që kanë të ardhura të veta, por nuk janë të punësuar. Persona të tillë janë pensionistët, personat me aftësi të kufizuara, personat që marrin ndihmë sociale dhe të tjerë. Bota e zhvilluar ka pjesëmarrje më të lartë të popullsisë aktive, por më të ulët me popullsi të mbajtur ose në varësi. Në botën e pazhvilluar, situata është e kundërt.

Popullsia aktive

Rishikimi dhe verifikimi i njohurive të përvetësuara

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Popullsia mashkullore është pak më e madhe se ajo femërore, në mbarë botën;
- Popullsia mashkullore është numerikisht mbizotëruese në vendet arabe dhe ajo femërore në vendet që pësuan viktima të mëdha gjatë Luftës së Dytë Botërore;
- Popullsia e re dominon në vendet e pazhvilluara, ndërsa vendet e zhvilluara janë përfshirë me procesin e plakjes demografike;
- Vendet e pazhvilluara kanë një përqindje të lartë të popullsisë analfabete dhe të mbajtur (të varur);
- Bota e zhvilluar karakterizohet nga një pjesëmarrje e lartë e popullatës së arsimuar dhe aktive.

Kontrollo njohuritë e përvetësuara:

1. Cilat vende në botë kanë një çekuilibër gjinor të popullsisë?
2. Cila popullatë konsiderohet e re dhe në cilat vende mbizotëron pjesëmarrja e saj?
3. Cila popullatë konsiderohet aktive dhe ku mbizotëron e njëjta?
4. Cilat vende në botë kanë popullsinë më të kualifikuar?
5. Cili është ndikimi i arsimit në ekonomi?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Bëni një tabelë dhe një grafik krahasimi (Excel) për strukturën sipas moshës së tre vendeve më të zhvilluara dhe tre më pak të zhvilluara në botë!

LËVIZJET MIGRUESE TË POPULLSISË

Aktivitete hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Cilët popuj dhe kur morën pjesë në Migrimin e Madh të Popujve?*
- *Mendo: A e ndryshojnë migrimet strukturën demografike të një vendi?*

Nocionet kryesore:

- *Emigrimi dhe Imigrimi;*
- *Migrimet politike;*
- *Migrimet ekonomike;*
- *Migrimet fetare;*
- *Bilanci i migrimit.*

■ **Harta:** Diferencimi gjeografik i zonave migruese në botë

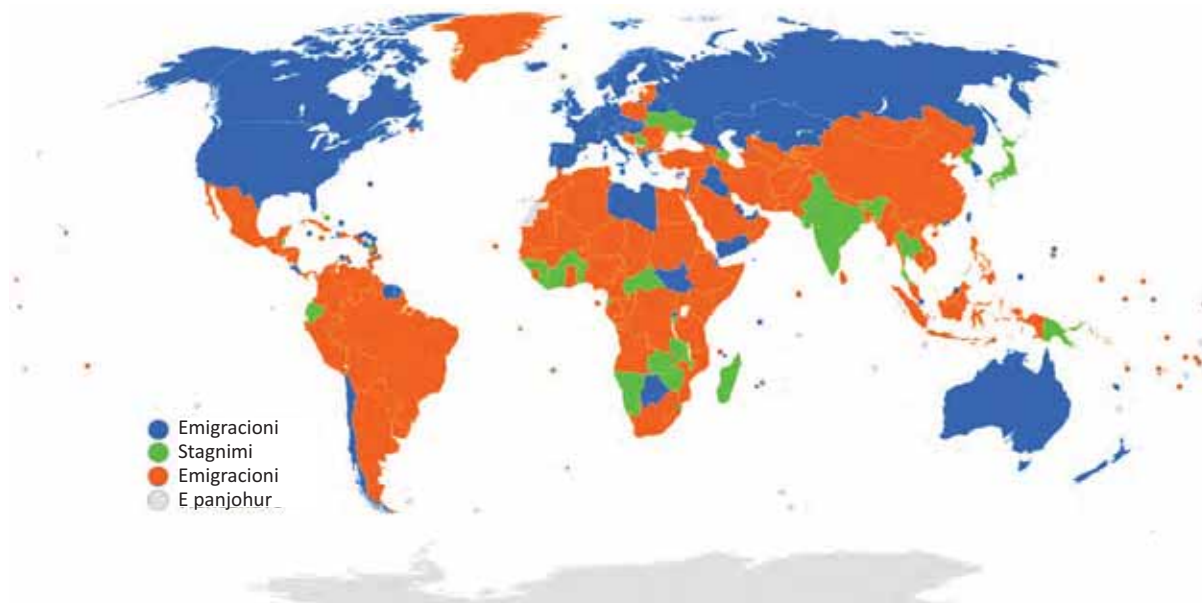
Migrimet janë lëvizje migruese të popullsisë nga një vend banimi në tjetrin. Procesi i shpërnguljes nga vendi quhet **emigrim** dhe procesi i vendosjes ose ardhjes në një vend tjetër **imigrim**.

HISTORIA E MIGRIMEVE

Lëvizjet migruese të popullsisë kanë ekzistuar shumë kohë më parë në periudhën e vjetër, të mesme dhe të re dhe ekzistojnë edhe sot. Në të kaluarën shumë popuj nga Azia dhe Afrika migruan në Evropë dhe popuj të tjerë nga Evropa migruan në Amerikën Veriore dhe Jugore dhe Australi në fund të shekullit të 19-të. Valët e migrimit masiv ndodhën gjatë industrializimit dhe pas zbulimeve të mëdha gjeografike. Luftërat botërore të shekullit të 20-të kontribuan gjithashtu në rishpërndarjen masive të miliona evropianëve. Një nga migrimet më të mëdha ndodhi në vitin 1948, përmes shkëmbimit të popullsisë midis Indisë dhe Pakistanit, i cili preku mbi 15 milionë njerëz. Shfaqja e bërthamave të forta të emigracionit ndodhi gjithashtu në shekullin e 21-të, të shkaktuara nga vatrat e luftës dhe varfërimi ekonomik në disa rajone afrikane dhe aziatike.

LLOJET E MIGRIMEVE

Ka disa arsye për këto lëvizje dhe më me ndikim janë ato: **ekonomike, politike, kulturore, fetare** etj.

Lëvizjet më masive (me miliona) të popullsisë në botë pasuan disa ngjarje apo zbulime të rëndësishme historike.

Migrimet për arsye ekonomike janë lëvizjet më të zakonshme të popullsisë. Ata migrimet synojnë punësim të shpejtë në vende të tjera, të ardhura solide dhe kushte shumë më të mira për jetë. Sot këto lëvizje janë shumë të rëndësishme për popujt e vendeve ballkanike. Kështu, shumë popuj nga kjo zonë emigrojnë në vendet shumë të zhvilluara të Evropës, si p.sh. Gjermani, Norvegji, Suedi, Zvicër dhe vende të tjera.

Migrimet për arsye politike kanë ekzistuar në të kaluarën, por janë ende aktuale sot. Ato janë veçanërisht të përhapura në mesin e popujve afrikanë, të cilët janë nën presion të vazhdueshëm nga regjime të ndryshme jodemokratike, si dhe konflikte dhe përçarje të shpeshta midis popullatës mbi baza të ndryshme. Të tillë janë shembujt historikë të lëvizjes së refugjatëve apo internimit të detyruar gjatë konflikteve ushtarake.

Refugjatë nga lufta në Siri, një kamp në Jordani

Të njohura janë të ashtuquajturat migrimet e detyruara dhe refugjatet të popullsisë si rezultat i katastrofave të fuqishme natyrore (fatkeqësive) apo ngjarjeve të thella ushtarako-politike.

Migrimet për arsye kulturore dhe fetare janë të pranishme te shumë kombe në Evropë, Azi dhe Afrikë. Kaq shumë njerëz nga Evropa emigrojnë në Shtetet e Bashkuara dhe Kanada për shkak të arsimimit dhe shpërblimit në profesion. Por shumë prej tyre, si mjekë, arkitektë, inxhinierë, agronomë, kimistë e të tjerë të famshëm, vazhdojnë të jetojnë

STUDY IN AUSTRALIA NEWZEALAND USA

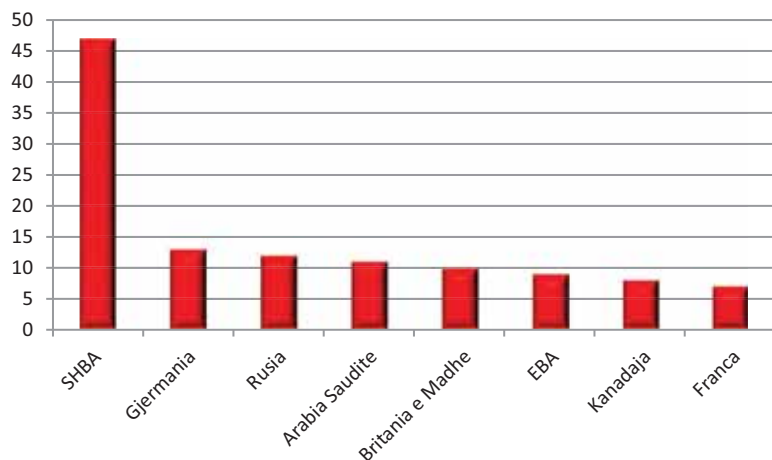
ABC Education & Migration
Transforming Lives

AUSTRALIA • NEPAL • INDIA • SINGAPORE

www.abceducation.com.au Find us on Facebook: abceducationmigration

Programet e studimit jashtë vendit po ashtu e stimulojnë migrimin

Grafik:
Destinacionet e migrantëve ndërkombëtarë në 2015 (në miliona)

përgjithmonë në ato vende. Ata u vendosën sipas përkatësisë së tyre fetare si: katolikë, protestantë, budistë, myslimanë e të tjerë, shpesh duke emigruar në vendet ku i përkasin fesë së tyre. Migrimet mund të shkaktohen edhe nga fatkeqësitë natyrore.

Në varësi të vendit të migrimit, migrimet mund të jenë: **të brendshme dhe të jashtme**. Migrimet e brendshme janë ato që ndodhin nga një vend në tjetrin brenda kufijve të një vendi. Nga ana tjetër, ato të jashtme janë ato që zhvillohen jashtë kufijve të atdheut.

BILANCI I MIGRIMIT

Sot migrimi ndërkombëtar në botë përfshinë 244 milionë banorë, gjegjësisht 3,3 % të popullsisë botërore. Mbi 40 milionë banorë kanë migruar brenda vendit, kurse 22 milionë konsiderohen si refugjatë.

Rishikimi dhe verifikimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Migrimet janë një fenomen demografik dhe social i pashmangshëm dhe i vazhdueshëm në historinë e njeriut.
- Arsyt ekonomike janë iniciatorët më të zakonshëm të migrimit në mbarë botën;
- Flukset e migrimi drejtohen kryesisht nga rajonet e pazhvilluara drejt rajoneve të zhvilluara në botë.
- Situata politike është një shtytës i rëndësishëm i lëvizjeve migruese;
- Sipas shtrirjes hapësinore migrimet mund të jenë: të brendshme dhe të jashtme.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Cilat janë shkaqet kryesore të migrimit në botë?
2. Shpjegoni ndryshimin midis migrimit ekonomik dhe atij politik!
3. Cilat vende janë destinacionet më të kërkuara për migrim ndërkombëtar?
4. Shpjegoni migrimet fetare me shembull!
5. Cili është bilanci aktual i migrimit në botë?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Hulumtoni dhe zbuloni bilancin e migrimit të vendeve që kanë pësuar pasoja ushtarake që nga fillimi i shekullit të 21-të e deri më sot!

ASPEKTET EKONOMIKO-GJEOGRAFIKE TË BASHKIMIT EVROPIAN

ORIGJINA DHE STATUSI

Fillimet e formimit të Bashkimit Evropian datojnë në vitin 1951, kur në Paris u nënshkrua Marrëveshja për tregtinë e lirë të hekurit dhe çelikut midis Gjermanisë dhe Francës. Më vonë në vitin 1958, ai organ tregtar u shndërrua në **Komunitet Ekonomik Evropian** me gjashtë anëtarë. Që nga viti 1993, emri i ri, Bashkimi Evropian, nënkuptonte status të ri. Nga një organizatë tregtare u zgjerua në bashkësi ekonomiko-politike, në të cilën sot ka 27 shtete (të pavarura) anëtare të pavarura. Nga aspekti funksional, BE-ja mbulon dhe harmonizon të gjitha sferat e jetës ekonomike, sociale dhe politike të shteteve anëtare: prodhim, tregti, financë, legjislacion, ekologji etj. Organet më të rëndësishme përbërëse të BE-së janë: Këshilli i BE-së, Komisioni Evropian, Parlamenti Evropian dhe Gjykata Evropiane e Drejtësisë. Në vitin 2020, Bashkimi, që deri atëherë numëronte 28 anëtarë, u braktis zyrtarisht nga Britania e Madhe.

Bërthama e Komunitetit Ekonomik Evropian, që daton që nga Traktati i Romës i vitit 1958, përbëhej nga: Gjermania, Franca, Italia, Holanda, Belgjika dhe Luksemburgu.

POLITIKA E VEPRIMIT

Politikat e BE-së kanë të bëjnë kryesisht me zhvillimin dhe ruajtjen e një tregu të vetëm. Ky treg i vetëm ka tendencë të zgjerohet përtëj kufijve të BE-së. Në këtë drejtim, BE-ja është e përkushtuar për unifikimin e standardeve në prodhim dhe legjislacion, si brenda vetes ashtu edhe me vendet kandidatë. Përfitimet më të vlefshme që Bashkimi Evropian i

Aktivite hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Cili është roli i kontrolleve doganore të vendosura në kufijtë shtetërorë?*
- *Mendo: Për efektet e anëtarësimit të R. së Maqedonisë së Veriut në BE!*

Nacionet kryesore:

- Bashkimi Evropian;
- Organet e BE-së;
- Politika e BE-së;
- Popullsia e BE-së;
- Parametrat ekonomikë;
- Partnerët tregtarë.

Valuta EURO e Bashkimit Evropian

Popullsia
bashkohet rreth një
ideje të përbashkët.

ofron nëpërmjet mekanizmave të saj për shtetet anëtare janë: **tregtia e lirë ndërmjet anëtarëve; lëvizja e lirë e popullsisë dhe kapitalit; monedhë e përbashkët, politikë e përbashkët agrare; ndihmë për anëtarët e pazhvilluar etj.**

PARAMETRAT EKONOMIKE DHE GJEOGRAFIKE

a) Popullsia. Bashkimi Evropian ka 28 shtete anëtare nga të gjitha rajonet e kontinentit. Popullsia e përgjithshme i kalon gjysmë miliardi banorë. Bashkimi Evropian është një rajon demografik me shtim natyror të ulët, i cili në dy dekadat e fundit ka lëvizur nën një promil në vit (<1 %). Madje disa vende evropiane kanë një shtim natyror negativ, pra popullsia e tyre është duke u zvogëluar: Ukraina, Bullgaria, Hungaria dhe të tjera. Zonat më të dendura të populluara në BE janë zonat industriale. Ndër to, më të njohurat janë: Zonat e Rurit dhe Sarit, Shlezia, Lugina e Rajnës, etj. Zonat me popullsi të dendur janë gjithashtu basenet e thëngjilit në: Francë, Rusi, Belgjikë dhe pjesa veriperëndimore e Italisë.

b) Ekonomia. Bashkimi Evropian është një zonë e zhvilluar ekonomikisht me një PBB mesatare për kokë banori/vit prej 30.946 euro. Rreth 34 % e PBB-së vjetore realizohet nëpërmjet veprimtarive të shërbimit. Norma vjetore e rritjes së PBB-së në pesë vitet e fundit sillet rreth 2.2 %, ku si kryesues u dallua R. e Irlandës, kurse me PBB më të ulët ishte Italia (2018). Si një organ i vetëm, homogjen, BE operon në sektorët e mëposhtëm: **Bujqësi dhe Peshkim.** BE prodhon mallra bujqësore me vlerë prej 365 miliardë euro në vit. Në bujqësi BE-ja është një eksportues botëror, duke arritur një suficit tregtar prej 21 miliardë eurosh në vitin 2018, kur u eksportuan mallra me vlerë 137 miliardë euro dhe u importuan mallra me vlerë 116 miliardë euro.

Tabela: Karakteristikat
themelore socio-ekonomike
të BE-së

BE - 27

POPULLSIA

**POPULLSIA
RURALE**

**PBB/ QYTETARË
(EURO)**

Grafik: Bilanci tregtar i BE-së
(miliardë euro) në 2018

Industria e bujqësisë punësoi 7 % të popullsisë aktive në BE në 2017.

Bashkimi Evropian zbaton gjithashtu marrëveshje të tregtisë së lirë agrare, të cilat janë të një rëndësie të veçantë për vendet me ekonomi të cenueshme, prodhimi i pjesshëm i vendit të cilave është i orientuar drejt eksportit. Në tregti, BE-ja është treg kryesor, duke mbajtur 15 % të tregtisë botërore. Bilanci tregtar i BE-së me vendet e tjera është pozitiv, si në sektorin e prodhimit ashtu edhe në atë të shërbimeve.

Partnerët më të fortë të BE-së janë: SHBA, Zvicra, Japonia dhe Kanadaja. Pjesa më e madhe e mjeteve janë mbledhur nga eksporti i: **makinerive dhe pajisjeve dhe i kimikateve.** Më së shumti importohen: **ushqime, lëndë djegëse minerale dhe vajra.**

Rishikimi dhe verifikimi i njohurive të përvetësuara

Njohuritë minimale përfundimtare

- Fillimet e formimit të Bashkimit Evropian datojnë në vitin 1951;
- Organet më të rëndësishme përbërëse të BE-së janë: Këshilli i BE-së, Komisioni Evropian, Parlamenti Evropian dhe Gjykata Evropiane e Drejtësisë;
- Lëvizja e lirë e njerëzve dhe kapitalit është përfitimi më i rëndësishëm i anëtarësimit në BE;
- PBB-ja mesatare për frymë/vit në BE është 30.946 euro;
- Bilanci tregtar i BE-së është pozitiv;
- Partnerët më të rëndësishëm të BE-së janë: SHBA, Zvicra, Japonia dhe Kanada.

Kontrollo njohuritë e përvetësuara:

1. Çfarë është Bashkimi Evropian?
2. Kur dhe pse u hodhën themelet e BE-së?
3. Cilat janë politikat thelbësore të BE-së?
4. Cili është roli i BE-së në ekonominë botërore?
5. Çfarë produktesh tregon BE-ja me botën?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Kërkoni dhe përgatitni një tabelë dhe grafik (Excel) për analizën e PBB-së së realizuar për frymë/vit në shtetet anëtare të BE-së!

ASPEKTET EKONOMIKO-GJEOGRAFIKE NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT

Aktivitetet hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Cila është pozita gjeografike e R. së Maqedonisë së Veriut në Evropë?*
- *Mendo: Cilat aktivitete ekonomike janë më të zhvilluara në vendin tonë dhe pse?*

Nocionet kryesore:

- *Aktorët natyror-gjeografikë;*
- *Faktorët socio-ekonomikë;*
- *Parametrat ekonomikë;*
- *Fuqia punëtore;*
- *Sektorët ekonomikë.*

■ **Tabela: Shpërndarja hipsometrike e territorit të R. së Maqedonisë së Veriut**

BREZI HIPSOMETRIK	SIPËRFAQJA (%)
0-200 M	2,9
200-500 M	22,4
500-1000 M	44,0
1000-2000 M	29,3
gjatë 2000 M	1,4

Zhvillimi ekonomik i Republikës së Maqedonisë së Veriut është i lidhur dhe i kushtëzuar me faktorët kompleksë **natyror-gjeografikë dhe socio-ekonomikë**.

FAKTORËT NATYROR-GJEOGRAFIKË

Kompleksi i faktorëve natyrorë dhe gjeografikë që kushtëzojnë zhvillimin ekonomik të vendit përfshijnë: **pozita gjeografike, relievi, gjeologjia, klima, karakteristikat hidrografike, pedologjike dhe biogjeografike**.

Pozita gjeografike e Republikës së Maqedonisë së Veriut është e favorshme. Ajo rrjedh nga vendi qendror i Gadishullit ballkanik dhe hapja e **Luginës Vardar-Moravë** nëpërmjet të cilës kalojnë rrugë të rëndësishme. Është veçanërisht e rëndësishme që në anët lindore dhe jugore, Republika e Maqedonisë së Veriut, kufizohet me vendet e Bashkimit Evropian.

Sa i përket relievit, vendi ynë është kodrinor-malor, me një lartësi mesatare mbidetare prej 829 metrash. Pjesa dërmuese e territorit është në lartësi prej 500-1000 m (44 %), kurse më pak shtrihet në lartësi malore, mbi 2000 m (1.4 %).

Përbërja gjeologjike, ku mbizotëron pasuria me miniera ose xehe jo-metalike, si dhe metalet: hekuri, plumbi, zinku, bakri e të tjera, ofrojnë bazën për zhvillimin e industrisë së materialeve të ndërtimit dhe metalurgjisë së zezë. **Klima** në territorin e R. e Maqedonisë së Veriut varet nga: ndikime e faktorëve klimatikë (mesatarja vjetore, 11.10 C), sasia e ulët vjetore e reshjeve (680 mm) dhe paraqiten katër llojeve të klimës, të cilat shprehen në zhvillimin e veprimtarive të caktuara të ekonomisë.

Burimet ujore të vendit janë të pakta për zhvillimin e turizmit dhe peshkimit, por të kufizuara nga aspekti i furnizimit me ujë të popullsisë dhe industrisë, si dhe ujitja e tokës bujqësore.

Resurset pedologjike janë mjaft të larmishme dhe të përfaqësuara për zhvillimin e degëve bujqësore. Vendi ka 1.26 milion hektarë tokë bujqësore ose 50 % të territorit të përgjithshëm (tokë e punueshme, livadhe, kullota, pemish-te, vreshta dhe tokë ugar).

Kushtet natyrore dhe gjeografike ofrojnë një bazë mirë për zhvillimin e veprimtarive primare, të nxjerrjes së mineraleve, të industrisë përpunuese dhe të turizmit!

Nga karakteristikat biogjeografike, pyjet dhe kullotat janë më rëndësi ekonomike. Sipërfaqja e përgjithshme, është rreth 1.7 milion hektarë (pyje, 1 milion hektarë) dhe kullota (0.7 milion hektarë) mbulon 66 % të territorit të vendit.

KARAKTERISTIKAT SOCIO-EKONOMIKE

Shumë karakteristika socio-ekonomike ndikim më të madh ka potenciali demografik, gjendja e tregtisë ose ekonomisë sipas sektorëve

a) Popullsia. Në vitin 2002, kur u krye regjistrimi i fundit zyrtar, popullsia ishte 2.022.547 banorë. Rritja pozitive e numri të popullsisë vazhdimisht vërehet në periudhat e regjistrimit të pas Luftës së Dytë Botërore dhe numri maksimal u arrit në vitin 1991. Që atëherë (1991) e deri në regjistrimin e fundit më 2002, ka pasur një rënie prej 0.6 % në popullsinë totale. Popullsia e R. e Maqedonisë së Veriut është e shpërndarë në 34 vendbanime urbane dhe 1616 vendbanime rurale. Dendësia e popullsisë në vend është 79 banorë për kilometër katror. Struktura gjinore është e favorshme: 50.2 % janë meshkuj dhe 49.8 % janë femra. Grupmosha 20-64 vjeç, nga ku përthithet fuqia punëtore, përfaqësohet me mbi 55 % ose mbi 1.1 milion njerëz. Situata ekonomike të pafavorshme në potencialin demografik janë prirjet e uljes së shtimit natyror, ulje e përqindjes së popullsisë së re, rritjes së pjesës së popullsisë së moshës së tretë dhe shpërngulja e popullsisë së re dhe asaj për punë jashtë vendit.

b) Vështirësi i ekonomisë dhe sektorëve ekonomikë.

Ekonomia në R. e Maqedonisë së Veriut në vitet pas pavarësisë kishte pasoja të mëdha nga transicioni, si: kolapsi i tregut, pavarësia monetare, privatizimi dhe trazirat ushtarako-politike në fqinjësi. Problemi më i madh është papunësia (rreth 23 %). PBB-ja e realizuar për frymë

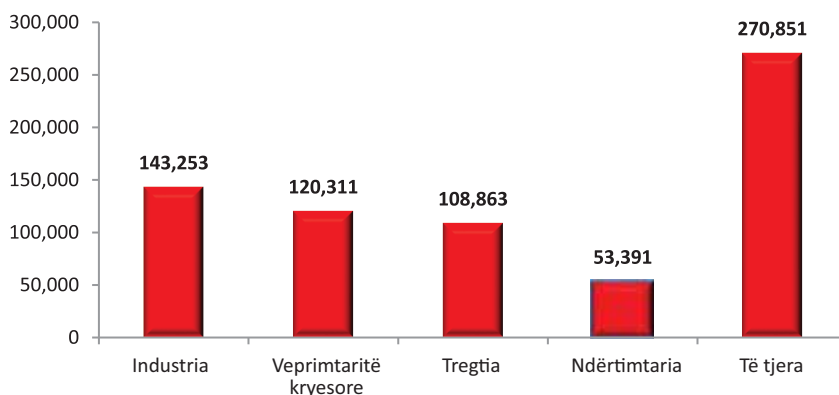
në vitin 2018 ishte 15 660 dollarë amerikanë dhe koeficienti Gini (32.4) kishte një vlerë mesatare. Shkalla e varfërisë kalon 21 %.

Statistikat sipas sektorëve thonë se industria përpunuese është sektori (punëdhënësi) më i madh ekonomik në vend, ku punojnë gjithsej 143 253 punëtorë, që është 19 % e totalit të të punësuarve (740 648) në vitin 2017. Në sektorin primar (bujqësi, pylltari, gjueti dhe peshkim) janë të punësuar 16 %, dhe në tregti 15 % e fuqisë punëtore.

Përbërja etnike e popullsisë në Republikën e Maqedonisë së Veriut

Grafik: Shpërndarja e të punësuarve sipas sektorëve (2017)

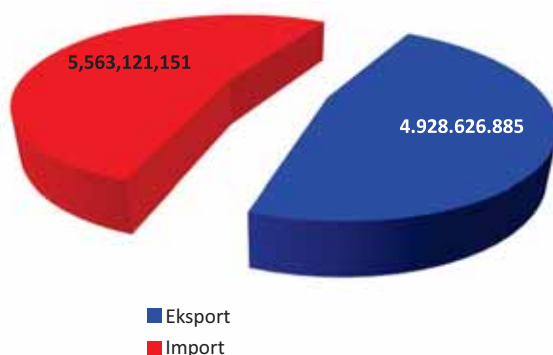

Rrjedhja ose ikja e madhe e personave me arsim të lartë dhe të kualifikuar jashtë vendit, papunësia dhe varfëria janë problem i madh socio-ekonomik në R. e Maqedonisë së Veriut!

Tregtia në vendin tonë është sektori dominues (41 %) i numrit të përgjithshëm të kompanive në të gjithë sektorët. Komunikacioni si aktivitet shërbimi përfaqësohet nga 5 562 kompani, të cilat punësojnë 31 548 persona në R e Maqedonisë së Veriut (2018).

Grafik: Bilanci tregtar i R së Maqedonisë së Veriut me partnerët më të mëdhenj nga BE, 2018 (milionë euro)

Turizmi dhe gastronomia në ekonominë tonë përfaqësohen nga 4 242 kompani, të cilat punësojnë 22 130 persona (2018).

c) Marrëdhëniet me BE-në. Vendet e Bashkimit Evropian janë një partner tregtar i rëndësishëm i Republikës së Maqedonisë së Veriut. Kështu, për shembull, vetëm në vitin 2018 vendi ynë në vendet e Bashkimit Evropian ka eksportuar mallra me vlerë 4.928.626.885 euro, ndërsa vlera e mallrave të importuara nga Bashkimi Evropian ka arritur në 5.563.121.151 euro, duke arritur një deficit tregtar prej 634.494.266 euro. Sipas vlerës së mallrave të importuara dhe të eksportuara, partnerët më të mëdhenj tregtarë të R së Maqedonisë së Veriut nga vendet e BE-së janë: **Gjermania, Hungaria, Bullgaria dhe Greqia.** Vlera e eksporteve është më e larta drejt: Gjermanisë dhe Hungarisë, kurse vlera e importeve është më e larta drejt Gjermanisë. Vendi ynë ka një bilanc pozitiv tregtar me raport me: Gjermaninë, Belgjikën, Spanjën, Letoninë dhe vende të tjera.

Rishikimi dhe verifikimi i njohurive të përvetësuara

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Veçoritë natyrore-geografike ofrojnë mundësi të gjera për zhvillimin ekonomik të vendit;
- Një sipërfaqe të madhe të territorit shetëror zënë: pyjet, kullotat dhe tokat e punueshme;
- Papunësia (23 %) është një problem i madh socio-ekonomik në vend;
- Industria përpunuese punëson pjesën më të madhe të fuqisë punëtore të vendit;
- Ndikimi ekonomik dhe lidhja me vendet e BE-së është shumë e rëndësishme për R e Maqedonisë së Veriut.

Kontrollo njohuritë e përvetësuara:

1. Si ndikon pozita gjeografik në zhvillimin ekonomik të R. së Maqedonisë së Veriut?
2. Cilat janë kushtet për zhvillimin e aktiviteteve parësore në vend?
3. Cila është situata me parametrat bazë ekonomikë në vend?
4. Cili është roli i BE-së për zhvillimin e R së Maqedonisë së Veriut?
5. Cilat vende janë partnerët tanë më të mëdhenj tregtarë?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Kërko dhe përdor të dhëna nga faqe të ndryshme për krahasim të pjesëmarrjes së aktiviteteve ekonomike, sipas sektorëve, në PBB-në e përgjithshme të Maqedonisë!

PYETJE PËR SISTEMATIZIMIN E NJËSISË SË PARË TË MODULIT

1. Çka studion gjeografia ekonomike si një shkencë e re shkencore?
2. Si ndahet gjeografia ekonomike?
3. Cilat janë burimet natyrore që i studion gjeografia ekonomike?
4. Cila është rëndësia ekonomike e xeheve dhe lëndëve djegëse fosile?
5. Përshkruaj rëndësinë e burimeve ujore për aktivitete individuale?
6. Si ndryshojnë llojet e ndryshme të tokës?
7. Cili është faktori më i rëndësishëm për zhvillimin ekonomik të një hapësire apo vendi?
8. Cilat janë përfitimet e një ekonomie të zhvilluar për shoqërinë?
9. Me çfarë masash e përmirësoi njeriu prodhimin bujqësor?
10. Cilat vende në botë kanë një çekuilibër gjinor të popullsisë?
11. Cila popullatë konsiderohet e re dhe në cilat vende mbizotëron pjesëmarrja e saj?
12. Cila popullatë konsiderohet aktive dhe ku mbizotëron e njëjta?
13. Cilat janë shkaqet kryesore të migrimit në botë?
14. Shpjegoni ndryshimin midis migrimit ekonomik dhe atij politik!
15. Cilat vende janë destinacionet më të kërkuara për migrim ndërkombëtar?
16. Çfarë është Bashkimi Evropian?
17. Kur dhe pse u hodhën themelet e BE-së?
18. Cilat janë politikat thelbësore të BE-së?
19. Cili është roli i BE-së për zhvillimin e R së Maqedonisë së Veriut?
20. Cilat vende janë partnerët tanë më të mëdhenj tregtarë?

NJËSIA MODULARE 2.

GJEOGRAFIA INDUSTRIALE

HYRJE:

Industria është një nga aktivitetet më të rëndësishme ekonomike në sektorin dytësor. Është një aktivitet intensiv i punës dhe kapitalit që lëviz shumë aktivitete dhe sjell përparim të madh ekonomik në vendet e origjinës (vendet amë). Kushtet themelore për zhvillimin e industrisë janë: lëndët e para, energjia, mjetet dhe fuqia punëtore. Për shkak të përfaqësimit dhe përputhshmërisë së tyre, degët e industrisë së rëndë dhe të asaj të lehtë janë të zhvendosura ndryshe, si në mbarë botën edhe në vendin tonë.

PËRMBAJTJET MËSIMORE:

1. Nafta dhe gazi natyror
2. Thëngjilli
3. Hidroenergja, energjia atomike, diellore dhe e erës
4. Metalurgjia e zezë dhe ajo me ngjyra
5. Industria e makinerisë
6. Industria elektrike dhe e informacionit
7. Industria kimike dhe farmaceutike
8. Industria ushqimore dhe tekstile
9. Energjia në Republikën e Maqedonisë së Veriut
10. Shpërndarja në tokë dhe prodhimi i thëngjillit në Republikën e Maqedonisë së Veriut
11. Metalurgjia e zezë dhe me ngjyra në Republikën e Maqedonisë së Veriut
12. Minerale jometalike në Maqedoninë e Veriut
13. Përpunimi i metalit, industria e makinerisë dhe elektroindustria në R. e Maqedonisë së Veriut
14. Industria kimike dhe farmaceutike në Republikën e Maqedonisë së Veriut
15. Industria e tekstilit, e lëkurës, e këpucëve, e duhanit, e drurit dhe industria ushqimore në R. e Maqedonisë së Veriut

NAFTA DHE GAZI NATYROR

Aktivitetet hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Çfarë origjine ka nafta dhe ku janë vendburimet e naftës në botë?*
- *Mendo: Çfarë do të thotë rafinimi i naftës dhe çfarë derivatesh dini?*

Nocionet kryesore:

- Naftë;
- Ari i zi;
- Plangtone
- Hidrokarbure;
- Oktani;
- GAZI NATYRORË (LGP)

PRODHIMI DHE PËRDORIMI I NAFTËS

Nafta është një përzierje e lëngshme e hidrokarbureve me vlerë të lartë kalorje. Nafta u formua nga kalbja e organizmave ujorë - planktone dhe alga - në pellgjet e dikurshme detare. Nafta gjendet në shtresa të brendshme të tokës, mbi të cilat ndodhet sasi e caktuar gazi natyror. Nafta është përdorur që nga kohërat e lashta për lyerjen e pishtarëve në mbrëmje për dritë. Fillimi i përdorimit industrial të naftës konsiderohet të jetë platforma e parë e shpimit, që gjendet në Pensilvani, SHBA në 1859. Revolucioni i vërtetë me nxjerrjen e qymyrit si energji, ndodhi pas ndërtimit të motorëve me djegie të brendshme dhe zhvillimit të industrisë së automobilave dhe transportit rrugor, kur kërkesa për naftë u rrit ndjeshëm në mbarë botën. Përveç komunikacionit, nafta ka përdorim të madh edhe në zhvillimin e aktiviteteve të tjera ekonomike, si: industria petrokimike, industria mekanike, industria kimike etj. Cilësia e naftës vlerësohet nga prania dhe numri i oktanit (përbërjet hidrokarbure).

Polaku Jan I. Lukasievich ndërtoi rafinerinë e parë të naftës në 1848, kursi pusi i parë u shpua nga Edwin Drake në 1859 në Titusville, Pensilvani.

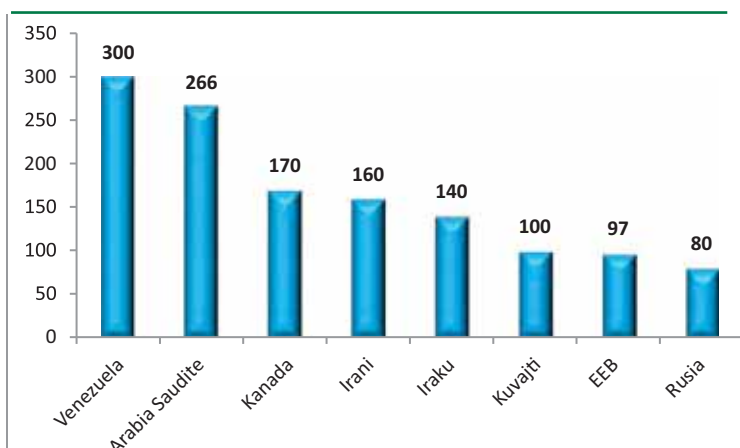
DEPOZITAT/PËRHAPJA E NAFTËS

Rezervat botërore të naftës kanë një shpërndarje jo të barabartë në botë dhe ndahen në disa rajone. Rajoni më i pasur me naftë është **Azia Jugperëndimore** dhe **Afrika Veriore** ku shtrihen disa vende arabe. Rajoni e dytë më e madhe është rreth **Deti Karaibe** dhe **Gjirit të Meksikës**. Rajon i pasur me naftë është **Azia Qendrore** dhe zona e **Detit të Veriut** në Evropë. Jashtë këtyre rajoneve, rezerva të konsiderueshme janë gjetur në disa

Fushat e naftës në Arabinë Saudite

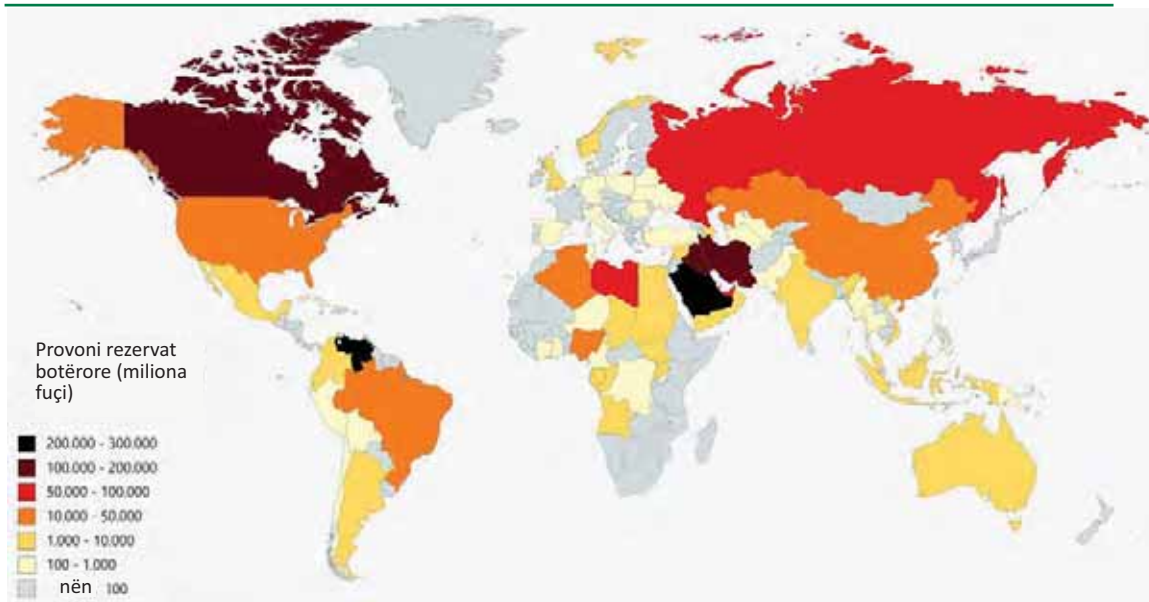
Grafik: Shpërndarja e rezervave botërore të naftës sipas vendeve (miliardë fuçi)

Platforma e Naftës në detin e Veriut

vende: **Indonezi, Kinë, Nigeri** dhe të tjera. Vendet më të pasura me naftë janë: **Venezuela, Arabia Saudite dhe Kanada**, të cilat mbajnë 25 % të rezervave të „arit të zi” në botë.

Harta: Përhapja e rezervave botërore të naftës

Vlerësimet e përgjithshme të rezervave botërore të naftës arrijnë në rreth 1.726 miliardë fuçi. Konsumues më të mëdhenj të naftës janë: **SHBA, Kina, Japonia, India dhe Rusia**. Prodhuesit më të mëdhenj janë: Rusia, Arabia Saudite, SHBA, Iraku dhe Irani. Eksportuesit më të mëdhenj të naftës janë: **Arabia Saudite, Rusia, Irani, Emiratet e Bashkuara Arabe, Kuvajti dhe Nigeria**. Importuesit më të mëdhenj janë: **SHBA, Kina, Japonia, India, Gjermania dhe Koreja e Jugut**.

OPEC është organizata e 14 vendeve, prodhuese dhe eksportuese kryesore të naftës në botë. Qëllimi i OPEC-ut është të kontrollojë prodhimin dhe të mbrojë çmimin e naftës së papërpunuar në bursë botërore.

Impianti i transportit të gazit natyror

GAZI NATYROR (TOKËSOR)

Gazi natyror është një përzierje e: metanit, alkaneve, monoksidit të karbonit, azotit dhe sulfurit të hidrogjenit. Rëndësia e tij është e madhe, kryesisht për vendet e mëdha dhe të zhvilluara, ku përdoret si burim energjie për ngrohjen e ekonomisë dhe banesave. Domethënë, veçoritë e tij ekologjike e bëjnë të dallohet nga thëngjilli dhe nafta. Për dy dekadat e fundit, gazi natyrorë (LPG) është përdorur si zëvendësues i benzinës në automjetet e lehta. Rezervat më të mëdha të gazit natyror janë në territoret e: **Rusisë, Iranit, Katarit dhe SHBA-ve**. Prodhuesit më të mëdhenj të gazit natyror në botë janë: **SHBA, Rusia, Irani dhe Katar**

Grafik: Prodhuesit më të mëdhenj të gazit natyror në botë (miliard m³/vit)

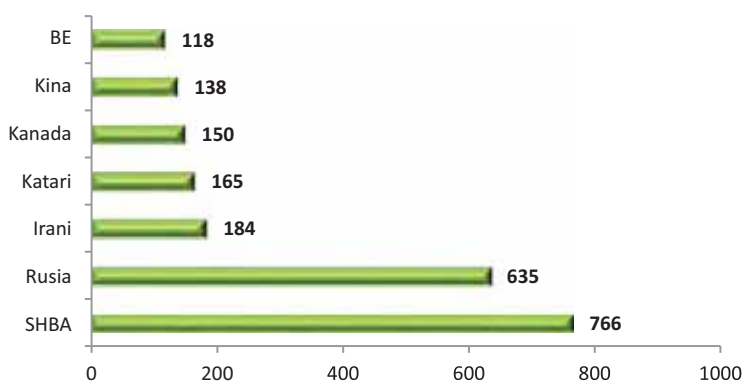

Tabela: Dhjetë vendet më të pasura me gaz natyror në botë

1.	Rusia
2.	Irani
3.	Katar
4.	SHBA
5.	Arabia Saudite
6.	Turkmenistani
7.	Emiratet e Bashkuara Arabe
8.	Venezuela
9.	Nigeria
10.	Kina

Rishikimi dhe verifikimi i njohurive të përvetësuara

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Nafta u krijua nga planktonet dhe algat;
- Rezerva të mëdha naftë janë në: Azi Jugperëndimore, Amerikë Qendrore dhe Azia Qendrore;
- Rezervat më të mëdha të naftës ndodhen në: Venezuelë, Arabi Saudite dhe Kanada;
- Prodhuesit më të mëdhenj të naftës në botë janë: Rusia, Arabia Saudite dhe Shtetet e Bashkuara;
- Prodhuesit më të mëdhenj të gazit natyror në botë janë: SHBA, Rusia dhe Irani.

Kontrollo njohuritë e përvetësuara:

1. Si u krijua nafta në të kaluarën?
2. Përshkruani përbërjen kimike të gazit natyror!
3. Përshkruani shpërndarjen gjeografike të rezervave dhe prodhimit të naftës në botë!
4. Përshkruani shpërndarjen/përhapjen gjeografike të rezervave dhe prodhimit të naftës në botë!

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Gjeni të dhëna për rezervat e gazit natyror dhe bëni një hartë tematike të vendndodhjes së tij në botë!

THËNGJILLI

KRIJIMI DHE LLOJET E THËNGJILLIT

Në të kaluarën, miliona vjet më parë, thëngjilli u formua nga karbonizimi i pyjeve të dendura në sipërfaqen e Tokës. Sot gjendet në formë të shtresave 50 deri në 100 metra të trasha në sipërfaqen e Tokës ose në thellësi më të vogla. Në varësi të vlerës kalorike, ekzistojnë pesë lloje të thëngjillit: **torfe, linjit, thëngjill kafe, thëngjill guri, antrasit dhe thëngjill artificial. Koksi** mund të merret artificialisht, i cili ka vlerën më të lartë kalorike dhe përdoret në furrat e zjarrit për shkrirjen e metaleve.

Torfe është thëngjilli me vlerë më të ulët kalorike, përmban vetëm 40-50 % karbon dhe konsiderohet thëngjilli më i ri. Ky thëngjill mund të krijohet në zona kënetore me bimësi të dendur, ku ndodhin shkarrje sipërfaqësore të tokës.

Linjiti, sipas kohës së formimit është më i vjetër se torfe dhe përmban rreth 55-60 % karbon.

Thëngjilli i murrme u formua shumë më herët se torfe dhe linjiti dhe ka një vlerë shumë më të lartë kalorike dhe përmban 70 % karbon.

Thëngjill guri është edhe më i vjetër. Ky lloj thëngjilli përmban rreth 85 % karbon.

Antrasiti është lloji më i vjetër i thëngjillit. Është më pak i pranishëm në litosferë dhe nxirret nga thellësi më të mëdha. Ai përmban mbi 90 % karbon dhe për këtë arsye është thëngjill me vlerën më të lartë kalorike (nxehtësie), apo energji.

Aktivitete hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Cila është origjina e thëngjillit dhe a gjendet në mjedisin tuaj të afërt?*
- *Mendo: Pse thëngjilli përdoret gjithnjë e më pak për ngrohjen e shtëpisë?*

Nocionet kryesore:

- Torfe;
- Linjit;
- Thëngjill kafe;
- Thëngjill guri;
- Antrasit;
- Koks.

*Miniera e thëngjillit,
Uoming, SHBA*

Depozitat më të vjetra të thëngjillit në litosferë u krijuan më shumë se 250 milionë vjet më parë. - Besohet se ato janë krijuar nga djegia e fiereve gjigante!

Thëngjilli artificial përfitohet nga një procedurë teknologjike e trajtimit të thëngjillit natyror. I tillë është koksi me kalori të lartë, i përdorur në objektet metalurgjike dhe **thëngjilli i aktivizuar** (mjekësor). Thëngjilli mjekësor në formën e tabletave përdoret sot në mjekësi. Thëngjilli mjekësor përdoret te intoksikimet (helmimet) e organizmit nga: barnat, ushqimet, kimikatet dhe të ngjashme.

Termocentrali

RËNDËSIA EKONOMIKE

Sot thëngjilli është një burim shumë i rëndësishëm energjie, veçanërisht për metalurgjinë e zezë dhe me ngjyra, ku përdoret për shkrirjen e xeheve të metaleve për të marrë metale të pastra. Me përpunimin e thëngjillit në industrinë kimike prej tij fitohet: **kauçuku, rrëshirat, katrani, masat plastike** e të tjerë. Termocentralet nga thëngjilli prodhojnë energji elektrike. Në vendet më të varfra të botës, torfe, linjiti dhe thëngjilli i kaftë përdoren për ngrohjen e shtëpive.

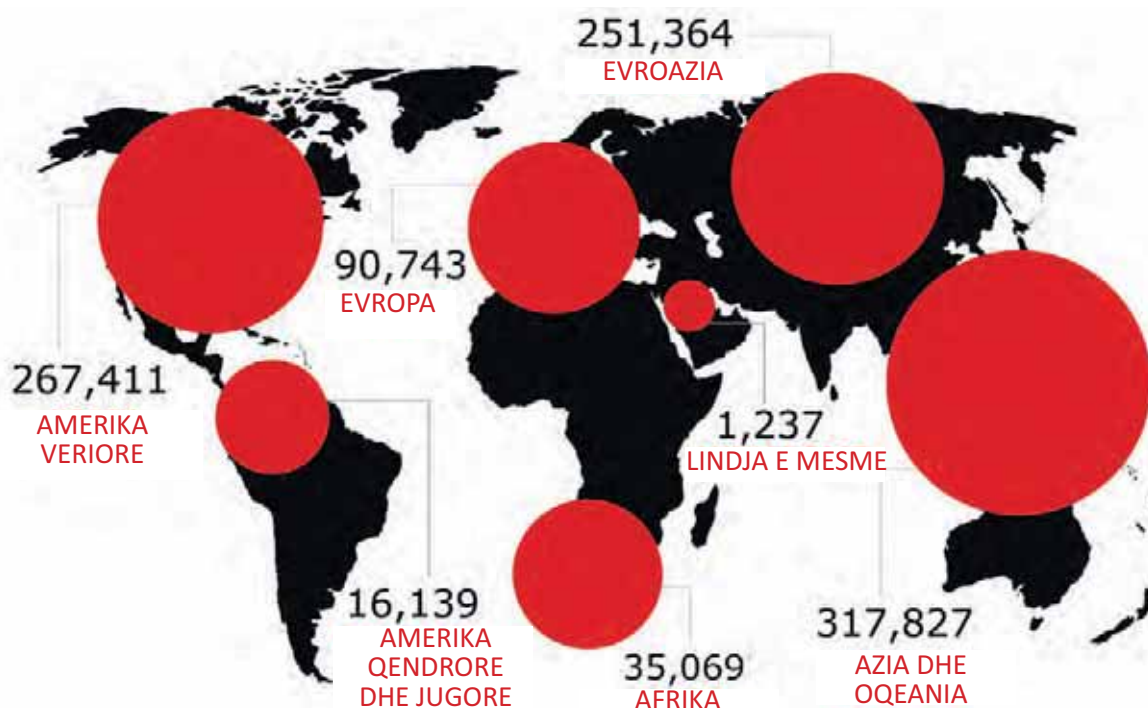

Termocentrale janë ndërtuar në afërsi të minierave të thëngjillit në botë, të cilat janë konsumatorët më të mëdhenj të thëngjillit!

SHPËRNDARJA/PËRHAPJA GJEOGRAFIKE

Rezervat botërore të thëngjillit vlerësohen në 980 miliardë tonë. Shpërndarja e tij është mjaft e pabarabartë. Gjegjësisht, vetëm gjashtë vende në botë kanë sa tre të katërtat e rezervave të përgjithshme botërore: **SHBA, Rusia, Kina, Australia, India dhe Gjermania**.

Harta: Përhapja e rezervave të thëngjillit në botë (miliona ton)

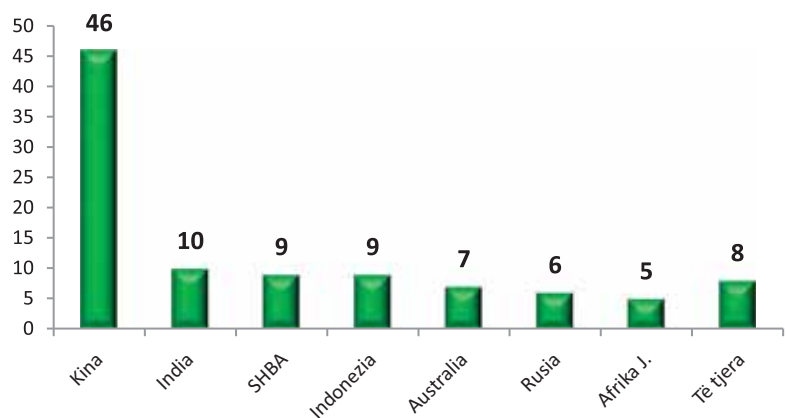
Basenet më të mëdha të thëngjillit në Shtetet e Bashkuara ndodhen në perëndim të maleve **Alligien** dhe **Apalaçe**, në gjatësi 1000 km, si dhe në rrjedhën e mesme të lumit **Misisipi**, në gjatësi 650 km.

Në territorin rus, rezerva të mëdha të thëngjillit të kaftë dhe të gurit ekzistojnë në basenet: **Lenski**, **Kuznetski**, **Peçorski** dhe **Tunguski**. Basenet më të mëdha të thëngjillit në Kinë janë: **Mançuria**, **Shansi** dhe **Shensi**.

Në territorin evropian thëngjilli është i pranishëm në: **Gjermani** (Ruhr dhe Sar), **Britani të Madhe** (Uells), **Belgjikë**, **Francë**, **Poloni** (Shlezia), **Kosovë** etj.

Vendet që kanë prodhim më të madh të thëngjillit në botë janë: Kina, India, SHBA, Indonezia dhe Australia.

Grafik: Pjesëmarrja në prodhimin botëror të thëngjillit (%)

Kinë, minierë thëngjilli

Rishikimi dhe verifikimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Thëngjilli u formua nga karbonizimi i bimëve;
- Ekzistojnë pesë lloje natyrore të thëngjillit sipas vlerës kalorike;
- Rezervat më të mëdha të thëngjillit ndodhen në: SHBA, Rusi, Kinë dhe Australi;
- Prodhuesi më i madh i thëngjillit në botë është Kina;
- Thëngjill aktiv, në formë tabletash, për përdorim në mjekësi

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

- Si lindi thëngjilli në të kaluarën?
- Përkthyeri llojet e thëngjillit sipas vlerës së tyre kalorike!
- Përkthyeri përhapjen gjeografike të thëngjillit në botë!
- Cilat vende evropiane kanë rezerva thëngjilli?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Gjeni të dhëna për rezervat e thëngjillit në vendet e Ballkanit dhe bëni një paraqitje grafike të trajektores së përhapjes!

HIDROENERGJIA, ENERGJIA ATOMIKE, ENERGJIA E DIELLIT DHE AJO E ERËS

Aktivitetet hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Çfarë burimesh të energjisë së pashtershme njihni?*
- *Mendo: Çfarë efektsh mjedisore shkakton përdorimi i lëndëve djegëse fosile?*

Nocionet kryesore:

- Hidroenergja;
- Energjia atomike;
- Lënda djegëse bërthamore;
- Uraniumi;
- Fotovoltaikët;
- Burime alternative.

HIDROENERGJIA

Hidrocentrali është burimi më i lirë i energjisë. Fitohet në hidrocentrale nëpërmjet përdorimit të forcës mekanike të lumenjve dhe liqeneve artificiale. Lumenjtë më të përshtatshëm për fitimin e hidroenergjisë janë ata që: kanë sasi të qëndrueshme të ujit, rrjedhë të shpejtë, pjerrësi të madhe dhe rrjedhin nëpër gryka të thella ose kanione të ngushta. Sot, potenciali i të gjithë lumenjve në botë përdoret vetëm 10 %, kurse në prodhimin e përgjithshëm të energjisë elektrike hidroenergja merr pjesë me 17 %. Kontinenti më i pasur me hidroenergji është Azia, pastaj radhitet: Afrika, Amerika, Evropa dhe Australia. Hidroenergja prodhohet në 150 vende të botës dhe prodhuesi më i madh në botë është Kina.

Mullinjtë me ujë janë forma më e vjetër e shfrytëzimit të hidroenergjisë, të cilët janë përdorur për të bluar drithin dhe për të fituar miell!

Prodhuesit kryesorë të hidrocentraleve në botë janë: SHBA-ja, Kanada, Rusia, Norvegjia, Brazili etj. Ndër to, hidrocentralet më të mëdha në botë janë të ndërtuara në Kinë dhe Brazil. Ata janë: **HC Tre Grykat** - në lumin Yangtze, **HC Itaipu** - në lumin Parana, **HC Silodu** - në Yangtze, etj. Në Evropë, hidrocentralet e mëdha janë: **HC e Volgograd-it** dhe e Kujbishev-it në lumin Vollga. Hidrocentralet më të mëdha në Shtetet e Bashkuara janë: Grand Kuli dhe **Bonvil** në lumin Kolumbia, **Huver** - në lumin Kolorado dhe hidrocentrale të mëdha në lumin **Tenesi**.

Hidrocentrali "Tre Grykat" në lumin Yangzekjan, Kinë.

Vetëm njëra nga hidrocentralet më të mëdha në botë prodhon çdo vit energji elektrike që tejkalon tre herë nevojat kombëtare të R. së Maqedonisë Veriut!

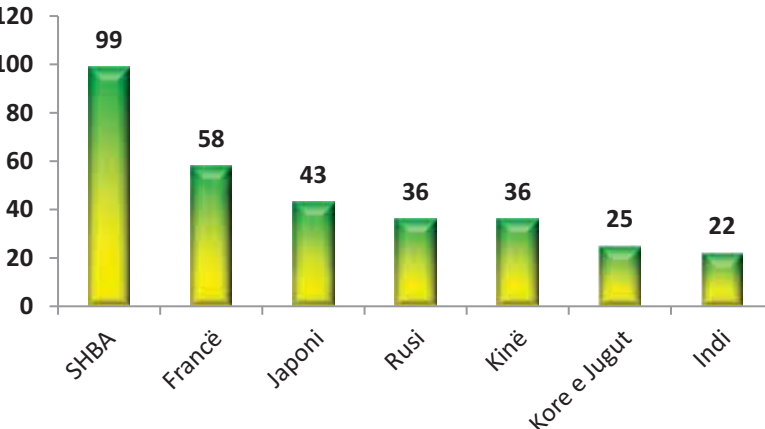
Tabela: Hidrocentralet më të fuqishëm në botë

Emri	Shteti	Lumi	Fuqia (MW)
Tre Grykat	Kina	Jangce	
Itaipu	Brazili / Paraguaj	Parana	
Silodu	Kina	Jangce	
Guri	Venezuela	Karoni	
Tukurui	Brazil	Tokantins	

ENERGJIA ATOMIKE

Grafik: Vendet me më shumë centrale bërthamore në botë

Energjia atomike e botës përbëhet nga lëndë djegëse bërthamore: **ura-120 niumi** dhe **toriumi**. Duke ndarë bërthamat e tyre atomike, këto lëndë djegëse lëshojnë një sasi të madhe energjie që përdoret për të prodhuar energji elektrike. Sot në botë rreth 10 % e energjisë elektrike është energji bërthamore. Prodhuesit më të mëdhenj të uranimit si lëndë djegëse bërthamore, mbi 70 % të prodhimit të përgjithshëm janë: Kazakistan, Kanada dhe Australia. Nga vendet e tjera, uranumi gjendet në: Rusi, Afrikë të Jugut (Republika e Afrikës së Jugut) dhe Australi. **Toriumi**, nga ana tjetër, më i pranishëm është në: SHBA, Australi dhe Indi. Sot në botë ka 450 centrale bërthamore. Shumica e tyre janë të vendosura në: SHBA, Francë, Rusi, Kinë, Japoni, Kore e Jugut dhe vende të tjera.

ENERGJIA DIELLORE/ SOLARE

Dielli është burimi më i madh i energjisë. Kjo energji tashmë përdoret në disa vende shumë të zhvilluara industriale. Kështu, shtëpitë në shumë qytete në Shtetet e Bashkuara ngrohen me energji solare. Shumica e centraleve fotovoltaike janë të instaluar në: **Kinë, Gjermani, SHBA dhe Japoni**.

ENERGJIA E ERËS

Energjia e erës është aktuale në shumë vende në botë, veçanërisht në ato vende ku vazhdimisht fryn erë. Në disa vende centrale të tilla tashmë ekzistojnë dhe në shumë vende të tjera ato janë në fillimet e tyre. Era, energjia e erës përdoret më së shumti në vendet evropiane: **Danimarkë, Spanjë, Portugali dhe Gjermani**.

Gjermania ka më shumë se 30.000 mullinj me erë

Rishikimi dhe verifikimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Hidroenergja është energjia mekanike (forca) e ujit në lëvizje ose në rrjedhë e sipër;
- Prodhuesit më të mëdhenj të centraleve janë: SHBA-ja, Kanada dhe Rusia;
- Shtetet e Bashkuara, Franca dhe Japonia kanë më së shumti centrale bërthamore në botë;
- Kina, Gjermania dhe Shtetet e Bashkuara kanë numrin më të madh të impianteve/centraleve fotovoltaike;
- Energjia e erës përdoret kryesisht në: Danimarkë, Spanjë dhe Portugali.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Si përdoret hidroenergja?
2. Cilat janë dhe ku gjenden hidrocentralet më të mëdha në botë?
3. Përshkruani përhapjen gjeografike të uranimit në botë!
4. Cilat vende evropiane përdorin më shumë energjinë e erës?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Bëni një paraqitje tabelore (Excel) me të dhënat bazë për dhjetë hidrocentralet më të fuqishëm në botë!

METALURGJIA E ZEZË DHE AJO ME NGJYRA

Aktivitetet hyrëse për përmbytjen mësimore

- *Kujto: Cilat pjesë të shtëpisë suaj janë bërë nga metale të zeza dhe me ngjyra?*
- *Mendo: Sa janë të rëndësishme këto metale për jetën e njeriut?*

Nocionet kryesore:

- Metalurgjia e zezë;
- Çeliku;
- Produktet të petëzuara;
- Magnetiti;
- Plumbi;
- Zinku;
- Alumini.

Metalurgjia e zezë po rritet vazhdimisht në Kinë

NOCIONI NDHE KUPTIMI I METALURGJISË SË ZEZË

Metalurgjia e zezë është dega industriale më e rëndësishme e industrisë së rëndë ose bazë. Kjo industri mbulon prodhimin e: **hekurit të papërpunuar, të çelikut dhe të produkteve të petëzuara**. Hekuri i papërpunuar fitohet nga shkrirja e xeheve të hekurit: magnetit, hematit, siderit dhe limonit, në furra të mëdha industriale në temperatura të larta. Çeliku fitohet kur hekuri i papërpunuar në furrat e zjarrit shkrihet (fuzohet) me karbonin dhe me metale fisnike (nikeli, kromi, mangani, etj.). Produktet e petëzuara: llamarina, gypat, profilet, teli etj. fitohen në rula me përpunimin e në hekurit. Nga të tre produktet më i kërkuari në tregun botëror është çeliku. Si produkt gjysmë i gatshëm dhe si lëndë e parë bazë përdoret gjerësisht në shumë industri.

PËRHAPJA

Metalurgjia e zezë zakonisht gjendet në afërsi të minierave të mineraleve të hekurit dhe të qymyrit ose pranë ujërave më të mëdha sipërfaqësore. Në Gjermani, zonat më të njohura të metalurgjisë së zezë janë: **Rur** dhe **Sar**. Rajone të tjera të njohura metalurgjike janë në: Kinë (Mançuria), Britani e Madhe, Poloni (Shilesia), Francë (Alsac dhe Lauren), SHBA (Pensilvania), Rusi (Ural), Ukrainë, Suedi etj. Vendet që kanë prodhimin më të madh në këtë industri: **Kina, India, Japonia, SHBA, Rusia, Gjermania, Koreja e Jugut dhe Turqia**.

Qyteti i Pitsburgut në shtetin e Pensilvanisë (SHBA) është një nga qendrat më të mëdha të metalurgjisë së zezë!

Grafik: Grafik: Pjesëmarrja në prodhimin e çelikut në vitin 2018 (%)

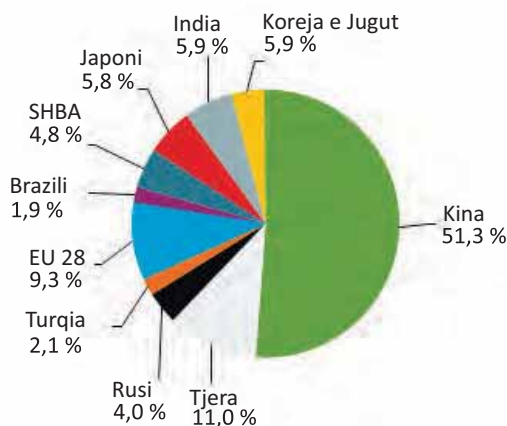

Tabela: Kompanitë-prodhuesit më të mëdhenj të çelikut
(në miliona tonë, 2018)

EMRI	SELIA	PRODIMI
ArcelorMittal	Luksemburg	96,4
China Baowu Steel Group	Kinë	67,4
Nippon Steel	Japoni	49,2
Hesteel Group	Kinë	46,8
POSCO	Kore e Jugut	42,9

Selia e „ArcelorMittal”
në Luksemburg

METALURGJIA ME NGJYRË

Metalurgjia me ngjyra përfshinë përpunimin e xeheve/mineraleve të ndryshme me ngjyra nga të cilat fitohen metalet me ngjyra si: bakri, alumini, plumbi, zinku, ari, argjendi etj. Këto metale me ngjyra përdoren kryesisht në industri, si: industrinë e përpunimit të metaleve, industrinë elektrike, atë automobilistike, industrinë e aviacionit, industrinë ushtarake dhe degë të tjera.

Bakri përdoret gjerësisht në shumë industri, por në industrinë elektrike dhe elektronike është një material bazë për punë. Prodhuesit më të mëdhenj të bakrit të papërpunuar në botë janë: **Kili, Peru, Kina, SHBA-ja dhe Australia.**

Bakri është metali me ngjyrë më i lirë në bursën botërore, nga grupi i metaleve me ngjyra që përdoren si përçues të energjisë elektrike. Përçuesit më të mirë se bakri janë: platina, ari dhe argjendi.

Plumbi ka aplikimin më të gjerë në prodhimin e: akumulatorëve, baterive, gypave të plumbit, pajisjeve ushtarake etj. Prodhuesit më të mëdhenj të plumbit në botë janë: **Kina, Australia, SHBA-ja, Peru dhe Meksika.**

Zinku është një metal me ngjyra që përdoret gjerësisht në industrinë e automobilave dhe kimikateve. Zakonisht përdoret

Fabrika për prodhimin
e akumulatorëve

Harta: Përhapja e prodhimit të zinkut në botë.

Ambalazh alumini gati për riciklim

për të mbrojtur hekurin dhe çelikin nga korrozioni. Prodhuesit më të mëdhenj të zinkut në botë janë: Kina, Peru, Australia, SHBA-ja dhe Kanadaja.

Alumini fitohet nga përpunimi i mineralit të boksitit. Përdoret më gjerësisht në industrinë e automobilave, të aviacionit dhe të përpunimit të metaleve. Shumica e aluminit prodhohet në: Kinë, Rusi, Kanada, Indi dhe Emirate të Bashkuara Arabe.

Grafik: Prodhuesit botërorë të aluminit (milion tonë), 2017

Rishikimi dhe verifikimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Metalurgjia e zezë është një degë shumë e rëndësishme e industrisë së rëndë (bazë);
- Metalurgjia e zezë përfshinë prodhimin e: hekurit të papërpunuar, çelikut dhe produkteve të petëzuara;
- Metalurgjia e zezë është e përhapur pranë minierave të hekurit dhe qymyrit;
- Metalurgjia me ngjyrë bën përpunimin e: bakrit, aluminit plumbit, zinkut, arit, argjendit dhe të metaleve të tjera;
- Në prodhimin e metaleve me ngjyra, si rajon dallohet Amerika e Jugut.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Çfarë lloj industrie është metalurgjia e zezë?
2. Çfarë produktesh ofron metalurgjia e zezë?
3. Cilat vende prodhojnë më shumë hekur dhe çelik në botë?
4. Cilat janë përdorimet e plumbit dhe zinkut?
5. Përkthimi përhapjen gjeografike të metaleve me ngjyra në botë!

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Hulumtoni, zbuloni dhe bëni një hartë tematike për vendndodhjen/përhapjen gjeografike të prodhimit të disa metaleve me ngjyra në botë!

INDUSTRIA E MAKINERISË

Industria e makinerive prodhon makineri dhe vegla të ndryshme për nevojat e: bujqësisë, minierave, ndërtimit, komunikacionit dhe industrive të tjera. Për shkak të shumëllojshmërisë dhe specifikës së produkteve, industria e makinerisë është e ndarë në disa degë.

INDUSTRIA E MAKINERISË - VEGLAVE

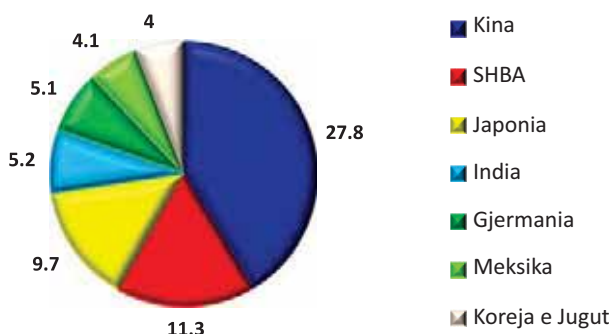
Kjo degë prodhon makina dhe makineri të nevojshme në prodhim në degët tjera të industrive të tjera për përpunimin ose prodhimin e produkteve gjysmëfinale dhe përfundimtare. Të tilla janë, për shembull, makinat për: grimcim, bluarje, mbushje dhe paketim të lëndëve të para dhe produkteve të ndryshme. Këtu përfshihet prodhimi i makinerive – robotëve që kontrollojnë proceset e prodhimit në disa degë industriale. Vendet më të dalluara në industrinë e veglave të makinerisë janë: Kina, Gjermania dhe Japonia.

INDUSTRIA E MJETEVE TË KOMUNIKACIONIT

Kjo degë prodhon: makina, mjete hekurudhore, aeroplanë, anije dhe mjete ushtarake.

Industria e automobilave filloi të zhvillohet në fund të shekullit të 19-të, pas ndërtimit të motorëve me djegie të brendshme. Në vitin 2018 janë prodhuar gjithsej 95.634.593 mjete motorike (automobila, autobusë dhe kamionë). Prodhuesit më të mëdhenj botërorë janë: **Kina, SHBA dhe Gjermania**. Ndër kompanitë, prodhuesit më të mëdhenj janë: **Toyota, Volkswagen Group dhe Hyundai**.

Grafik: Vendet - prodhuesit më të mëdhenj të automjeteve (milione), 2018

Aktivitetet hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Cili është ndryshimi thelbësor midis prodhimit artizanal dhe atij industrial?*
- *Mendo: Cilat vende janë prodhuesit e markave të automobilave dhe aeroplanëve ajrore të cilat i njihni?*

Nacionet kryesore:

- Makina - vegla;
- Automobila;
- Mjete hekurudhore;
- Hapësira për anije;
- Aeroplanë;
- Makina bujqësore.

Në një nga fabrikat e Toyota-s

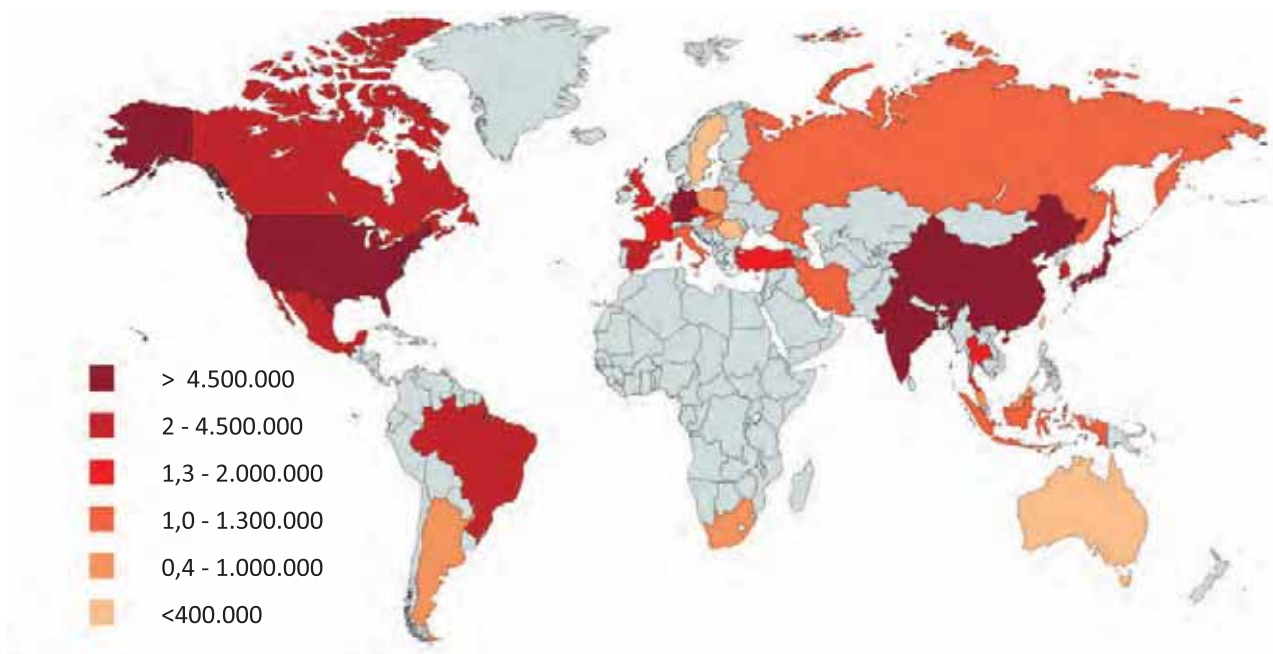

Tabela: Kompanitë më të mëdha - prodhues të mjeteve motorike (në miliona) në 2017

KOMPANIA	NUMRI I AUTOMJETEVE
Tojota (Toyota)	10.466.051
Grupi Voltzvagen (Volkswagen Group)	10.382.334
Hjundai (Hyundai)	7.218.391
Xheneral Motors (General Motors)	6.856.880
Ford	6.386.818
Nisan (Nissan)	5.769.277
Honda	5.236.842

Industria e mjeteve hekurudhore prodhon: lokomotiva elektrike dhe motorike, vagona dhe pajisjet e tyre. Është më i zhvilluar në: Kinë, Kanada, Rusi, Japoni dhe Francë.

Ndërtimi i anijeve (industria e anijeve) prodhon anije të ndryshme: anije, motoskafe, skuterë dhe të ngjashme. Prodhuarit dhe eksportuesit më të mëdhenj anijeve për pasagjerë dhe për transport janë vendet: Koreja e Jugut, Kina dhe Ja-

Prototipi i trenit të ri Akela (Acela). Do të jetë gati për testim në fund të vitit 2019 dhe do të kalojë në shërbimet e pasagjerëve deri në fund të vitit 2022. Kapaciteti i tij është deri në 386 pasagjerë. Trenat e rinj do të arrijnë fillimisht shpejtësi deri në 250 km në orë dhe mund të arrijnë deri në 300 km në orë.

ponia. Kantieret më të mëdha detare gjenden në: Ulsan (Koreja e J.), Dalian (Kinë), Imabari (Japoni), Trieste (Itali) dhe Shën Petersburg (Rusi).

Industria e aeroplanëve prodhon të gjitha llojet e aeroplanëve: aeroplanë, helikopterë, aeroplanë pa motor dhe të ngjashëm. Pjesa më e madhe e prodhimit botëror të aeroplanëve gjendet në: Francë (Erbas, Dasofalkon), SHBA (Boing, Censa), Brazil (Em Braer), Kanada (Bombardier), Zvicër (Pila Tus) etj.

Industria e makinerive bujqësore prodhon: traktorë, makina korrëse (kombajnë) si dhe makineri dhe veglave të tjera shtesë (të cilat u bashkëngjiten makinave kryesore) për qëllime bujqësore. Më i zhvilluar është në: **Indi** (Mahindra), **Mbretërinë e Bashkuar** (Ferguson, Klasa), **SHBA** (Larva, Ford), **Japoni** (Kubota), **Gjermani** (Fend, Dojç) dhe të tjerë.

Ekspozita e makinerive bujqësore (AFBF 2011), Atlanta, Gjeorgji, SHBA.

Tabela: Kompanitë prodhues të automjeteve hekurudhore (sipas të ardhurave të korrura)

KOMPANIA (ORIGINAL)	VENDI I ORIGINJËS
CRRG	Kinë
Bombardier Transportation	Kanada
Alstom	Francë
Siemens Mobility	Gjermani
Hitachi Rail Systems	Japoni
Transmashholding	Rusi
Trinity Industries	SHBA
The GreenbrierCo.	SHBA
Kawasaki Heavy Ind.	Japoni
GE Transportation	SHBA

Rishikimi dhe verifikimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Vendet më të njohura në industrinë e makinerive-veglave janë: Kina, Gjermania dhe Japonia.
- Prodhuesit më të mëdhenj të automobila-ve janë tipet: Tojota, Grupi Volkswagen dhe Hundai.
- Prodhuesit më të mëdhenj të anijeve për pasagjerë dhe për transport janë vendet: Koreja e Jugut, Kina dhe Japonia.
- Prodhimi botëror i aeroplanëve është i vendosur në: Francë, SHBA, Brazil, Kanada, Zvicër etj;
- Prodhuesit më të mëdhenj të makinerive bujqësore janë: SHBA, India dhe Mbretëria e Bashkuar.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Si është e ndarë industria e makinerive?
2. Çfarë nënkupton me termin makineri-vegël?
3. Përshkruaj përhapjen gjeografike të industrisë automobilistike në botë!
4. Përshkruaj përhapjen gjeografike të industrisë së aeroplanëve dhe ndërtimit të anijeve në botë!
5. Rendit disa fabrika të shquara nga industria e automobila-ve në botë!

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Gjeni të dhëna dhe bëni paraqitjen tabelore dhe grafike të prodhuesve më të mëdhenj të autobusëve në botë!

INDUSTRIA E ELEKTRIKËS DHE INFORMATIKËS

Aktivitetet hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Cilat pajisje elektrike përdorim në shtëpitë tona çdo ditë?*
- *Mendo: Si do të ishte jeta pa pajisje elektronike (smart)?*

Nocionet kryesore:

- Elektroindustria;
- Energjia elektrike;
- Hidroenergji;
- Energjia diellore;
- Lëndë radioaktive.

ELEKTROINDUSTRIA

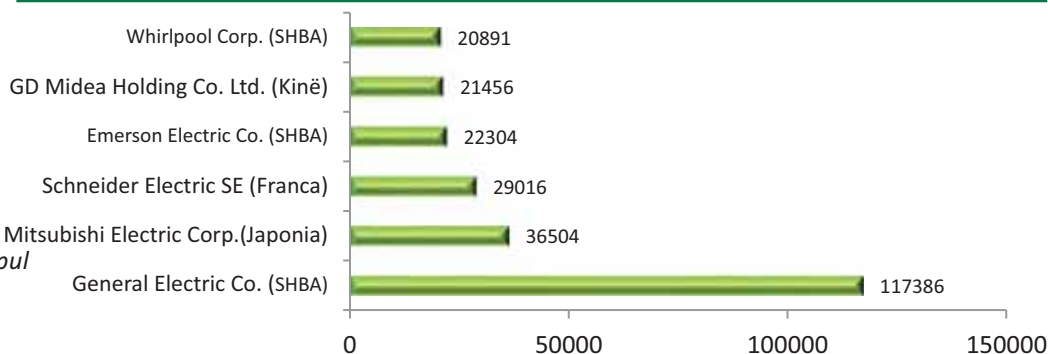
Elektroindustria është degë e re industriale. Ajo është e orientuar drejt prodhimit të pajisjeve për: prodhimin, përçueshmërinë (bartjen) dhe distribuimin e energjisë elektrike. Produktet kryesore të kësaj dege janë: gjeneratorë, transformatorë, motorë elektrikë, aparate shtëpiake dhe të tjera. Nga pajisjet shtëpiake, më shumë prodhohen: soba elektrike, frigoriferë, kazanë uji (bojlerë), fshesa me korrent, friteza, soba me mikrovalë, kondicionerë, etj. Elektroindustria është një faktor i rëndësishëm në prodhimin industrial në të gjitha degët industriale, sepse pa energji elektrike procesi i prodhimit është i pamundur.

Revolucioni i vërtetë në elektroindustri ndodhi në tre dekadat e fundit të shekullit të 19-të, kur u instaluan centralet e para elektrike të cilat prodhonin fillimisht rrymë njëkajshe dhe më vonë të alternuara në Shtetet e Bashkuara dhe Britaninë e Madhe!

Elektroindustria është më e zhvilluar në: Shtetet e Bashkuara, Japoni, Francë, Kinë dhe Gjermani.

Grafik: Kompanitë më të suksesshme të elektroindustrisë sipas të ardhurave vjetore të arritura (në miliona dollarë)

Prodhimi në Uirpul (Whirpool)

INDUSTRIA E ELEKTRONIKËS DHE E INFORMATIKËS

Si një segment i veçantë i industrisë elektrike, elektronika filloi të zhvillohet në gjysmën e dytë të shekullit të 20-të. Ajo ka për qëllim prodhimin e pajisjeve me fuqi të ulët me qarqe komplekse dhe të sakta. Si degë e re brenda elektronikës, në tre dekadat e fundit është zhvilluar industria e informatikës. Ajo përfshin prodhimin e: kompjuterëve, laptopëve, tabletëve, monitorëve, pajis-

jeve të lidhjes së rrjetit, smartfonëve, konsolave të video lojërave, etj. Kjo industri është veçanërisht e zhvilluar në: Shtetet e Bashkuara, Japoni, Kore të Jugut, Kinë, Tajvan, Gjermani dhe në vende të tjera.

Objektet më të vjetra prodhuese nga shekulli i 19-të janë: Nokia, Siemens dhe IBM (IBM).

Jeta dinamike e kohës së fundit dhe nevoja për komunikim të shpejtë, shkëmbim digjital të dokumenteve, fotografive dhe informacioneve të tjera, imponuan një zhvillim në rritje të segmentit të elektronikës të orientuar ka telefonat e mençur (smartphone).

Pjesën më të madhe të tregut botëror për shitjen e celularëve bashkëkohorë e mbajnë kompanitë me reputacion nga: Koreja e Jugut, SHBA, Kina, Finlanda etj. Më shumë se 50 % e shitjeve vjetore të telefonave celularë në botë janë në duart e kompanive: **Samsung** nga Koreja e Jugut dhe **Apple** nga SHBA-ja.

Lufta e përhershme për sundimin e tregut: Samsung vs Apple

Tabela: Kompanitë kryesore në prodhimin kompjuterik

EMRI (original)	SELIA (vendi)
HP	SHBA
Acer	Tajvan
Dell	SHBA
Lenovo	Kinë
Toshiba	Japoni
IBM	SHBA
Fujitsu	Japoni
NEC	Japoni
Apple	SHBA
Gateway Computers	Tajvan

Tabela: Kompanitë kryesore në prodhimin e telefonave celularë (smartphone)

EMRI (original)	SELIA (vendi)
SAMSUNG	Kore e Jugut
Apple	SHBA
Huawei	Kinë
Xiaomi	Kinë
Oppo	Kinë
LG	Kore e Jugut
Motorola	SHBA
Mobicel	Afrika e Jugut
Lenovo	Kinë
Nokia	Finlanda

Rishikimi dhe verifikimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Industria e energjisë elektrike prodhon pajisje për prodhimin dhe distribuimin e energjisë elektrike;
- Industria e energjisë elektrike është një degë e rëndësishme industriale dhe një faktor i rëndësishëm në prodhimin e gjerë industrial;
- Industria elektrike prodhon: turbina, gjeneratorë, transformatorë, kablo elektrike dhe pajisje të ndryshme shtëpiake;
- Industria e informatikës është e zhvilluar në: SHBA, Japoni, Kore të Jugut, Kinë, Gjermani, Francë, Britani të Madhe dhe Finlandë.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Çfarë prodhon industria e energjisë elektrike?
2. Cila është rëndësia e industrisë elektrike për industrinë e tjera?
3. Ku është e përhapur industria elektrike në botë?
4. Çfarë produktesh prodhon elektronika?
5. Cilat vende janë prodhuesit kryesorë të kompjuterëve dhe telefonave celularë?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Gjeni të dhëna për një paraqitje grafike të prodhimit të pajisjeve elektronike në botë.

INDUSTRIA KIMIKE DHE FARMACEUTIKE

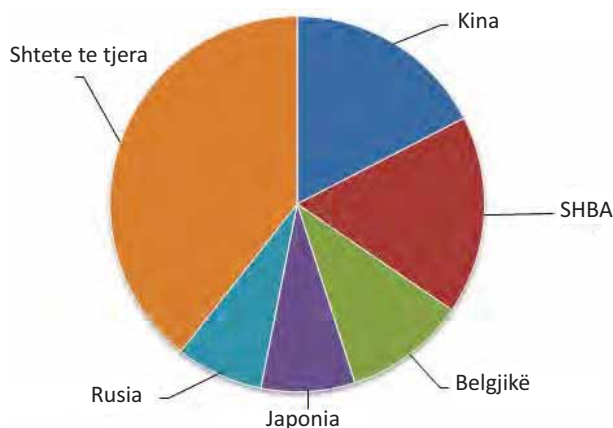
Aktivitetet hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Çfarë përdorni për rregullimin estetik dhe higjienën në shtëpi?*
- *Mendo: A duhet t'i kushtohet vëmendje e veçantë përdorimit të produkteve të caktuara kimike?*

Nocionet kryesore:

- Acidet;
- Plehra artificiale;
- Fibra artificiale;
- Masa plastike;
- Acidi sulfurik;
- Acidi nitrik;
- Industri farmaceutike.

Grafik: Pjesëmarrja në prodhimin botëror të najlonit

INDUSTRIA KIMIKE

Industria kimike është një nga industritë e pakta që përpunon lëndët e para me origjinë bimore, shtazore dhe minerale. Përpunon: thëngjillin, naftën, kripën e gurit, drurin, gur gëlqeror etj. Varësisht nga lloji i produktit, një pjesë e prodhimit të kësaj industrie i takon industrisë së rëndë ose bazë dhe një pjesë tjetër të prodhimit të saj i takon industrisë së lehtë ose të konsumit. Këto industri janë të rëndësishme sepse prodhojnë kimikate që janë të nevojshme në jetën e përditshme, si dhe për të mbrojtur bimët dhe kafshët nga sëmundjet dhe parazitët.

Industria e rëndë kimike ndahet në organike dhe inorganike (bazë), në varësi të llojit të lëndës.

INDUSTRIA E RËNDË KIMIKE

Kjo degë e industrisë kimike prodhon: **acide, plehra, plastikë, fibra artificiale (kimike), bojëra dhe llaje, gomë sintetike dhe pesticide.**

Acidi sulfurik përdoret gjerësisht në shumë aktivitete të punës së njeriut. Në prodhimin e plehrave, acidi sulfurik është baza më e rëndësishme e lëndës së parë. Prodhuesit dhe eksportuesit më të mëdhenj të acidit sulfurik janë: **Kanada, Gjermania, Japonia, Peru, Belgjika** etj.

Acidi nitrik përdoret kryesisht për të fituar plehra nitrike (azotike), të cilat përdoren gjerësisht në bujqësi për të përmirësuar pjellorinë e tokës. Acidi nitrik (azotik) dhe plehrat azotike prodhohen në shumë vende ku është zhvilluar prodhimi bujqësor: **SHBA, Kinë, Japoni, Gjermani, Belgjikë** etj.

Fibrat kimike artificiale përftohen nga përpunimi i celulozës dhe nga distilimi i vajit ose qymyrit për të fituar: najlon, poliestër dhe fibra të tjera të nevojshme në industrinë e tekstilit. Prodhuesit botërorë janë: **Kina, SHBA, Japonia, Rusia, Belgjika** etj.

Masat plastike me proces kimik fitohen nga: qymyri, vaji, kafja, soja, misri etj. Këto produkte të fituara në mënyrë artificiale, shpesh janë

zëvendësues i mirë për: metalet, drurin, lëkurën, qelqin etj. Prodhuesit dhe eksportuesit më të mëdhenj të plastikës janë: Kina, Gjermania, SHBA, Italia dhe Franca.

Industria kimike mbulon prodhimin e një game të gjerë produktesh që janë toksike për trupin e njeriut. - Përdorimi i çdo kimikati duhet të jetë me kujdes të jashtëzakonshëm!

INDUSTRIA E LEHTË KIMIKE

Industria e lehtë kimike prodhon: produkte të higjienës personale (sapunë, shampo), detergjente, kozmetikë, gazra teknikë, vajra esencialë, ilaçe etj. Fabrika për këto produkte sot ka pothuajse në të gjitha vendet me zhvillim të lartë dhe të mesëm ekonomik.

INDUSTRIA FARMACEUTIKE

Industria farmaceutike është pjesë e industrisë së lehtë kimike, e cila përfshinë prodhimin e mbi një mijë ilaçeve të ndryshme. Për shkak të rritjes së kërkesës dhe vëllimit të prodhimit, kjo degë u dallua si e veçantë. Prodhimi i industrisë farmaceutike është në korrelacion dhe bashkëpunim të ngushtë me njohuritë shkencore në fushën e farmacisë dhe mjekësisë. Kjo është arsyeja se pse fabrikat më të mëdha dhe më fitimprurëse të barnave ndodhen në vendet më të zhvilluara ekonomisht me një nivel të lartë shkencor dhe teknologjik: **SHBA, Zvicër, Francë, Gjermani dhe Britani e Madhe.**

Tabela: Kompanitë më të mëdha kimike në botë

KOMPANIA	SHTETI
BASF	Gjermani
DowDuPont	SHBA
DUPONT	Kinë
SABIC	Arabia S.
Ineos	Britani e Madhe
Formosa Plastics	Tajvan
Exxon Mobil	SHBA
Lyondell Basell	Holanda
Mitsubishi Chemical	Japoni
LG Chem	Koreja e Jugut

Tabela: Kompanitë më të suksesshme farmaceutike sipas të ardhurave vjetore në botë (2018)

KOMPANIA (ORIGINAL)	SELIA
Pfizer	SHBA
Roche	Zvicër
Sanofi	Francë
Johnson&Johnson	SHBA
Merck&Co.	SHBA
Novartis	Zvicër
AbbVie	SHBA
GileadSciences	SHBA
GlaxoSmithKline (GSK)	Britania e Madhe
Amgen	SHBA

Rishikimi dhe verifikimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Industria kimike ndahet në e rëndë ose bazë dhe e lehtë - për konsum masiv;
- Industria e rëndë kimike prodhon: acide, plehra, plastikë, fibra artificiale (kimike), bojëra, ilaçe, pesticide dhe gomë;
- Masat plastike, nëpërmjet një procesi kimik, mund të merren nga: qymyri, vaji, kafeja, soja ose misri;
- Industria e lehtë kimike prodhon: kozmetikë, sapunë, detergjente, gazra, ilaçe dhe më shumë.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Si ndahet industria kimike?
2. Çfarë prodhon industria e rëndë?
3. Në cilat vende prodhohet më shumë acidi sulfurik?
4. Cilat janë produktet e industrisë së lehtë kimike?
5. Çfarë prodhon industria farmaceutike?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Kërkoni, zbuloni dhe krijoni paraqitje grafike të vendeve - prodhuesit kryesorë të barnave!

INDUSTRIA E TEKSTILIT DHE E USHQIMIT

Aktivitetet hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Prej çfarë materialesh janë bërë rrobat që përdorni çdo ditë?*
- *Mendo: Cilat bimë janë dhuruesit e artikujve ushqimorë bazë: mielli, vaji dhe sheqeri?*

Nocionet kryesore:

- *Industria e mullirit;*
- *Fara vajore;*
- *Kallami sheqeri;*
- *Pambuku;*
- *Luledielli;*
- *Leshi.*

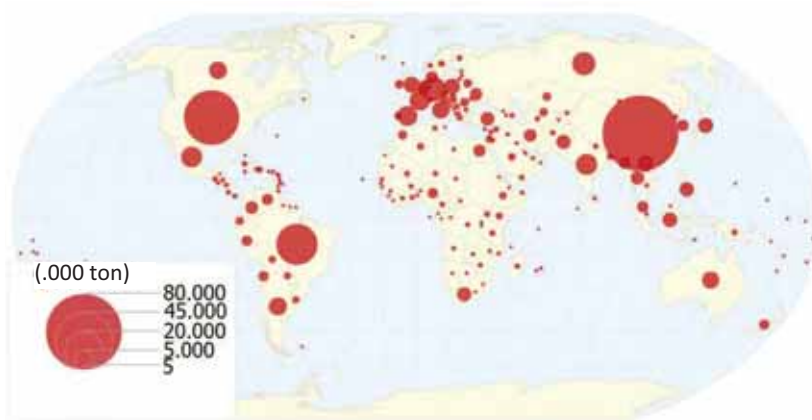
DEGËT E INDUSTRISË USHQIMORE

Industria ushqimore përpunon lëndët e para me origjinë bujqësore, bimore dhe shtazore. Në këtë industri bëjnë pjesë degët tashmë industriale, përkatësisht: industria e mullirit, industria e përpunimit të mishit, të vajit, të sheqerit, të qumështit, të kanaqeve dhe të pijeve.

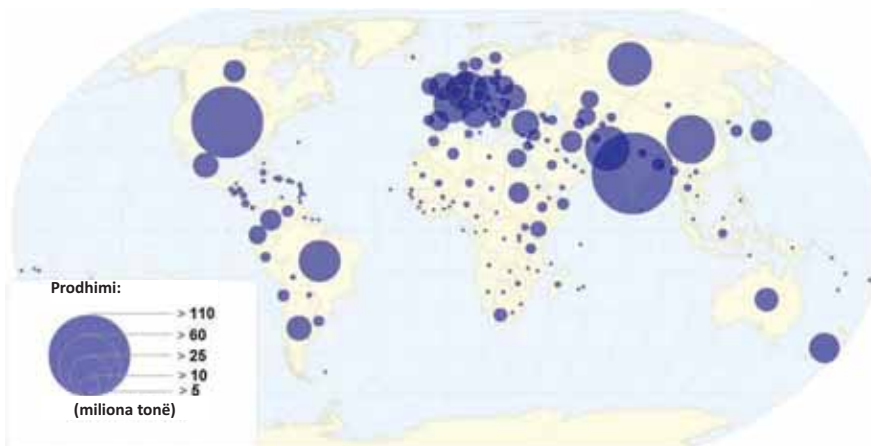
Industria e miellit përpunon drithërat dhe prej tyre prodhon miell. Më e zhvilluar është në ultësirat ku ka kushte tokësore më të favorshme për rritjen e drithërave. Kjo industri është më e zakonshme dhe më e shprehur në: Kinë, Indi, Rusi, SHBA, Kanada, Francë, Australi dhe vende të tjera.

Industria e përpunimit të mishit është më e zhvilluar në vendet që kanë ferma të mëdha për rritjen e kafshëve shtëpiake. Ato janë kryesisht në: Kinë, SHBA, Brazil, Argentinë, Australi, Francë, Britani të Madhe etj.

Harta: Prodhimi botëror i mishit

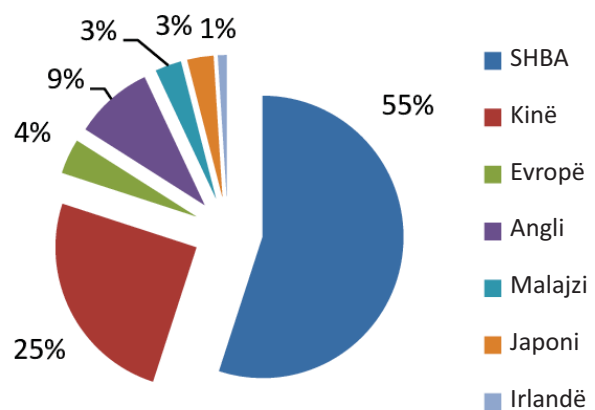
Industria e qumështit është më e zhvilluara në vendet me blegtori të zhvilluar, përkatësisht: dele, gjedhë, dhi etj. Qumështi i këtyre kafshëve përpunohet në: djathë, kaçkavall, gjalpë, qumësht pluhur dhe produkte të tjera të qumështit. Nga vendet në botë, prodhuesit dhe përpunuesit më të mëdhenj të qumështit dhe produkteve të qumështit janë: India, SHBA, Kina, Pakistani, Rusia e të tjera.

Greqia - një prodhues i madh i vajit të ullirit

Industria e vajit është e zhvilluar në shumë vende të botës. Për prodhimin e vajit kjo degë përdor dhe përpunon: lulëdielli, lulëkuqe, rrepa vajore, sojë, ullirin e të tjera. Shtetet e Bashkuara dhe Kina janë prodhuesit më të mëdhenj të vajit të lulëdiellit. Italia, Spanja dhe Greqia janë prodhuesit më të mëdhenj të vajit të ullirit.

Grafik: Prodhuesit botërorë të vajit të gatimit (%)

Për shkak të kushteve klimatike dhe tokësore, si dhe traditës së gjatë, vendet mesdhetare janë prodhuesit më të mëdhenj të vajit të ullirit në botë!

Industria e sheqerit përpunon panxhar sheqerin dhe kallamin e sheqerit nga plantacionet e mëdha të këtyre kulturave. Kjo industri është e pranishme në shumë vende të botës: Brazil, Indi, BE, Kinë, Tajlandë dhe të tjera.

Industria e verës në Indi po lulëzon

Industria e konservimit përpunon dhe konservon: fruta, mish, perime, peshk dhe produkte të tjera. Industria e konservimit është më e zhvilluara në Shtetet e Bashkuara. Konservimi i peshkut është i pranishëm në shumë vende të cilat kanë dalje në det (Japoni, Norvegji, Greqi, etj.).

Industria e pijeve alkoolike dhe joalkoolike kryesisht përpunon rrushin dhe pemët (frutat). Është e pranishme në shumë vende të botës. Prodhuesit më të mëdhenj të verës janë: **Italia** (4.796.600 ton), **Franca** dhe **Spanja**.

DEGËT E INDUSTRISË SË TEKSTILIT

Industria e tekstilit përpunon kryesisht lëndë të para me origjinë bimore dhe shtazore, të cilat janë: pambuku dhe leshi.

Industria e
tekstilit

Nga fibrat natyrale, pambuku jep pëlhurën më të rehatshme për veshje, kurse leshi ka një veti të fortë termoizoluese. Fibra të tjera natyral japin: lirin, jutën dhe kërpin!

Industria tekstile e pambukut e përpunon pambukun në fije, ku përftohet filli i pambukut. Më pas, në fabrikat e endjes së fijeve bëhet një pëlhurë pambuku, e cila në ambientet e veshjeve kthehet në një produkt të gatshëm - veshje. Industria e pambukut është më e zhvilluar në: Kinë, SHBA, Indi dhe BE.

Prodhuesit më të mëdhenj të fijeve të leshit dhe **të pëlhurave** janë: Rusia, Japonia, Britania e Madhe, Kina, Franca, Zelanda e Re etj.

Rishikimi dhe verifikimi i njohurive të përvetësuara

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Vendet më të populluara në botë janë edhe prodhuesit më të mëdhenj të ushqimit;
- Mielli, vaji dhe sheqeri janë ushqime bazë me origjinë bujqësore;
- Shtetet e Bashkuara dhe Kina janë prodhuesit më të mëdhenj të vajit të lulediellit.
- Brazili është prodhuesi kryesor i sheqerit;
- Industria e pambukut është më e zhvilluar në: Kinë, SHBA, Indi dhe BE.

Kontrollo njohuritë e përvetësuara:

1. Çfarë është industria e mullirit dhe ku në botë është më e zhvilluar?
2. Çfarë prodhimesh jep industria e qumështit dhe ku është më e zhvilluar ajo?
3. Përshkruaj përhapjen gjeografike të industrisë së vajit në botë!
4. Cilat vende evropiane prodhojnë vaj ulliri?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Gjeni të dhëna dhe krijoni një hartë të shpërndarjes/përhapjes gjeografike të industrisë së konservimit të peshkut!

ENERGJETIKA NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT

FILLIMET

Themelet e sistemit të energjetikës në Republikën e Maqedonisë së Veriut u shtruan që në shekullin XX, kur termocentrali i parë u ndërtua në Shkup në vitin 1909 për të ndriçuar qytetin, duke përdorur qymyrin si lëndë djegëse. Megjithatë, zhvillimi industrial dhe rritja e nevojave për energji nxitën zhvillimin e energjisë reale në gjysmën e dytë të shek. XX. Gjatë kësaj periudhe u ndërtua numri më i madh i hidrocentraleve të mëdha dhe termocentraleve në vend.

OBJEKTET HIDROENERGJITIKE

Potenciali hidroenergjetik i lumenjve në vendin tonë është modest (8 miliardë kw/h) dhe nuk shfrytëzohet mjaftueshëm në nivel vjetor. Kjo është për shkak kryesisht të veçorive klimatike, sasisë së ulët vjetore të reshjeve në territorin e shtetit. Si rezultat, kemi karakterin e rrëmbyeshëm të lumenjve dhe rrjedhjen e tyre të vogël vjetore (m³/s). Në prodhimin e përgjithshëm të energjisë elektrike në vendin tonë, hidroenergja merr pjesë me 20 %. Prodhimi i përgjithshëm vjetor prej 1.2 miliard kw/h i hidroenergjisë përftohet nga 17 hidrocentrale akumuluese dhe rrjedhjes, fuqia individuale e të cilëve i kalon 1 MW, dhe nga disa të tjera, më të vogla. Hidrocentralet më të mëdha janë në: **Vrutok, Tikvesh, Shpile, Globoçicë, Kozjak, Raven, Vërben, Kalimanci, Matkë** etj. Potenciali i lumit Vardar nuk është shfrytëzuar. Po ashtu shume pak shfrytëzohen edhe degët e tij më të mëdha dhe në rajonet e grykave ku ka të mundësi për ndërtimin e numër të madh të hidrocentraleve. Lumi i Zi (25), Bregallnicë (12), Pçinja (12), Treska (8) etj.

Aktivitete hyrëse për përmbytjen mësimore

- *Kujto: Si transformohet energjia mekanike dhe energjia e nxehtësisë në elektricitet?*
- *Mendo: Cili është përfitimi i përdorimit të burimeve të përtëritëse të energjisë?*

Nocionet kryesore:

- Hidrocentral;
- Potenciali hidroenergjetik;
- Central akumulues;
- Central rrjedhës;
- Termocentrali;
- Centralet me erë.

Tabela: Hidrocentralet e mëdha dhe të vogla (me fuqi > 1 MW)

Emri	Lloji	Hidro- objekti	Fuqia (MW)
Vrutok	Akumulues	Li. i Mavrovës	150
Tikveshi	Akumulues	CrnaReka	116
Shpile	Akumulues	Lumi Drini i Zi	84
Kozjak	Akumulues	L. Treska	80
Globoçica	Akumulues	Lumi Drini i Zi	42
Sveta Petka	Akumulues	L. Treska	36
Raven	Rrjedhëse	Li. i Mavrovës	19
Vërben	Rrjedhëse	Gryka e Mavrovës	13
Kalimanci	Akumulues	L. Bregallnicë	14
Matka	Akumulues	L. Treska	10
Doshnica	Rrjedhëse	L. Doshnica	5
Kodra e Diellit	Rrjedhëse	Furnizimi me ujë	4,8
Shkumbini	Rrjedhëse	L. Shkumbin	3,3
Sapunçicë	Rrjedhëse	L. Sapunçicë	2,9
Pesoçanka	Rrjedhëse	L. Sateska	2,9
Turia	Akumulues	I. Turia	2
Zërnovcë	Rrjedhëse	L. Zërnovka	1,6

Hidrocentrali i parë u ndërtua në lumin Shkumbin në vitin 1926. Gjatë periudhës midis dy luftërave botërore kishte vetëm 18 centrale të vogla për të ndriçuar vendbanimet.

TERMOCENTRALI

Parku i centraleve me erë "Bogdanci". Është ndërtuar në një sipërfaqe prej 29 hektarësh, me prodhim vjetor 100 GW/h.

Nevojat në rritje për energji elektrike në gjysmën e dytë të shekullit XX imponuan ndërtimin e centraleve të fuqishme elektrike që do të korrespondojnë me burimet ekzistuese të energjisë në vend. Termocentrali i parë i madh është ndërtuar në **Negotinë** më 1978 dhe lënda djegëse është mazuti që sigurohej nga importi. Më vonë në vitet e 80-ta u ndërtuan edhe tre termocentrale të tjera, të cilat lidhen ekskluzivisht me linjiten si burim i prodhimit vendas. Ato janë: TEC Oslomej në Kërçovë dhe REK Bitola në Manastir I, II dhe III.

BURIME ALTERNATIVE

Në shumë vende në R. e Maqedonisë së Veriut ka energji gjeotermale. Një pjesë e kësaj energjie përdoret në serra në: Lugina e Gjevgjelisë, Fushën e Strumicës dhe të Koçanit. Kohët e fundit, gjithashtu është përdorur edhe energjia diellore. Nxehësia e Diellit përdoret përmes kolektorëve diellorë, të cilët vendosen në çati. Në këtë mënyrë disa ndërtesa individuale, hotele më të mëdha dhe të tjera furnizohen me ujë të nxehët. Nafta përdoret si energji e importuar në vendin tonë. Në afërsi të Shkupit (OKTA) ekziston një rafineri naftë. Mënyra më e fundit e fitimit të energjisë në vendin tonë janë impiantet e erës në rajoni e Anavardarit.

PRODHIMI I ENERGJISË

Sasinë maksimale të energjisë elektrike objektet tona energjetike e arritën në fillim të shekullit të 21-të, kur prodhoheshin 6.7 miliardë KW/h energji në vit. Në vitin 2017, prodhimi total vjetor i energjisë ishte 5.6 miliardë KW/orë. Nga këto, peshën më të madhe e ka pasur energjia nga termocentralet (4.3 miliardë KW/h), ose 77 % e totalit të energjisë elektrike. Burimet e ripërtëritëse (të pashtershme) dhanë 1.3 miliardë KW/h ose 23 %. Këtu veçohet hidroenergjinë me 1.2 miliardë KW/h dhe burime të tjera (0.1 miliardë KW/h). Mungesa në sistem plotësohet me energji elektrike të importuar.

Rishikimi dhe verifikimi i njohurive të përvetësuara

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Potenciali hidroenergjetik i lumenjve tanë është shumë modest;
- Lumi më i madh në vendin tonë nuk përdoret fare në aspektin energjetik;
- Hidrocentralet më të fuqishme janë: Vrutok, Tikvesh dhe Shpilje;
- Rreth 77 % e energjisë sigurohet nga pesë termocentralet në R. e Maqedonisë së Veriut;
- Burimet e rinovueshme sigurojnë 23 % të energjisë elektrike në vendin tonë.

Kontrollo njohuritë e përvetësuara:

1. Kur u ndërtua për herë të parë central për prodhim elektrik (impjanti elektrik) në territorin tonë?
2. Radhitni ose paraqitni dhjetëra hidrocentrale në vendin tonë!
3. Pranë cilave qytete ndodhen termocentralet tona?
4. Cilat burime alternative përdoren në R. e Maqedonisë së Veriut?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Bëni një hartë tematike me përhapjen e objekteve energjetike në R. e Maqedonisë së Veriut!

SHPËRNDARJA NË TOKË DHE PRODHIMI I THËNGJILLIT NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT

Aktivite hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Si klasifikohet thëngjilli sipas vlerës së tij kalorike?*
- *Mendo: Cilat industri dhe pse e përdorin thëngjillin në vendin tonë?*

Minierë
thëngjilli

ORIGJINA E THËNGJILLIT

Thëngjilli në territorin e Republikës së Maqedonisë Veriore është krijuar para disa milionë vitesh nga karbonizimi i bimëve prehistorike, të shtypura në mes të shtresave të Tokës, gjegjësisht në të ashtuquajturat Faza liqenore, të cilat zgjatën nga 8 deri në 2 milionë vjet më parë. Të gjitha fushëgropat në vendin tonë ishin të mbuluara me ujë liqeni, pra ishin liqene. Përveç tre liqeneve tektonikë, fushëgropat e tjera më vonë humbën ujin e liqenit. Në sedimentet, të cilat depozitoheshin në fundet e dikurshme të liqenit, u grumbullua masa organike nga bimët që jetonin në ekosistemin liqenor, në formë torfe. Torfe është në fakt faza fillestare e karbonizimit të mbetjeve bimë. Në fazën e avancuar të karbonizimit, torfe kthehet në një nga llojet më të larta kalorike të qymyrit, si linjiti.

Torfa krijohet edhe sot në zonat bregdetare të liqeneve, ku është grumbulluar një masë organike bimësh të zhdukura!

BASENET E THËNGJILLIT

Basenet e thëngjillit në vendin tonë kanë lidhje gjenetike me luginat, pra me ish-pellgjet e liqeneve. Vendi ynë ka linjit, i cili ka energji të ulët termike dhe bën pjesë në grupin e llojeve të thëngjillit me pak

Nacionet kryesore:

- Torfe;
- Linjit;
- Suvodol;
- Oslomej;
- Ratevë;
- Katllanovë.

*Plehra për transportin
e mbetjeve në
minierën Suvodol*

*Miniera e
Suvodolit*

kalori. Shtresat e thëngjillit në vendin tonë ndodhen në një thellësi mesatare prej 10 deri në 160 metra dhe fuqia e shtresave varion nga 1 deri në 17 metra.

Baseni i Pellagonisë është më i pasuri në vendin tonë. Rezervat më të mëdha janë zbuluar në pjesën jugore të luginës, në afërsi të fshatrave: Suvodol, Gneotin dhe Zhivojno. Rezervat më të mëdha vlerësohen në afërsi të fshatit Suvodol; Ato shfrytëzohen për nevojat e REK Bitola, II dhe III për prodhimin e energjisë elektrike.

Baseni i Strugës përmban rezerva modeste të thëngjillit, në afërsi të fshatit Piskushtina. Thëngjilli nga ky pellg nuk përdoret për energji elektrike, por për nevoja të tjera industriale.

Baseni i Kërçovës përmban rezerva të linjtit në rrethinën e fshatrave: Oslomej, Popojani Arangjel etj. Shfrytëzimi i thëngjillit përdoret për të marrë energji elektrike nga TEC Oslomej.

Baseni i Mariovës përmban rezerva të konsiderueshme të linjtit, në afërsi të fshatit Vitolishtë, të cilat aktualisht janë ekonomikisht të pashfrytëzuara. -

Baseni i Shkupit është i njohur për rezervat e linjtit në afërsi të fshatit Katllanovë që u shfrytëzuan në fillim të shekullit të kaluar për nevojat e termocentralit të parë të Shkupit.

Baseni i Tikveshit është një nga pellgjet më të pasura të thëngjillit të papërdorur. Rezervat ndodhen në mes të Negotinës dhe fshatit Tremnik. Në afërsi të rezervave të thëngjillit ndodhet termocentrali ynë më i madh, por ai përdoret si lëndë djegëse naftë.

REK Bitola

Baseni i Maleshevës është mesatarisht i pasur me linjit, por rezervat janë të shfrytëzuara, afër fshatit Ratevo për nevoja industriale.

Baseni i Dellçevës, për kushtet tona është mesatarisht i pasur me rezerva të linjtit, të cilat nuk shfrytëzohen. Ato gjenden në afërsi të disa fshatrave: Istevnik, Zvegor, Pancharevo etj.

Shfrytëzimi dhe djegia e thëngjillit është një nga faktorët më ndikues për ndotjen e ajrit, si në vendin tonë ashtu edhe në botë!

PRODHIMI VJETOR

Rezervat totale të linjtit në vendin tonë llogariten rreth 900 milionë tonë. Depozitat e më të mëdha të thëngjillit janë në: Suvodol dhe Gneotino (zona e Manastirit), Negotinë (Tikvesh), Oslomej (Kërçovë), rajoni i Dellçevës dhe Mariovë. Në disa prej këtyre vendburimeve nxirreshin mbi 7 milionë tonë thëngjilli-linjit në vit. Në vitin 2017, prodhimi vjetor ishte vetëm 5.056.918 ton linjit. Pranë disa lokacioneve janë ndërtuar termocentrale (TEC), të cilët konvertojnë energjinë termike nga thëngjilli në energji elektrike. Kështu, REK „Bitola I, II dhe III” shfrytëzon thëngjillin nga miniera Suvodol, ndërsa TEC „Oslomej” nga miniera Oslomej.

Prodhimi vjetor i energjisë elektrike nga termocentralet që përdorin thëngjill është 4.304.156 MW/h ose 77 % e prodhimit total të energjisë elektrike, që është 5.600.217 MW/h (2017).

TEC
Oslomej

Rishikimi dhe verifikimi i njohurive të përvetësuara

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Thëngjilli - linjiti është burimi më i shfrytëzuar i energjisë për marrjen e energjisë elektrike në R. e Maqedonisë së Veriut;
- Ekzistojnë pesë lloje natyrore të thëngjillit sipas vlerës kalorike;
- Rezervat më të mëdha të thëngjillit gjenden në basenin e Pellagonisë;
- Basenet e Tikveshit dhe Dellçevës janë relative të pasura me linjit, i cili nuk shfrytëzohet;
- Linjiti në termocentralet siguron 77 % të nevojave për energji elektrike në vend.

Kontrollo njohuritë e përvetësuara:

- Përshkruani se si u formua thëngjilli në territorin tonë?
- Cilat janë depozitat më të mëdha të thëngjillit në R. e Maqedonisë së Veriut?
- Sa është prodhimi vjetor i energjisë elektrike nga termocentralet?
- Në cilat pellgje ka shfrytëzim të thëngjillit në vendin tonë?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Bëni një hartë tematike ku do të shënoni basenet e thëngjillit dhe vendet e shfrytëzimit në të gjithë vendin!

METALURGJIA E ZEZË DHE ME NGJYRË NË MAQEDONINË E VERIUT

Aktivitetet hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Cilat shkritore të xeheve metalike i njihni në Republikën e Maqedonisë së Veriut?*
- *Mendo: Cili është përfitimi ekonomik nga funksionimi i shkritoreve të mëdha?*

Nocionet kryesore:

- *Metalurgjia;*
- *Çeliku;*
- *Tajmishtë;*
- *Makstil;*
- *Sasa;*
- *Buçim;*
- *Silmak.*

Tabela: Prodhimi i metalurgjisë së zezë në R. e Maqedonisë së Veriut (2017)

PRODUKTI	SASIA (TONË)
Hekur i papërpunuar	742.233
Ferrolekurat	7.196
Gypa dhe profile	218.961
Tela	10.443
Gjithsej:	978.833

METALURGJIA E ZEZË

Metalurgjia e zezë si degë e industrisë së rëndë ka vend të veçantë në ekonominë e Republikës së Maqedonisë së Veriut. Është i orientuar drejt prodhimit të: **hekurit të papërpunuar, çelikut dhe produkte të petëzuara**. Hekuri i papërpunuar përftohet nga minerali amë i hekurit, kurse çeliku fitohet duke lidhur hekurin me metale të tjera. Rezervat e hekurit në vendin tonë, si metal bazë në metalurgjinë e zezë, i kalojnë 140 milionë tonë dhe plotësojnë në mënyrë sasiore kapacitetet ekzistuese përpunuese. Megjithatë, mineralet e hekurit konsiderohen të varfra dhe në prag të qëndrueshmërisë ekonomike pasi pjesa e hekurit të pastër është rreth 35 %.

Vendburimet/rezervat më të njohura të mineralit të hekurit te ne janë në afërsi të: f. **Tajmishtë - rajoni i Kërçovës dhe f. Zhvan – Demir Hisar**. Përveç këtyre, minerale hekuri janë zbuluar në afërsi të: Ohrit, Dibrës, Pehçevës, Velesit, Kavadarit dhe Gostivarit. Për lidhjen e hekurit ekzistojnë disa depozita të: **kromit** (Radushë), **manganit** (Cer), **nikelit** (Kavadar), **molibdenit** (Mali Sharr) e të tjera. Kushtet e pafavorshme ekonomike në dy dekadat e fundit kanë kontribuar në ngadalësimin dhe mbylljen e përkohshme të të gjitha minierave dhe rafinerive të hekurit në R. e Maqedonisë së Veriut. Kështu, ish-shkritoret e mëdha reduktuan prodhimin

vjetor, duke mbuluar mungesën e lëndëve të para vendase me mineral të importuar. Sot, hekuri i papërpunuar, çeliku, llamarinat, ferrolekurat dhe gypat e salduar prodhohen në tre shkritore: **Makstil** (Hekuranë) - Shkup, **Silmak** (Jugohrom) - f. Jegunovcë, **FENI** - Kavadar dhe shkritore të tjera më të vogla. Prodhimi vjetor i metaleve nga metalurgjia e zezë në R. e Maqedonisë së Veriut i kalon 978 mijë tonë, nga të cilat 73 % zë hekuri i papërpunuar.

Sot prodhimi i përgjithshëm i kapaciteteve të metalurgjisë së zezë është më i vogël se prodhimi i „Hekurana Shkupi” në vitet ,70 të shekullit të kaluar, i cili tejkaloi 1 milion tonë: hekur i papërpunuar, çelik dhe prodhime tjera të hekurit!

METALURGJIA ME NGJYRË

Metalurgjia me ngjyrë përfshinë nxjerrjen dhe pasurimin e xeheve/mineraleve të metaleve me ngjyra, si plumbi, zinku, bakri, ari, argjendi

dhe të tjera. R. e Maqedonisë së Veriut ka lloje të ndryshme të xeheve - bartëse të metaleve me ngjyra. Më të rëndësishmet janë: **xehet e plumbit-zinkut, bakrit dhe antimonit-arsenit.**

Plumbi dhe zinku janë metale të rëndësishme të metalurgjisë me ngjyra në vendin tonë. Bartës të këtyre metaleve janë xehet: galeniti dhe svaleriti. Përqendrimi i plumbit në mineralin amë është 1 – 6 %, ndërsa në zink është 2 – 8 %. Rezervat e plumbit dhe zinkut në R. e Maqedonisë së Veriut vlerësohet në rreth 40 milionë tonë. Depozitat e plumbit dhe zinkut ekzistojnë në malet e Osogovës në: rajonin e Kratovës-Zletovës, M. Kamenicës dhe Kriva Pallankës. Ekzistojnë tre miniera për shfrytëzimin e këtyre metaleve: **Zletovo, Sasa dhe Toranica.** Prodhimi vjetor i koncentratit të plumbit-zinkut i kalon 100 mijë tonë. Në të kaluarën, xehet e plumbit-zinkut përpunoheshin në shkritoren e plumbit dhe zinkut në Veles. Procesi i prodhimit të shkrites në Veles u ndërpre në vitin 2003.

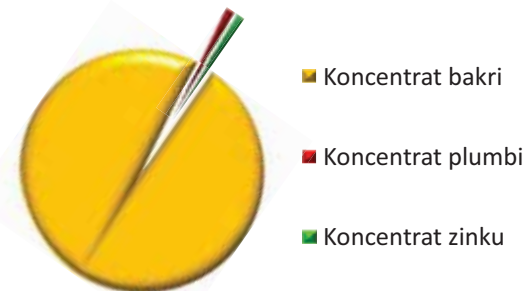
Metalurgjia me ngjyrë në Republikën e Maqedonisë së Veriut vuan pasojat e rënda nga tranzicioni dhe nga pasojat e krizave të tranzicionit. Sot, praktikisht nuk ka asnjë shkritore të madhe të metaleve me ngjyra në vend.

Bakri është një mineral i rëndësishëm i metalurgjisë me ngjyra. Është i pranishëm në rrethinën e Radovishit. E vetmja minierë ndodhet afër fshatit Buçim - rajoni i Radovishit. Xehet e bakrit përmbajnë gjithashtu sasi të vogla ari dhe argjendi (rreth 1 %). Sasi të brendshme vjetore të koncentratit të bakrit (mbi 4 milionë tonë) shkrihen jashtë vendit.

Tabela: Prodhimi i metaleve me ngjyra në R. e Maqedonisë së Veriut (2017)

PRODUKTI	SASIA (TONË)
Koncentrat bakri	4.532.750
Koncentrat plumbi	54.369
Koncentrat zinku	55.691
Gjithsej:	4.642.810

Grafik: Prodhimi i metaleve me ngjyra në R. e Maqedonisë së Veriut (2017)

Rishikimi dhe verifikimi i njohurive të përvetësuara

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Xehet e hekurit në Republikën e Maqedonisë së Veriut përmbajnë rreth 35 % hekur të pastër;
- Objektet e mëdha të metalurgjisë së zezë janë: **Makstil, FENI dhe Silmak;**
- Përdorimi i plumbit dhe zinkut është i mundur nga tre miniera: Zletovo, Sasa dhe Toranica.
- Bakri shfrytëzohet nga miniera **Buçim;**
- Xehet e metaleve me ngjyra shkrihen jashtë vendit.

Kontrollo njohuritë e përvetësuara:

1. Ku janë rezervat e mineralit të hekurit në R. e Maqedonisë së Veriut?
2. Çfarë dhe sa produkte ofron metalurgjia e zezë në vendin tonë?
3. Ku janë depozitat e: bakrit, kromit, plumbit dhe zinkut?
4. Ku shkrihen mineralet metalike në vendin tonë?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Hulumtoni, zbuloni dhe bëni një hartë për vendndodhjen gjeografike dhe prodhimin e hekurit dhe metaleve me ngjyra në vendin tonë.

MINERALET JOMETALORE NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT

Aktivitetet hyrëse për përmbytjen mësimore

- *Kujto: Çfarë materialesh natyrore përdoren nga mjeshtrit dhe ndërtuesit përpara paraqitjes së industrisë?*
- *Mendo: Prej çfarë materiali natyral janë bërë enët prej qelqi dhe porcelani në shtëpi?*

Nocionet kryesore:

- Argjila;
- Mergel;
- Mermer;
- Talk;
- Travertin;
- Kuarci.

■ **Tabela:** Shfrytëzimi i lëndëve të para jometalike (2017)

LLOJI	SASIA (tonelatë)
Çimento	945.393
Gëlqere dhe gips	853.143
Mermer dhe gurë të ngjashëm	136.797
Rërë	74.304
Granit e gurë të ngjashëm	18.194
Gjithsej:	2.027.831

Lëndët e para jometalike gjenden në të gjitha pjesët e Republikës së Maqedonisë së Veriut. Përdoren në: industrinë e ndërtimit, në atë kimike, të tekstilit, të farmacisë dhe degë të tjera. Nga lëndët e para jometalike vendi ka: **laporet e çimentos, argjilë, tokë dijatomeje, gips, talk, kuarci, rërë kuarci, opalit, mermer, granit** etj.

MATERIALET NDËRTIMORE ARGJILE

Argjilat gjenden në disa vende në Republikën e Maqedonisë së Veriut, pothuajse në të gjitha luginat. Balta përdoret për prodhimin e: qeramikës, tullave, tjegullave dhe porcelanit. Argjila të cilësisë së lartë ka në shumë vende në vendin tonë. Ato janë më të zakonshme në rrethinën e: Shkupit, Negotinës, Vinicës, Rankovcës, Strumicës e vendeve të tjera.

Toka dijatomeje është një material zjarrdurues që përdoret si termoizolues për derdhjen e objekteve dhe si material filtrues për pastriimin e: sheqernave, verërave, lëngjeve, shurupeve, vajrave etj. Vatrati më të mëdha në tokën diatomite gjenden në afërsi të **Negotinës** dhe **Mariovës**. Kapaciteti për përpunimin e tokës diatomite ekziston në Prilep.

Laporet e çimentos janë të pranishme në shumë vende të vendit. Nga të gjitha depozitat, rezervat më të mëdha janë në fshatrat Usje dhe Govrlevë, afër Shkupit. Rezervat vlerësohen në 50 milionë tonë. Fabrika e çimentos „**Usje**” funksionon aty nga viti 1955 si objekt i rëndësishëm i industrisë së ndërtimit. Prodhimi vjetor i çimentos në Republikën e Maqedonisë së Veriut po i afrohet 1 milion tonë.

Mergeli i çimentos është një shkëmb sedimentar argjilor që është i pasuruar natyrshëm me një përbërës kalciumi mbi 40 %. Nga grimcimi, copëtimi dhe përzierja me përbërës të tjerë fitohet çimento!

GËLQERJA DHE GIPSI

Gëlqerori është i përhapur në gjysmën perëndimore të vendit. Ato përdoren për prodhimin e gëlqeres së pashuar për lyerje me gëlqere.

Gipsi përdoret gjerësisht në industrinë e ndërtimit, qeramikës dhe porcelanit, industrinë farmaceutike, në mjekësi dhe gjetkë. Gipsi është më i pranishëm në luginën e lumit Radika. Përpunohet nga fabrika „**KNAUF**”

nga Dibra. Prodhimi i përgjithshëm i gurit gëlqeror dhe i gipsit në nivel kombëtar i kalon 800 mijë tonelata.

Emri kimik i gipsit është dihidrat sulfat kalciumi ($\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$). Talku është shkëmbi më i butë në koren e Tokës që përdoret çdo ditë në kozmetikë si pluhur! Mermeri nga miniera Sivec - Rajoni i Prilepit, shquhet për cilësinë e tij të lartë. Shitet në vende të huaja dhe përtej Evropës!

Talku ka aftësinë për të thithur yndyrë dhe për këtë arsye përdoret gjerësisht në industrinë qeramike, kimike, tekstile, kozmetike dhe industri të tjera. Talku si xehe jometale është i pranishëm në fshatin **Kesendre** - Kavadar dhe fshatin **Izvor** - Veles. Talku përpunohet në fabrikën e talkut në Veles.

GURË PËR NDËRTIM DHE ZBUKURIM

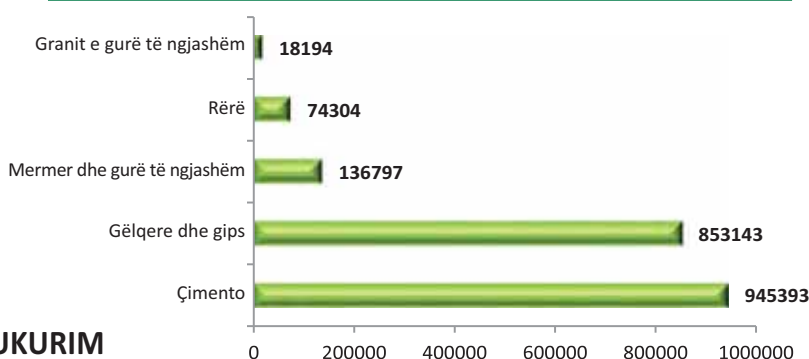
Graniti është një nga gurët më të fortë për ndërtim. Rezerva të mëdha për një me **feldspat** gjenden dhe shfrytëzohen në **f. Hamzali**, në malin Ograzden dhe në Manastir.

Kuarci përdoret gjerësisht në industrinë e qelqit. Në formë gri gjendet në shumë vende (Gostivar, Kratovë, Berovë), kurse si rërë kuarci nxirret nga lugina e **Markova Reka**- rajoni i Shkupit.

Mermerët janë të zakonshme në Republikën e Maqedonisë së Veriut. Ato shfrytëzohen në afërsi të: Prilepit, Gostivarit dhe Kërçovës.

Nga gurët e tjerë ndërtimorë dhe dekorativë, në vendin tonë shfrytëzohen: **dolomite** (rajoni i Prilepit), **travertin** (rajoni i Shkupit), **feldspat** (rajoni i Strumicës) etj.

Grafik: Shfrytëzimi i lëndëve të para jometalike (2017)

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- R. e Maqedonisë së Veriut është e pasur me lëndë të para të ndryshme jo-metalike;
- Mergeli i çimentos eksploatohet në Rajonin e Shkupit;
- Kasti gjendet në rrethinën e fshatit Kosovrast - Debarsko;
- Talku është i pranishëm në zonën përreth. Burimi:
- Veleshkë;
- Mali i Ograzdenit është plot me granite dhe fusha.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Ku janë të përhapura argjilat në Republikën e Maqedonisë së Veriut?
2. Ku eksploatohet mergeli i çimentos?
3. Përshkruani përhapjen gjeografike të mermerëve në Republikën e Maqedonisë së Veriut!
4. Ku eksploatohen gipsi dhe talku në Republikën e Maqedonisë së Veriut?
5. Listoni disa vende të ndryshmeve ku gjendet gurë dekorativë në Republikën e Maqedonisë së Veriut!

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Përpiku të krijosh një hartë tematike me një paraqitje grafike të përhapjes ose rezervave të lëndëve të para jo metalike në vendin tonë!

INDUSTRIA E PËRPUNIMIT TË METALIT, E MAKINERISË DHE ELEKTROINDUSTRIA NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT

Aktivite hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Sa është e rëndësishme industria e përpunimit të metaleve për zhvillimin e degëve të tjera industriale?*
- *Mendo: Pse industria e përpunimit të metaleve në Republikën e Maqedonisë së Veriut është në amulli?*

Nocionet kryesore:

- Industria e përpunimit të metalit;
- Gjysmëfabrikate metali;
- Struktura ndërtimi;
- Profile;
- Pajisje shtëpiake;
- Autobusë.

INDUSTRIA E PËRPUNIMIT TË METALIT

Industria e përpunimit të metaleve merret me përpunimin e metaleve dhe prodhimin e produkteve dhe gjysmëprodukteve të ndryshme të thjeshta metalike, si: gjysmë-fabrikate metalike, struktura metalike të ndërtimit, profile të ndryshme, radiatorë, enë shtëpiake, vegla të ndryshme, etj.

Në të kaluarën, përpara pavarësisë industria ishte në duart e kapaciteteve të mëdha. Më vonë disa prej tyre u fikën ose u transformuan në kapacitete më të vogla me më pak prodhim. Sot në Republikën e Maqedonisë së Veriut, objektet industriale të industrisë së përpunimit të metaleve janë më së shumti në Shkup: **Fakom, MZT Larnica, Skopski Leguri, Archelor Mittal, Bratsvo-Inoks** (Ohër), **Ting** (Koçan) dhe të tjerë. Prodhimi total i kapacitetit të përpunimit të metaleve në vitin 2017 arriti në 38.176 tonelata.

Zhvillimi i shpejtë i ndërtimtarisë është shkaku i rritjes së prodhimit të strukturave metalike të ndërtimit, nga 5.000 tonelata (1970) në 20.000 tonelata (2000)!

Tabela: Volumi i produkteve të metaleve përpunim (2017)

PRODUKTI	SASIA (tonelatë)
Struktura metali	20.987
Shufra, rrjeta, kangjella	9.799
Gozhda dhe të ngjashme	7.390
Gjithsej:	38.176

Një nga veprimtaritë e FAKOM është instalimi i të gjitha llojeve të strukturave të çelikut dhe pajisjeve të përpunimit

INDRUSTRIA E MAKINERISË

Industria e makinerisë prodhon: pjesë për makineri, makineri për përpunimin e metaleve (rrafsheve, **shpu-es**, etj.), makineri bujqësore (**sita, pugje, grabujë**, etj.). Objekte të tjera të rëndësishme të industrisë së makinerive janë automjetet: autobusë, automjete hekurudhore, rimorkio kamionësh, kamperë, pjesë të automjeteve, etj. Në vendin tonë, objektet më të mëdha industriale nga industria e makinerive janë: **Sanos** nga Shkupi (autobusë), **Van Hul** nga Shkupi (autobusë), **Vabtek MZT** nga Shkupi (pjesë të automjeteve hekurudhore), **Drakslmaer** nga Kavadar (pjesë makinash), **Kromberg dhe Shubert** nga Manastiri (pjesë makinash), **Xhonson Meti** nga Shkupi (pjesë makinash), **Kemet Electronics** nga Shkupi (pjesë makinash dhe avionësh), etj.

ELEKTROINDUSTRIA

Industria elektrike prodhon pajisje për: prodhimin, transmetimin dhe shpërndarjen e energjisë elektrike, pajisje shtëpiake dhe vegla ose mjete elektrike. Produktet më të rëndësishme të elektroindustrisë janë: pajisjet e makinerisë elektrike me tensionit të ulët, të mesëm dhe të lartë, transformatorë, akumulatorë, aparate të saldimit, pajisje elektronike dhe pajisje shtëpiake. Objektet më të njohura industriale të kësaj industrie janë: **Rade Konçar-TEP** (Shkup), **Leov** (Veles), **Kabli** (Negotinë), **TAB-MAK** (Probishtip), **Orion Engineering** etj.

Tabela: Asortimani dhe sasia e industrisë së makinerisë (2017)

PRODUKTI	SASIA (numri i pjesëve)
Autobusë	591
Makina bujqësore	1.033
Pjesë automjetesh	7.732.216

Pas recesionit të industrisë së makinerisë në vendin tonë, kapacitetet vazhdimisht e më shumë janë ndërtuar nga investitorët e huaj në dekadën e fundit në: Shkup, Kavadar, Manastir, Shtip dhe qytete të tjera.

Tabela: Vëllimi i prodhimit të elektroindustrisë (2017)

PRODUKTI	Sasia (tonelatë / copë)
Transformatorë	424 copë.
Pajisjet e shpërndarjes së energjisë elektrike	9.653,176 copë.
Akumulatorë plumbi	1.270.204 copë.
Tela dhe kablo për energji elektrike	9308 tonelatë
Pajisje shtëpiake	197.789 copë.
Kondensatorë	50.584 copë.

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Industria e përpunimit të metaleve ka të bëjë me përpunimin e metaleve dhe prodhimin e një shumëllojshmërie produktesh të thjeshta metalike;
- Industria e makinerive prodhon: automjete, pjesë makinerish, makina të përpunimit të metaleve, makina bujqësore, etj.;
- Mjetet përfundimtare të transportit (autobusët) kryhen nga fabrikat: Sanos dhe VanHull, në Shkup;
- Industria elektrike prodhon pajisje për prodhimin, transmetimin dhe shpërndarjen e energjisë elektrike, pajisje shtëpiake dhe vegla ose mjete elektrike.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Çfarë prodhon industria e përpunimit të metaleve?
2. Listoni disa objekte të industrisë së përpunimit të metaleve në R. e Maqedonisë së Veriut!
3. Çfarë prodhon industria e makinerive dhe cilat janë kapacitetet më të mëdha në vendin tonë?
4. Në cilat qytete është zhvilluar elektroindustria në Republikën e Maqedonisë së Veriut?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Kërko dhe krijo një tabelë (Excel) me të dhëna bazë për dhjetë objektet më të mëdha të përpunimit të metaleve në R. e Maqedonisë së Veriut!

INDUSTRIA KIMIKE DHE FARMACEUTIKE NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT

Aktivitetet hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Çfarë produktesh kimike përdorni në shtëpinë tuaj?*
- *Mendo: A duhet të riaktivizojë shteti OHIS-in si një objekt dikur i madh industrial?*

Nocionet kryesore:

- Masa plastike;
- Plehra artificiale;
- Fibra artificiale;
- Gazra teknike;
- Barna;
- Industri farmaceutike.

ADING AD, Shkup

RËNDËSIA DHE ASORTIMENTI

Industria kimike është një degë që përpunon lëndët e para me origjinë bimore, shtazore dhe minerale. Varësisht nga lloji i produktit, kjo industri ndahet në: industri **e rëndë** dhe **e lehtë** kimike. Industria kimike është shumë e rëndësishme për zhvillimin ekonomik të Republikës së Maqedonisë së Veriut. Industria e zhvilluar kimike mundëson induksion të lartë të zhvillimit të industrisë farmaceutike dhe tekstile, si dhe zhvillimin e prodhimit bujqësor. Industria kimike zë një vend të rëndësishëm në prodhimin e përgjithshëm industrial të Republikës së Maqedonisë së Veriut. Përfaqësohet nga rreth gjashtëdhjetë objekte, kryesisht të vendosura në Shkup. Produktet kryesore janë: kimikate bazë, fibra sintetike, detergjente, plehra, shkurme dhe fibra poliuretani, gazra teknike, aditivë ndërtimi etj.

Në totalin e eksportit kombëtar të R. së Maqedonisë së Veriut, pjesëmarrja e sektorit kimik është në vendin e dytë. Së bashku me metalurgjinë këta sektorë industrialë në vitin 2018 përbënin 33 % të totalit të eksporteve.

INDUSTRIA E RËNDË KIMIKE

Kjo degë e industrisë kimike prodhon: acide, plehra, plastikë, fibra artificiale (kimike), bojëra dhe llaqe, gomë sintetike dhe pesticide. Për shkak të valës së pafavorshme të tranzicionit, gjigantët kimikë në vendin tonë janë mbyllur, si: Ohis (Shkup) dhe HIV (Veles), të cilët siguronin produktet kimike bazë (acidet, plehra, fibra artificiale, etj.). Sot prodhimi është reduktuar në: plastikë, aditivë ndërtimi dhe disa pesticide. Prodhimi vjetor i plastikës është 41.857 tonelatë (2017). Fabrika **Ading** në Shkup shquhet për prodhimin e aditivëve ndërtimor.

Ish-objekti i madh industrial në vendin tonë OHIS – Shkup, i cili prodhonte: fibrat artificiale (kimike), plastika, sapunë, detergjente etj., sot nuk është në funksion!

INDUSTRIA E LEHTË KIMIKE

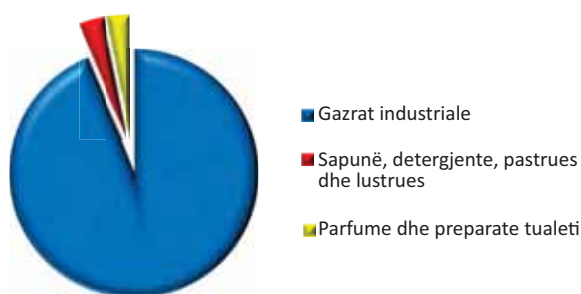
Industria e lehtë kimike është e orientuar ka prodhimi i: produkte të higjienës personale (sapunë, shampo), detergjente, kozmetikë, gazra teknikë, vajra esencialë, ilaçe etj. Sa i përket sasisë, industria e lehtë prodhon së fundmi gazrat më teknikë (66612 tonelata), e ndjekur nga produktet higjienike dhe parfimet.

Industria farmaceutike, ashtu si industria e lehtë kimike prodhon barna të ndryshëm për mbrojtjen e shëndetit të popullsisë dhe të kafshëve shtëpiake. Në Agjencinë për Barnat dhe Aparatura Mjekësore janë arkivuar 12 objekte nga industria farmaceutike në vendin tonë. Njëri prej tyre ndodhet në Ohër, ndërsa të tjerët në Shkup. Më të mëdhenjtë janë: Alkaloid, ReplekFarm, Jaka 80, Galafarm, Fito-farm, GaleniusFarm e të tjera. Prodhimi total vjetor i barnave në vendin tonë është 7700 tonelata (2017)

Tabela: Vëllimi i produkteve nga industria e lehtë kimike (2017)

PRODUKTI	SASIA (TONELATË)
Gazrat industriale	66.612
Sapunë, detergjente, pastrues dhe lustrim	2.229
Parfume dhe preparate tualeti	2.051

Grafik: Vëllimi i produkteve nga industria e lehtë kimike (2017)

Fabrika "Alkaloid" nga Shkupi është shembull pozitiv se si me teknologji të mirë, strategji prodhuese dhe kuadro të kualifikuar profesionalë të jemi ndër liderët në industrinë farmaceutike në jug.

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Një pjesë e industrisë kimike i përket industrisë së rëndë ose bazë, dhe pjesa tjetër i takon prodhimit të industrisë së lehtë ose të konsumit;
- Industria e rëndë kimike në vendin tonë është reduktuar në prodhimin e plastikës, aditivëve të ndërtimit dhe disa pesticideve;
- Objekti më i madh industrial i industrisë së rëndë kimike "OHIS" nuk është në funksion;
- Industria e lehtë kimike prodhon kryesisht gazra teknikë;
- Nga industria farmaceutike kemi 12 kapacitete.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

- Çfarë lëndësh të para përpunon industria kimike?
- Cilat janë produktet e industrisë së rëndë në R. e Maqedonisë së Veriut?
- Sa është sasia e parfumeve dhe produkteve tualeti të prodhuara?
- Në cilin qytet është e përqendruar industria farmaceutike në Republikën e Maqedonisë së Veriut?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Hulumto, zbulo dhe bën një listë të barnave më të njohura nga prodhimi vendor!

INDUSTRIA E TEKSTILIT, LËKURËS, KËPUCËVE, DUHANIT, DRURIT DHE E USHQIMIT NË MAQEDONINË E VERIUT

Aktivitetet hyrëse për mësimdhënie

- *Kujto: Cilat marka të famshme tekstile vendase njihni?*
- *Mendo: A përdorni këpucë të prodhimit vendas?*

Nocionet kryesore:

- Miell;
- Tekstil;
- Vaj;
- Këpucë;
- Mobilie;
- Pije

Kombinati i duhanit SHA Prilep

INDUSTRIA E TEKSTILIT

Industria e tekstilit është një nga industritë më të vjetra dhe më të përfaqësuara në vendin tonë. Ajo mbulon prodhimin e: fijeve të tekstilit, pëlhurave, veshjeve dhe trikotazheve, kryesisht prej pambuku dhe leshi. Fabrikat më të mëdha të tekstilit janë të vendosura në: Tetovë, Ohër, Shkup, Strugë dhe fabrika të tjera më të vogla, në disa qytete në RMV-së. Vëllimi i prodhimit kombëtar në vitin 2017 ishte: 4.926.000 m² pëlhura pambuku dhe 55.188.000 copë veshje të gatshme.

LËKURË, GOMË DHE KËPUCË

Industria e lëkurës, e gomave dhe e këpucëve përpunon lëkurën dhe gomat. Industria e lëkurës është në recesion, ndërsa industria e këpucëve është e zhvilluar në: Kumanovë, Shkup, Shtip, Manastir e vende të tjera, me qindra ndërmarrje të vogla. Prodhimi vjetor i këpucëve është 3.816.000 palë (2017).

INDUSTRIA E DUHANIT

Industria e duhanit përpunon duhanin dhe prodhon cigare. Rreth 30.000 tonelatë duhan përpunohen në vit. Në vend janë 17 subjekte biznesi në prodhimin e cigareve. Prodhimi vjetor është 4.1 miliardë cigare (2017) dhe 22.298 tonelatë duhan të fermentuar. Fabrikat e cigareve ndodhen në: Shkup, Prilep dhe Kumanovë.

INDUSTRIA E DRURIT

Industria e drurit në R. e Maqedonisë së Veriut ka një traditë më të gjatë, që daton nga fundi i shekullit të 19-të, kur u krijuan sharrat e para të përpunimit të drurit. Në fund të shekullit të 20-të, rreth tridhjetë fabrika druri ishin të suksesshme në vend, duke prodhuar: lëndë druri, mobilie, zdrukthëtari, ambalazhe, rimeso dhe produkte të tjera. Sot ato janë ristrukturuar në qindra subjekte të biznesit të vogël në: Tetovë, Kumanovë, Vinicë, Shkup, Strumicë, Manastir dhe qytete të tjera.

Tabela: Vëllimi i industrisë së drurit (2017)

PRODUKTI	SASIA (nr. / tonelatë)
Karrige	170.979 copë
Mobilje druri	61.330 copë
Kolltukë, divan, divan dyvendësh	33.507 copë
Mobilie kuzhine	7794 copë
Material ndërtimi	9.139 tonelatë
Parket	5,896 m ²
Ambalazhe	6697 m ³

*Kantier sharrash Gama
Dizajn, në fshatin
Petalinci të Strumicës*

INDUSTRIA USHQIMORE

Industria ushqimore përpunon lëndët e para me origjinë bujqësore, bimore dhe shtazore. Në këtë industri bëjnë pjesë degët tashmë industriale, përkatësisht: industria e mullirit, industria e përpunimit të mishit, të vajit, të sheqerit, të qumështit, të kanoçeve dhe të pijeve.

Industria e mullirit përpunon drithërat dhe prej tyre prodhon miell. Është më i zhvilluar në: Manastir, Tetovë, Shkup, Kumanovë, Kavadar e vende të tjera.

Industria e përpunimit të mishit është më e zhvilluar në: Veles, Kumanovë, Sveti Nikollë, Shkup e të tjera.

Industria e qumështit është më e zhvilluar në: Manastir, Tetovë, Shkup dhe Kumanovë.

Industria e naftës është zhvilluar në: Veles, Shtip dhe Strumicë.

*Në të kaluarën vaji i gatimit
përgatitej në shtëpi, duke bluar
farat e susamit ose shkrirjen e
yndyrave shtazore!*

Industria e konservimit përpunon dhe konservon: fruta, mish, perime dhe produkte të tjera. Industria e konservimit është më e zhvilluar në: Prilep, Gjevgjeli, Shkup etj.

Tabela: Produktet ushqimore më të zakonshme (2017)

PRODUKTI	SASIA (TONELATË)
Miell;	89.434
Bukë	59.969
Vaj	26.149
Qumësht	37.916
Djathë	13.578
Mish derri	7.250
Mishi i shpendëve	413
Produkte delikate	3.453
Salsiçe	11.149
Mish i konservuar	4.797
Çokollata	7.441
Vafle, biskota, oblandë	20.038

Tabela: Dhjetë eksportuesit më të mëdhenj të produkteve ushqimore nga R. e Maqedonisë së Veriut

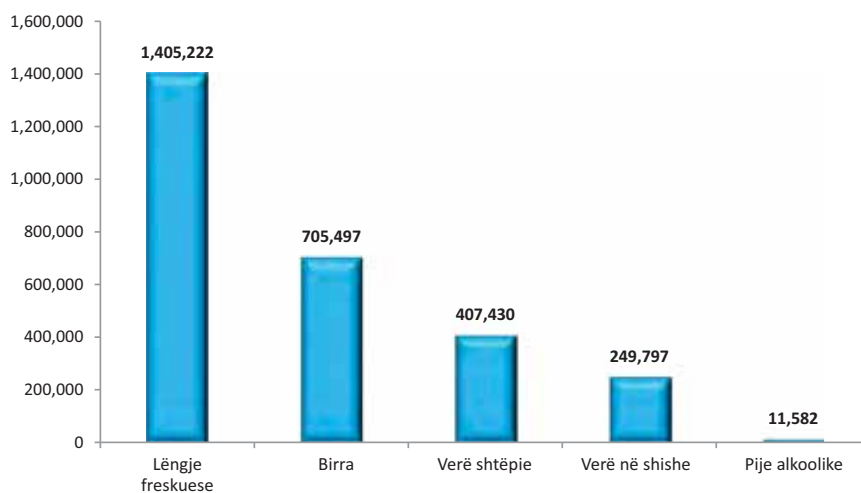
KOPANIA	VENDI
Makprogres	Vinicë
Vitaminka	Prilep
Swiss Lion Shkup	Shkup
Vitalia	Shkup
Pekabesko	Shkup
Evropa	Shkup
Multiprom	Shkup
Maks	Strumicë
Qumështorja Manastir	Manastir
Lion	Shën Nikolla

Prodhimi i Koka Kolës (Coca Cola) në Pivara SHA Shkup

Industria e pijeve alkoolike dhe joalkoolike kryesisht përpu non rrushin dhe pemët (frutat). Ajo përfaqësohet në: Kavadar, Negotinë, Gjevgjeli, Strumicë, Manastir, Prilep e të tjera. Prodhimi i përgjithshëm vjetor i pijeve është 2.779.528 hektolitra (2017).

Grafik: Prodhimi vjetor i pijeve (në hektolitra, 2017)

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Industria e këpucëve është e zhvilluar në: Kumanovë, Shkup, Shtip dhe Manastir;
- Mielli, buka, qumështi dhe gjalpi zënë pjesën më të madhe të produkteve ushqimore;
- Industria e naftës është më e zhvilluar në: Veles, Shtip dhe Strumicë;
- Nga pijet alkoolike, birra është më e prodhuara;
- Industria e duhanit është më e zhvilluar në: Prilep, Shkup dhe Kumanovë.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Çfarë prodhimesh ofron industria e drurit në vendin tonë?
2. Çfarë produktesh ofron industria e qumështit dhe ku është më e zhvilluar ajo?
3. Përshtetshëria shpërndarjen gjeografike të industrisë ushqimore!
4. Cilat kompani janë eksportuesit tanë më të mëdhenj të ushqimit?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Hulumto, zbulo dhe bën një listë të të dhënave për kompanitë më të mëdha vendase në industrinë e pijeve alkoolike dhe joalkoolike!

PYETJE PËR SISTEMATIZIMIN E NJËSISË SË DYTË TË MODULIT

1. Përshkruani shpërndarjen gjeografike të rezervave dhe prodhimit të naftës në botë!
2. Përshkruani shpërndarjen/përhapjen gjeografike të rezervave dhe prodhimit të gazit natyror në botë!
3. Përshkruani llojet e qymyrit sipas vlerës së tyre kalorike!
4. Përshkruani përhapjen gjeografike të qymyrit në botë!
5. Cilat janë dhe ku janë hidrocentralet më të fuqishme në botë?
6. Përshkruani përhapjen gjeografike të uraniumit në botë!
7. Cilat vende prodhojnë më shumë hekur dhe çelik në botë?
8. Cilat janë përdorimet e plumbit dhe zinkut?
9. Përshkruaje përhapjen gjeografike të industrisë së aeroplanëve dhe ndërtimit të anijeve në botë!
10. Rendit disa fabrika të shquara nga industria e automobilave në botë!
11. Ku është e përhapur elektroindustria në botë?
12. Si ndahet industria kimike?
13. Përshkruaj përhapjen gjeografike të industrisë së vajit në botë!
14. Cilat vende evropiane prodhojnë vaj ulliri?
15. Radhitni ose paraqitni dhjetëra hidrocentrale në vendin tonë!
16. Cilat janë depozitat më të mëdha të qymyrit në R. e Maqedonisë së Veriut?
17. Ku janë rezervat e mineralit të hekurit në R. e Maqedonisë së Veriut?
18. Ku eksploatohet mergeli i çimentos në RMV?
19. Listoni disa objekte të industrisë së përpunimit të metaleve në R. e Maqedonisë së Veriut!
20. Cilat janë produktet e industrisë së rëndë në R. e Maqedonisë së Veriut?

GJEOGRAFIA AGRARE

HYRJE:

Bujqësia është veprimtaria kryesore afariste e cila siguron ekzistencën për popullsinë botërore. Faktorët natyrorë-gjeografikë dhe socio-ekonomikë kanë kush-tëzuar përhapjen e degëve bujqësore në shkallë botërore. Pra, në lidhje me po-tencialin bujqësor rajonet e specializuara dallohen për një kulturë të veçantë, të njohur si: drithëra, pemë, vreshta, bagëti ose kultura të tjera.

PËRMBAJTJA MËSIMORE:

1. Prodhimi bujqësor
2. Drithërat
3. Bimët industriale dhe aromatike
4. Pemëtaria dhe vreshtaria
5. Blegtoria në ekonominë botërore dhe tregtia ndërkombëtare
6. Gjuetia dhe peshkimi
7. Përhapja e pyjeve dhe shfrytëzimi i tyre
8. Karakteristikat strukturore të bujqësisë në R. e Maqedonisë së Veriut
9. Lavërtaria në Republikën e Maqedonisë së Veriut
10. Pemëtaria dhe vreshtaria në R. e Maqedonisë së Veriut
11. Blegtoria dhe bletaria në R. e Maqedonisë së Veriut
12. Pylltaria dhe hortikultura në R. Maqedonisë së Veriut

PRODIMI BUJQËSOR

Aktivitetet hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Pse ka lloje të veçanta të kulturave bujqësore në disa kontinente?*
- *Mendo: A është faji i njeriut për mungesën e ushqimit në disa rajone?*

Nocionet kryesore:

- *Fondi (sipërfaqja) i tokës;*
- *Lloji i ekstenziv;*
- *Lloji i intenziv;*
- *Masat agroteknike;*
- *Ndarja në rajone.*

Fushat e orizit, Kinë

KUSHTET NATYRORE PËR ZHVILLIMIN E BUJQËSISË

Prodhi bujqësor në shumë vende në mbarë botën është një komponent i rëndësishëm për zhvillimin e ekonomisë dhe të standardeve jetësore të popullsisë. Prodhi i tillë varet drejtpërdrejt nga kushtet natyrore: relievi, klima, uji, dheu (toka), bota bimore dhe shtazore. Secili nga kushtet e mësipërme ka një ndikim të veçantë në prodhimin bujqësor.

Toka, relievi, klima dhe uji kanë një ndikim të veçantë në përhapjen dhe prodhimin e kulturave bujqësore.

FONDI (SIPËRFAQJA) I TOKËS

Fondi i tokës nënkupton një bazë materiale për zhvillimin e prodhimit bujqësor. Ajo përfaqëson sipërfaqet e përgjithshme të tokës bujqësore që një vend ose rajon i ka ose i posedon për qëllime bujqësore. Fondin e sipërfaqes së tokës gjithashtu e tregon struktura e zonave bujqësore, pra pjesëmarrja e pjesshme e llojeve, të tilla si **toka e punueshme, kullosat, ugaret (toka e lëvrueshme) dhe moçalet**. Po ashtu është e rëndësishme edhe struktura e tokës së punueshme, e cila mund të jetë e llojit: tokë e lëvrueshme, kopshte, kopshte frutash, vreshta dhe livadhe. Në varësi të shkallës së shfrytëzimit dhe të rendimenteve të sipërfaqes të tokës (prodhi), bujqësia mund të jetë: **ekstenzive** (e prapambetur) dhe **instenzive** (e avancuar).

Në anët e pjerrëta malore në disa vende, si: Kina, Nepali dhe Filipinet, bëhen tarraca për mbjelljen e kulturave bujqësore!

MASA PËR TË PËRMIRËSUAR PRODHEMIN

Për të përmirësuar prodhimin bujqësor janë marrë disa masa agroteknike dhe zooteknike, si: mekanizimi, meliorizimi, trajtimi me kimikate, përzgjedhja e materialeve të farave, mbarështimi i varieteteve dhe racave cilësore, mbrojtja veterinare e kafshëve dhe ndarja rajonale dhe kom-bëtare.

Mekanizimi nënkupton përdorimin e makinerive për përpunimin e shpejtë dhe efikas të tokës në mënyrë që të rritet rendimenti i një sipërfaqeje.

Meliorizimi nënkupton pastrimin e tokës nga bimët e panevojshme, si dhe ujitjen e duhur në periudhën vegetative ose kullimin (drenazhimin) gjatë reshjeve të mëdha.

Trajtimi me kimikate ka të bëjë me trajtimin kimik të tokës, të tilla si: rritja e produktivitetit (plehërim me pleh artificial) ose përdorimi i pesticideve kundër dëmtuesve ose sëmundjeve të bimët.

Përzgjedhja e farërave, si dhe kryqëzimi i disa varieteteve bimore ose racave të kafshëve të kryera në institutet veterinarë, ka rëndësi të madhe për suksesin e nxehtë në degët e bujqësisë.

Nëse është një shtet ose rajon me një territor të madh ku janë të pranishëm lloje të ndryshme të tokës dhe klimës, gjëja më e rëndësishme është të bëhet **ndarja rajonale e sipërfaqes**. Në kushtet natyrore, çdo zonë është përcaktuar për kultivimin e suksesshëm të disa kulturave.

Përzgjedhja me dorë e materialit të farës

DEGËT E BUJQËSISË

Bujqësia mbulon disa degë: **lavërtarinë, blegtorinë, vreshtarinë dhe pemëtarinë**. Lavërtaria është degë bujqësore që kap lëvrimin e tokës, kultivimin dhe shfrytëzimin e kulturave njëvjëçare: drithëra, bimë industriale, të hortikulturës dhe bimë foragjere.

Blegtoria nënkupton kultivimin dhe shfrytëzimin e të gjitha kafshëve të dobishme. Ndahet në disa degë: deltari, gjedhtaria, derrtaria, shpenzëtaria etj.

Për shkak të kultivimit dhe qasjes specifike, vreshtaria dhe pemëtaria janë degë të veçanta bujqësore.

Rishikimi dhe verifikimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Prodhimi bujqësor është i rëndësishëm për ekonomin e një vendi;
- Fondi i sipërfaqes së tokës është baza e prodhimit bujqësor;
- Merren masa agroteknike për përmirësimin e prodhimit bujqësor;
- Bujqësia përbëhet nga katër degë;
- Bujqësia përfshin kultivimin e: kulturave të drithit, kulturave industriale, kopshtare dhe foragjere.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Çfarë nënkupton me prodhim bujqësor?
2. Nga cilët faktorë natyrorë varet prodhimi bujqësor?
3. Si ndahet bujqësia?
4. Çfarë kulturash njihni?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Hulumtoni rendimentin për njësi sipërfaqe të kulturave të lavërtarisë në vendet e avancuara bujqësore, si Holanda, dhe krahasoni ato me tonat!

DRITHËRAT

Aktivitetet hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Cila kulturë e drithit është më e rëndësishme për mbijetesën e popullsisë?*
- *Mendo: Cila është varësia e bujqësisë nga toka dhe tipi i klimës?*

Nocionet kryesore:

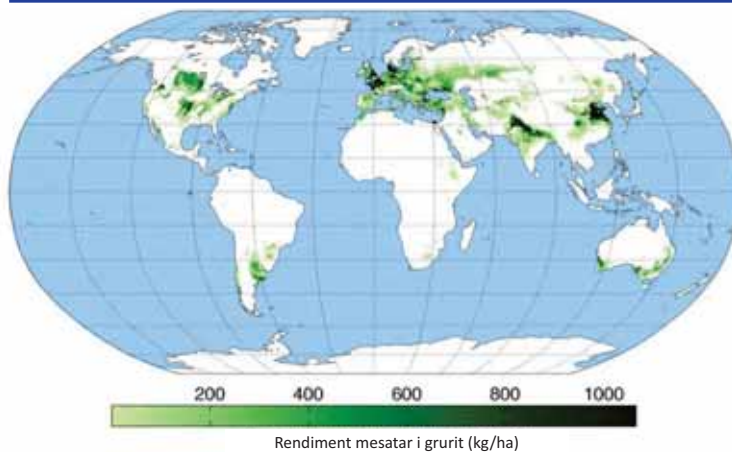
- Drithërat
- Gruri;
- Misri;
- Thekri;
- Tërshëra
- Elbi;
- Meli

Drithërat janë kultura njëvjeçare me kokrra që përbejnë bazën e ushqyerjes për njerëzit, kafshët dhe shërbejnë si lëndë e parë në industrinë ushqimore dhe në degët tjera të industrisë. Kulturat më të përfaqësuara në botë janë: **gruri**, **misri** dhe **oriz**. Në sipërfaqe më të vogla dhe me rendimente më të ulëta kultivohen: **elbi**, **thekra**, **tërshëra**, **meli** dhe kultura të tjera.

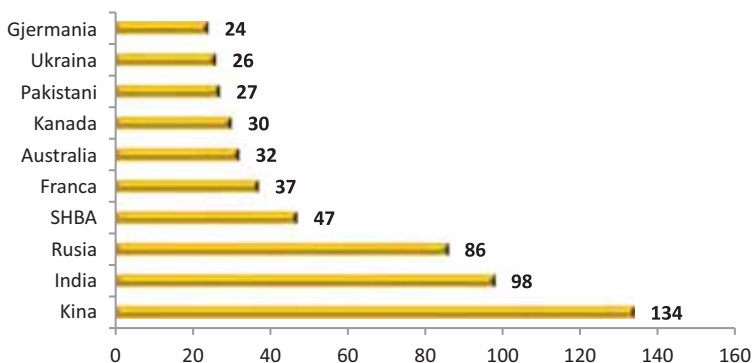
GRURI

Gruri është kultura më e rëndësishme e drithërave për të fituar: miell, bukë dhe pasta. Gruri është më i suksesshëm në klimat e buta: Evropë, Amerikën e Veriut, Amerikën e Jugut dhe Australi. Me këtë kul-

Harta: Rendimenti botëror i grurit

Grafik: Prodhuesit më të mëdhenj të grurit (milione tonë / vit)

turë të drithit ushqehen mbi 45 % të popullsisë së përgjithshme në botë. Në Evropë ajo rritet kryesisht në: Ultësira e Evropës Lindore, Ultësira e Panonisë, Ultësira e Vllahisë, Lombardia dhe pjesa e brendshme e Ultësirës së Evropës Perëndimore. Në kontinentin amerikan, kjo kulturë rritet kryesisht përgjatë luginës së lumit **Misisipi** në Shtetet e Bashkuara, **Kanadë** dhe në luginën e lumit **La Plata**. Në kontinentin aziatik, gruri rritet në ultësirën e Indo-Gangut dhe e Kinës. Prodhuesit më të mëdhenj botërorë janë: **Kina**, **India** dhe **Rusia**.

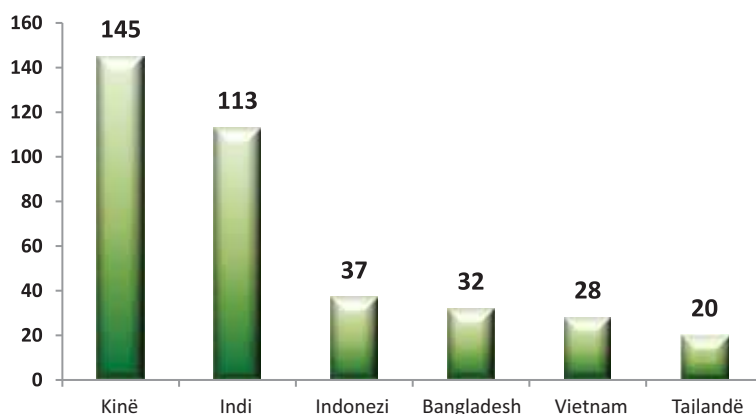

Kina, India, Rusia, SHBA dhe Franca janë pesë prodhuesit më të mëdhenj të grurit me një rendiment total prej mbi 400 milionë tonë në vit!

ORIZI

Orizi është kultura e dytë më e rëndësishme e drithërave për ushqyerjen e njeriut pas grurit. Orizi rritet kryesisht në klimat tropikale dhe subtropikale dhe në zonat ku ka nxehtësi dhe lagështi të mjaftueshme. Orizi mbillet dhe rritet në sipërfaqe të mbuluara me ujë (20-30 cm) gjatë gjithë periudhës së vegjetacionit. Më i kultivuari është në Azi: Kinë, Indi, Indonezi, Bangladesh, Vietnam dhe Tajlandë. Orizi prodhohet edhe në: Amerikën e Veriut (SHBA), Amerikën e Jugut (Brazil), Evropë (Itali) dhe Afrikë (Nigeri).

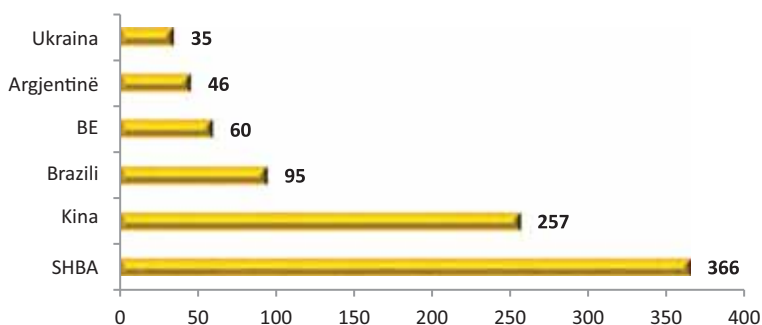
Grafik: Prodhuesit botërorë të orizit (milione tonë), 2018

MISRI

Misri është kultura e tretë më e rëndësishme e drithërave që më shpesh kultivohet në brezin e mesme me klimë të mesme kontinentale. Rendimentet më të larta merren në fushat aluviale të lumenjve më të mëdhenj: Misisipi, Danubi, Po, Rhine, Dnieper dhe Dniester. Kultivohet në sipërfaqe më të vogla në të gjitha ultësirat e botës të cilat kanë klimë të butë. Prodhuesit më të mëdhenj janë: SHBA, Kina dhe Brazili. Rendimentet në Shtetet e Bashkuara janë deri në 8000 kilogramë për hektar.

Grafik: Prodhuesit më të mëdhenj të misrit në botë (milione tonë), 2018

Shtetet e Bashkuara, Kina dhe Brazili janë prodhuesit më të mëdhenj të misrit në botë.

Përpunimi automatik dhe ngarkimi i misrit në rimorkio, SHBA

Vjelja e elbit

KULTURAT E TJERA TË DRITHËRAVE

Elbi, thekri, tërshëra dhe meli janë të pranishme në sipërfaqe më të vogla në të gjitha zonat e drithërave. Në varësi të nevojave për bazën e lëndës së parë për prodhimin industrial ose madhësisë së bagëtive, prodhimi kombëtar i vendeve në Evropë dhe Amerikë është i ndryshëm. **Elbi** rritet për nevojat e blegtorisë dhe industrisë së birrës. Prodhohet kryesisht në: Rusi, Gjermani dhe Francë. **Tërshëra** është më e pranishme në: Kanada, Rusi dhe Australi. **Thekra** kultivohet në: Danimarkë, Turqi dhe Kanada. **Meli** rritet në vendet me pultari (shpesëtari) të zhvilluar: Indi, Nigeri, Kinë dhe të tjera.

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Drithërat janë të rëndësishme për mbijetesën e njeriut;
- Lloji i drithërave varet drejtpërdrejt nga faktorët natyrorë;
- Gruri dhe orizi janë më të përfaqësuar në ushqimin e njeriut;
- Misri rritet kryesisht në: SHBA, Kinë dhe Brazil.
- Danimarka është prodhuesi më i madh i thekrës në botë.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Çfarë kuptoni me drithëra?
2. Cilat drithëra kultivohen më shumë në mbarë botën?
3. Ku janë rajonet më të mëdha të drithërave?
4. Cilat vende kanë produktin më të madhtë orizit?
5. Ku kultivohet më shumë elbi?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Bëni një hartë tematike me simbolet tuaja ku do të prezantoni renditjen e drithërave kryesore në botë!

BIMËT AROMATIKE INDUSTRIALE

Bimët industriale dhe aromatike kanë një rëndësi të madhe si lëndë e parë në industrinë ushqimore, tekstile dhe të duhanit. Nga përpunimi i tyre prodhohen produkte të ndryshme për nevojat e njerëzve. Kështu, disa nga këto bimë japin sheqer, i cili përdoret në ushqimin e popullsisë. Nga bimët e tjera, si pambuku, fitohen rroba. Nga ana tjetër, duhani përdoret gjerësisht në industrinë farmaceutike.

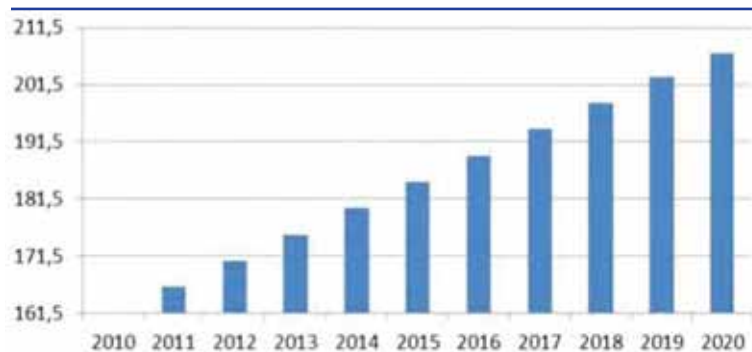
KALLAMI I SHEQERIT

Kallami i sheqerit pas përpunimit të tij përdoret kryesisht për të fituar sheqer. Ai lulëzon më së miri në zonat e ngrohta me temperatura të larta. Këto janë kryesisht zona tropikale, por lulëzon edhe në zonat subtropikale ku ka shumë diell. Kallami i sheqerit rritet kryesisht në Azi dhe Amerikën e Jugut. Nga vendet në botë, më së shumti rritet dhe prodhohet në: **Brazil** (40 % e prodhimit botëror), **Indi**, **Kinë** dhe **Tajlandë**.

PANXHARI I SHEQERIT

Panxhari i sheqerit, njësoj si kallami është një lëndë e parë e rëndësishme për prodhimin e sheqerit në rajonet e buta të botës. Panxhari i sheqerit rritet kryesisht në: Rusi, Francë, Gjermani dhe SHBA.

Grafik: Lëvizja e nevojave botërore për sheqer (milionë tonë)

PAMBUKU

Pambuku është bima më e rëndësishme e tekstilit nga e cila merret përpunimi: fije, pëlhura, rroba etj. Nga ana tjetër, farat e pambukut prodhojnë vaj që përdoret për lubrifikimin e automjeteve. Pambuku kërkon tokë pjellore, shumë nxehtësi dhe ujë të shpeshtë deri në periudhën e pjekjes. Prandaj, pambuku si një kulturë industriale, lulëzon

Aktivitete hyrëse për përmbytjen mësimore

- *Kujto: Çfarë e bën sheqerin si produkt ushqimor?*
- *Mendo: Cilat pije janë më të përdorura në të gjitha kontinentet?*

Nacionet kryesore:

- *Kallami i sheqerit;*
- *Duhani;*
- *Pambuku;*
- *Kafeja;*
- *Kakao;*
- *Kanella;*
- *Piperi.*

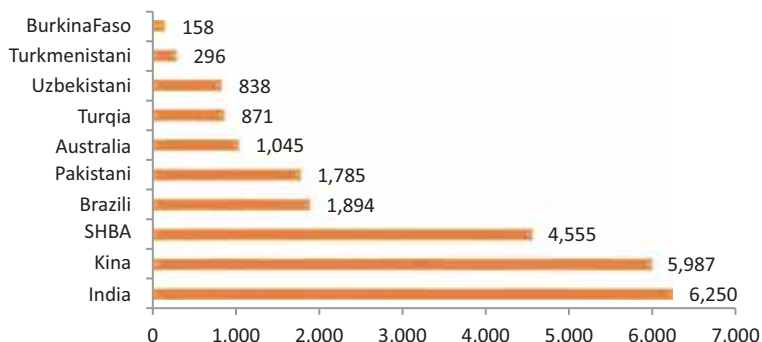

Vjelja e panxharit të sheqerit

Indi - Përpunimi manual i pambukut para përpunimit në fabrikë tjerëse

Grafik: Prodhuesit botërorë të pambukut (milione tonë), 2018

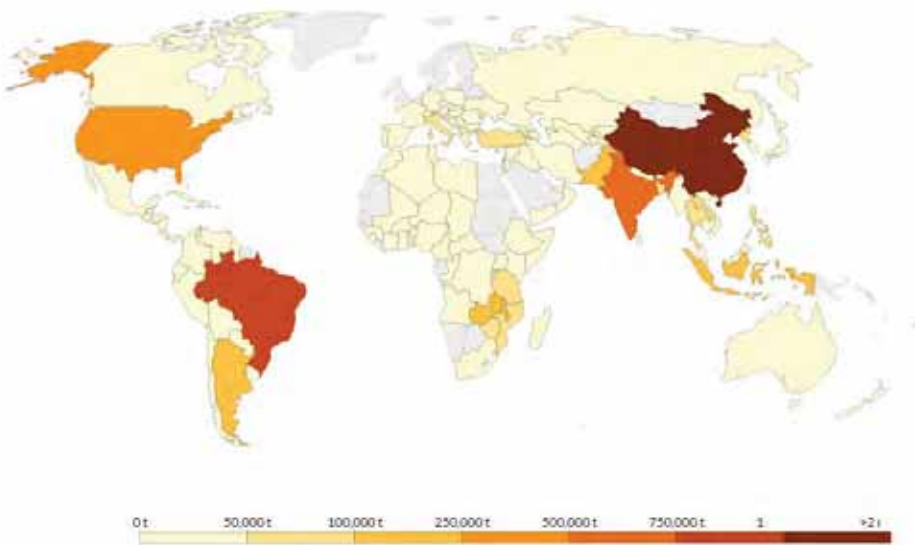

më së miri në zonat tropikale dhe subtropikale. Pambuku rritet kryesisht në: Indi, Kinë, SHBA dhe Brazil.

DUHANI

Duhani është një bimë e rëndësishme dhe shumë e rëndësishme si lëndë e parë në industrinë e duhanit dhe atë farmaceutike. Duhani përdoret për prodhimin e cigareve dhe ilaçeve. Duhani rritet në shumë vende të botës, sepse kultivohet me sukses në zonat tropikale, subtropikale dhe të buta kontinentale. Nga kontinentet, duhani rritet kryesisht në: Azi, Amerikën Veriore dhe Jugore dhe Evropë. Prodhuesit më të mëdhenj janë: **Kina, Brazili, India** dhe **SHBA-ja**. Duhani, i cili është shumë aromatik, veçanërisht kërkohet në botë. Një duhan i tillë kultivohet edhe në vendet e Gadishullit Ballkanik.

Harta: Prodhuesit më të mëdhenj të duhanit në botë (milione tonë)

Nga bimët tjera industriale që kultivohen në botë janë: **lulëkuqja (afion), susami, liri, kërpi, sumbullarja** etj.

Kina, Brazili, India dhe SHBA janë prodhuesit më të mëdhenj të duhanit në botë!

BIMËT AROMATIKE

Bimët aromatike rriten në plantacione të mëdha në shumë vende të botës. Më së shumti rritet ose kultivohet: **kafe, kakao, çaj, erëza të ndryshme** etj. Bimët aromatike rriten kryesisht në shtetet e: Amerikës Veriore dhe Jugore, Azisë dhe Afrikës.

Kafeja është një bimë drunore vendase në Afrikë. Kështu, kafeja transferohet në kontinente të tjera: Azia dhe Amerikën e Jugut. Kafeja kërkon toka pjellore, por lartësi mbidetare më të lartë se 1000 metra. Kafeja është një nga pijet më universale në botë. Prodhuesi kryesor i kafesë është **Brazili**.

Kakao është një bimë drunore. Ajo rritet në zonat tropikale ku ka tokë të lagësht dhe reshje të dendura shiu. Të tilla vende janë zonat në veri dhe në jug të ekuatorit (0° C deri në 20° C në veri dhe 0° C deri në 20° C në jug të ekuatorit). Kakaoja rritet kryesisht në: Bregun e Fildishtë, Gana dhe Indonezi.

Çaji është një bimë me gjelbërim të përhershëm që rritet me sukses në zonat me reshje të larta dhe temperatura të larta. Sa u përket kontinenteve, çaji është më i zakonshëm në Azi dhe Afrikë. Prodhuesit më të mëdhenj janë: **Kina, India dhe Kenia**.

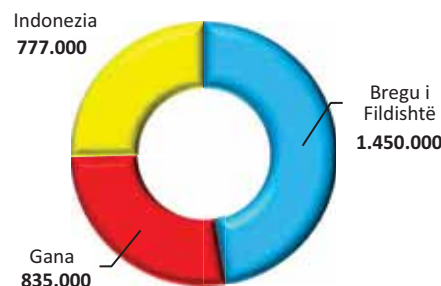
Piperi është një bimë me shkurte që kërkon një klimë të ngrohtë. Piperi rritet kryesisht në Azi dhe Amerikën e Jugut. **Vietnami** është lider botëror në prodhimin e piperit.

Kanella merret nga lëvorja e pemës së kanellës. Kanella rritet kryesisht në Azi dhe Amerikën e Jugut.

Tabela: Prodhuesit më të mëdhenj të kafesë (tonë)

SHTETI	SASIA
Brazili	2.600.000
Vietnami	1.650.000
Kolumbia	810.000
Indonezia	660.000
Etiopia	384.000

Grafik: Vendet kryesore për prodhimin e kakaos (tonë), 2018

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Bimët industriale ofrojnë lëndë të parë për industrinë përpunuese;
- Sheqeri prodhohet nga kallami i sheqerit (Brazil) dhe panxhari i sheqerit (Rusi);
- Pambuku është një bimë tekstili që lulëzon në rajonet subtropike dhe tropike të Tokës;
- Kafeja rritet kryesisht në: Brazil, Vietnam dhe Kolumbi;
- Bregu i Fildishtë është prodhuesi më i madh i kakaos në botë.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Çfarë kuptoni me kultura industriale?
2. Cilat kultura industriale kultivohen më shumë në zonat e buta të Tokës?
3. Ku kultivohet më shumë pambuku?
4. Cilat vende kanë prodhimin më të lartë të panxharit të sheqerit?
5. Ku kultivohet më shumë çaji?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Bëni një hartë tematike me simbolet tuaja ku do të prezantoni përhapjen e kulturave kryesore industriale në botë!

PEMËTARIA DHE VRESHTARIA

Aktivitetet hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Cilat lloje të pemishteve rriten më shumë në qytetin tuaj?*
- *Mendo: Cilat fruta janë më të pasura me vitaminë C?*

Nocionet kryesore:

- Vitaminat;
- Sheqeri natyral;
- Pemët e Evropës Qendrore;
- Frutat subtropikale;
- Frutat subtropikale;
- Vreshtari dhe verëria.

LLOJET DHE RËNDËSIA

Pemëtaria është një degë e veçantë bujqësore që përfshin rritjen e pemëve dhe prodhimin e frutave. Frutat janë shumë të rëndësishme në ushqimin e njeriut. Vlera e tij ushqyese shprehet nëpërmjet bollëkut të vitaminave dhe sheqerit natyral. Në varësi të klimës, përkatësisht faktorëve natyror-geografik, dallohen tre lloje frutash ose pemësh: pemë të **Evropës Qendrore**, **subtropikale** dhe **tropikale**.

PEMËT EVROPËS QENDRORE

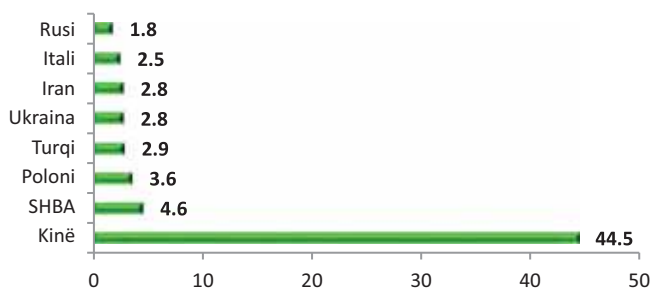
Pemët e Evropës Qendrore kultivohen me sukses në zona dhe vende me klimë të butë. Është më i zakonshëm në Evropë dhe kontinente të tjera ku ndjehen ndikime të buta klimatike. Në këtë grup bëjnë pjesë: molla, dardha, kumbulla, pjeshka, kajsia, ftoi, qershia, vishnja, arra, gështenja etj.

Molla është pema ose fruti më i përhapur i Evropës Qendrore me rendimentet më të larta. Konsumohet e freskët dhe përdoret në industrinë ushqimore për të marrë lëngje. Më e kultivuari është në: **Kinë**, **SHBA**, **Poloni** dhe **Turqi**.

Qindra varietete mollash të ekspozuara në panairin „Java e Gjelbër” në Berlin, 2016

Grafik: Kultivuesit më të mëdhenj të mollave (milionë tonelatë), 2018.

Harta: Përhapja e prodhimit të mollave në botë

Kina, SHBA dhe Polonia janë prodhuesit më të mëdhenj të mollave në botë!

Dardha përdoret kryesisht e freskët dhe për lëngje. Ajo rritet kryesisht në Evropën Qendrore dhe Jugore, Amerikën e Veriut dhe Azinë Lindore. Prodhuesit më të mëdhenj janë: **Kinë** (16 milionë tonelata), **Argjentinë**, **Itali** dhe **SHBA**.

Kumbulla, **pjeshkë**, **kajsi** dhe pemishte tjera kultivohen kryesisht në: Evropë, Amerikën e Veriut, Azinë Perëndimore dhe Lindore.

Kumbulla e fermentuar përdoret për të bërë alkool, ndërsa frutat ose pemët e tjera hahen të freskëta ose përdoren për të bërë lëngje.

Tabela Prodhuesit më të mëdhenj të disa frutave të Evropës Qendrore (2018)

PEMË (FRUTA)	PEMË (FRUTA)		
Kumbulla	1. Kina	2. Rumania	3. Serbia
Dardha	1. Kina	2. Argjentina	3. Italia
Pjeshka	1. Kina	2. Spanja	3. Italia
Qershia	1. Turqia	2. SHBA-ja	3. Irani
Kajsia	1. Turqia	2. Uzbekistani	3. Italia

FRUTAT SUBTROPIKALE

Frutat/pemët subtropikale kultivohen me sukses në zonat me klimë subtropikale, pra, në zonat me klimë të ngrohtë dhe me verë të thatë dhe dimër të butë dhe me reshje. Këtu përfshihen: agrumet (limoni, portokalli, mandarina dhe limoni), bajamet, shega, fiku, ulliri etj. Prodhimi më i madh realizohet në agrumet. Ata kultivohen rreth: **Mesdheut**, **SHBA-së**, **Kinës**, **Indisë** dhe **Brazilit**. Ulliri rritet kryesisht në: **Spanjë**, **Itali** dhe **Greqi**.

Tabela Prodhuesit më të mëdhenj të disa pemëve subtropikale (2018)

PEMË (FRUTA)	PRODHUESIT		
Limoni	1. India	2. Brazili	3. Kina
Portokalli	1. Brazili	2. Kina	3. India
Limoni	1. Kina	2. SHBA-ja	3. Meksika
Ulliri	1. Spanja	2. Italia	3. Greqia

FRUTAT TROPIKALE

Frutat tropikale rriten ose kultivohen në zona me klimë tropikale, si p.sh. në Afrikën Juglindore dhe Qendrore, Azinë Jugore dhe Juglindore, Amerikën Qendrore dhe Jugore. Banania, ananasi, kokosi dhe mango kanë rendimentet më të larta të frutave tropikale. Bananet kryesisht rriten në: **Indi** (27 milionë tonelata), **Kinë**, **Filipine**, **Brazil** dhe **Ekuador** - eksportuesi më i madh në botë.

Ekuadori, Filipinet, Guatemala dhe Kosta Rika janë eksportuesit më të mëdhenj të bananeve në botë!

VRESHTARIA

Vreshtaria si degë bujqësore përfshinë kultivimin e hardhisë për prodhimin e rrushit. Rrushi lulëzon në zonat me

Prodhimi i bananeve në Ekuador

Toskana - rajoni i verërave në Itali

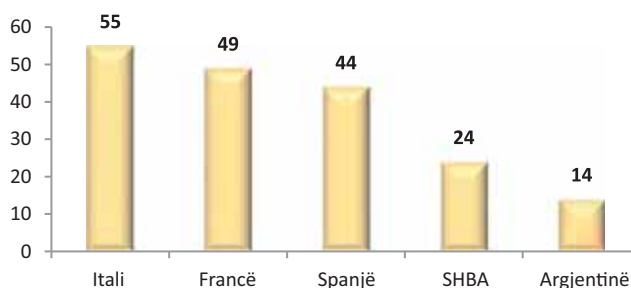
klime subtropikale dhe të butë. Përdoret (konsumohet) i freskët, i njohur si rrush Astala dhe në industrinë e verërave për prodhimin e verës dhe pijeve alkoolike.

Kina dhe India janë prodhuesit më të mëdhenj të rrushit dhe verës: Italia dhe Franca!

Prodhimi më i madh i rrushit është në: Kinë, Indi, Brazil, SHBA, Kil dhe vende të tjera. Për sa i përket prodhimit të verës, vendet kryesore në botë janë: **Italia, Franca dhe SHBA-ja.**

Grafik: Prodhuesit kryesorë të verës (milion hektolitra), 2018

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Gjeografikisht fruti ndahet në: të Evropës Qendrore, subtropikale dhe tropikale;
- Frutat e Evropës Qendrore kultivohen me sukses në rajone dhe vende të buta;
- Kina është prodhuesi i parë i varieteteve të Evropës Qendrore: mollë, kumbulla, dardha dhe pjeshkë;
- India është prodhuesi më i madh dhe Ekuador eksportuesi më i madh i bananeve në botë;
- Italia është prodhuesi më i madh i verës në botë.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

- Sa lloje pemësh rriten?
- Ku rriten me sukses pemët ose frutat e Evropës Qendrore?
- Rendisni disa lloje frutash tropikale dhe rajonet e rritjes ose kultivimit në botë!
- Cilat vende janë prodhuesit më të mëdhenj të ullinjve?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Kërko dhe krijo një tabelë të prodhuesve më të mëdhenj të kokosit, ananasit dhe mangos në botë!

BLEGTORIA NË EKONOMINË BOTËRORE DHE TREGTIA NDËRKOMBËTARE

Blegtoria si industri përfshinë mbarështimin e kafshëve shtëpiake: gjedhë, dele, kuaj, dhi, derra etj. Sipas numrit të gjedheve dallohen tri degë kryesore blegtorie: **gjedhtaria, delëtaria dhe derrtaria.**

GJEDHTARIA

Gjedhtaria është dega blegtorale më e përhapur dhe më e përfaqësuar në botë. Është e pranishme më së shumti në zonat e buta të Tokës, ku ekzistojnë kushtet më të favorshme për blegtorinë dhe zhvillimin e kësaj dege. Në zonat e buta veriore dhe jugore ka zona të mëdha dhe të bollshme me barëra dhe kullota. Nga ana tjetër, bari është një ushqim kryesor për ushqyerjen e bagëtive. Gjedhët janë ndër kafshët shtëpiake më të dobishme. Përveç qumështit, mishit, lëkurës etj., bagëtitë/gjedhët në disa vende aziatike përdoren për plugim (lëvrim), por edhe për transportin e kulturave të ndryshme bujqësore dhe nevojave shtëpiake. Shumica e fondit botëror të gjedhit (1 miliard) është në Azi, kurse prej

Harta: Përhapja dhe dendësia e fondit të blegtorisë në botë (tonelata)

Aktivitete hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Cilat industri varen nga prodhimet blegtorale?*
- *Mendo: Sa të rëndësishme janë produktet shtazore në ushqimin e njeriut?*

Nacionet kryesore:

- *Fondi i blegtorisë;*
- *Gjedhtaria;*
- *Delëtaria;*
- *Derrtaria;*
- *Shpensëtaria.*

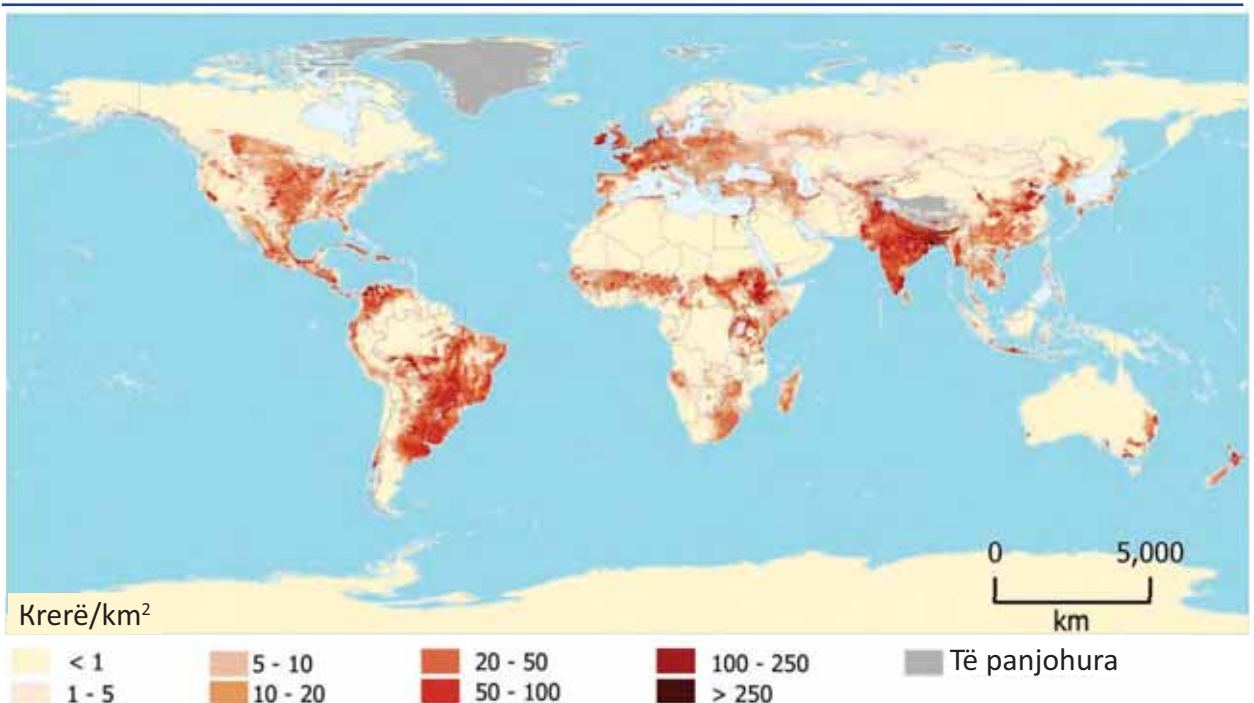

Tabela Liderë ose prijës i fondit të blegtorisë së gjedhëve

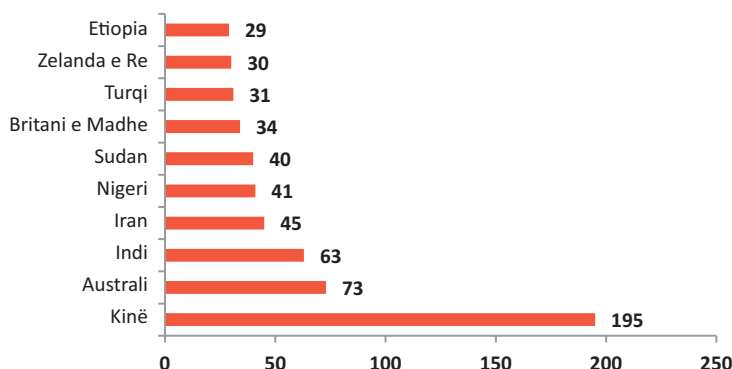
SHTETI	NUMËR	SHTETI
India	305.000.000	30,4
Brazili	232.325.000	23,2
Kina	96.850.000	9,7
SHBA-ja	94.399.000	9,4
BE-ja	88.445.000	8,8

shteteve: **Indi, Brazil dhe Kinë**. Përveç kësaj, ka një numër të madh bagëtish në vende të tjera të Amerikës Veriore dhe Jugore, ku ka një numër fermash.

India dhe Brazili zotërojnë më shumë se gjysmën e fondit botëror të bagëtive!

Grafik Drejtuesit e blegtorisë së deleve (në miliona)

Kina, Australia dhe India kanë pjesën më të madhe të deleve në botë!

Delja Merino në konkursin ndërkombëtar „Deleve dhe lesh” në Australi

DERRTARIA

Rritja e derrave është e pranishme në shumë vende dhe pothuajse në çdo kontinent. Është më i zakonshëm në ultësitrat e botës, ku mbjellen drithërat. Misri është një ushqim kryesor për derrat. Derra më shume ka në Azi, në Kinë (475 milionë krerë). Për më tepër, pesë vendet e para me fondin më të madh janë: **SHBA-së, Brazilit, Gjermanisë dhe Vietnamit**. Kina është prodhuesi më i madh i mishit të derrat (54 milionë tonelata).

Ferma e shpendëve

BLEGTORIA DHE TREGTIA

Ekonomia botërore dhe tregtia ndërkombëtare janë shumë të varura nga blegtoria dhe produktet blegtorale: mishi, qumështi, produktet e qumështit, vezët, leshi dhe lëkura. Prodhuesit më të mëdhenj të produkteve blegtorale janë: SHBA (qumësht), Kinë (mish dhe vezë), Australi (lesh), Indi (gjalpë), BE (djathë) etj. Eksportuesit më të mëdhenj të qumështit janë: **Zelanda e Re, Gjermani dhe Holandë**. Mishi i vëçit eksportohet kryesisht në: SHBA, Australi dhe Brazil. Është interesant fakti se vendi më i populluar në botë, Kina, edhe pse prodhues kryesor i produkteve blegtorale, është edhe ndër importuesit e parë të të njëjtave produkte!

Tabela Liderët financojnë në industri të tjera blegtorale në botë

KAFSHËT	SHTETI	FONDI
Kuaj	SHBA	10.260.000
Deve	Somali	7.150.000
Pula	Kinë	4.539.500.000
Gomarë	Etiopi	7.428.037
Dhi	Kinë	185.675.000
Gjel deti	SHBA	237.500.000

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Prodhimi blegtoral është i rëndësishëm për ekonominë e një vendi;
- Gjedhtaria është më e zakonshme në: Indi, Brazil dhe Kinë;
- Për shkak të rritjes së zhvilluar të deleve, Australia është eksportuesi më i madh i leshit në botë;
- Shtetet e Bashkuara, Australia dhe Brazil janë eksportuesit më të mëdhenj të mishit të gjedhit;
- Vendet e BE-së janë eksportuesit më të mëdhenj të djathit në botë.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Cilat degë e përbëjnë blegtorinë?
2. Ku në botë është më e zhvilluar gjedhtaria?
3. Përshkruani përhapjen e rritjes së derrave në botë!
4. Cilat vende janë eksportuesit kryesorë të produkteve blegtorale?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Hulumto dhe bën një paraqitje tabelore dhe grafike të përhapjes së bagëtive në botë!

GJUETIA DHE PESHKIMI

Aktivitetet hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Cilat industri varen nga gjuetia dhe peshkimi?*
- *Mendo: Sa është i rëndësishëm peshku në dietën e njeriut?*

Nocionet kryesore:

- *Gjuetia;*
- *Gjahu i dëmshëm;*
- *Turizmi i gjuetisë;*
- *Peshkimi;*
- *Tuna, sardele.*

Gjuetia me armë zjarri

Gjuetia dhe peshkimi janë aktivitetet kryesore ekonomike, të destinuara për të siguruar ushqim për popullsinë.

GJUETIA

Gjuetia në të kaluarën ishte profesioni kryesor që siguronte ekzistencën e njerëzve parahistorikë. Sot gjuetia nuk e ka atë kuptim dhe karakterizohet me karakter sportiv-rekreativ, i cili mund të stimulojë turizmin nëpërmjet të ashtuquajturit turizëm gjuetie. Megjithatë, gjuetia në disa grupe shoqërore tradicionale, në rajonet polare dhe tropikale të Tokës, është ende një aktivitet themelor ekzistencial. Përveç mishit, kafshët e egra gjuhen edhe për lesh të çmuar. Kështu, derri i egër, dreri, kaprolli, dhia e egër, lepuri e të tjerë, gjuhen për mish, dhe kunadhja (sqarthe), kastori, hermelinae të tjerë, për lesh. Elefantët gjuhen për fildish, dhe zvarranikë të ndryshëm (gjarpërinjtë dhe krokodilët) për lëkurën e tyre. Përveç tyre gjuhet edhe gjahu i dëmshëm si: ujku, dhelpra, derri i egër, ariu e të tjera. Gjuetia është e pranishme pothuajse në të gjitha kontinentet e botës. Destinacionet më të njohura të gjuetisë janë: **Mozambiku, Tanzania, Kanadaja, Mali i Zi, Namibia, Kamboxhia** e të tjera.

Aktivitetet e të drejtave të kafshëve po luftojnë kundër gjuetisë sportive, si një akt joetik!

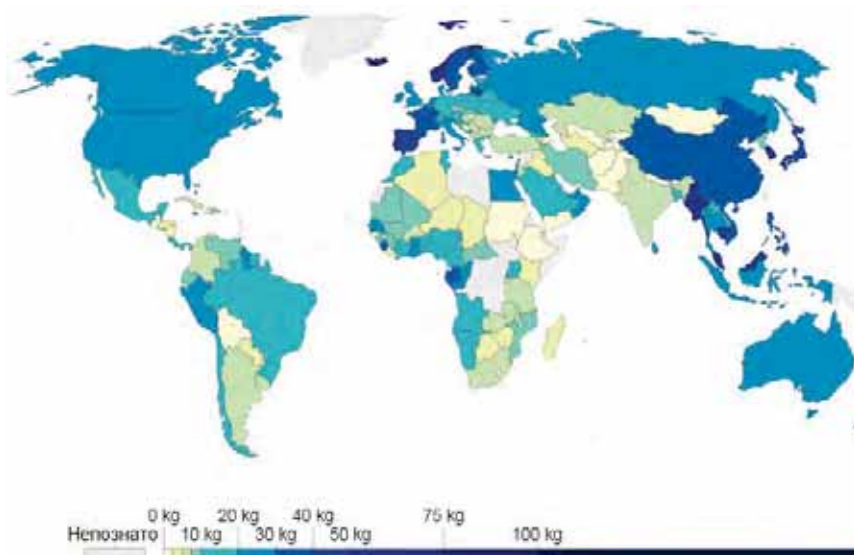
Tabela Sa kafshë vriten çdo vit nga gjuetarët në Afrikë?

		Luanë	Leopardë	Elefantë	Buall	Rinoqeroni i zi	Rinoqeroni i bardhë	Krokodila
	Tanzania	250	300	35	2,000	X	X	170
	Bocvana	130	32	270	160	X	X	50
	Japonia	190	45	31	179	5	60	24
	Zimbabve	89	303	243	853	X	X	69
	Zambia	39	300	20	X	X	X	X
	Mozambik	8	60	40	X	X	X	900
	Namibia	7	121	36	20	5	2	25

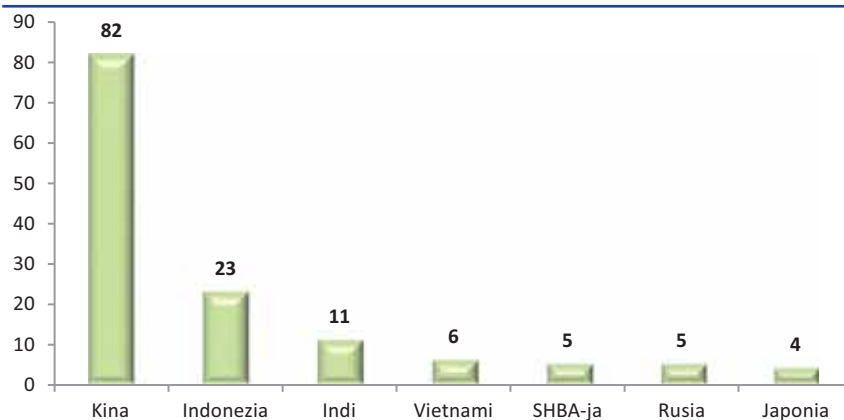
PESHKIMI

Peshkimi, ndryshe nga gjuetia ka një rëndësi shumë më të madhe në ushqyerjen e popullatës. Në disa vende veriore dhe ishullore peshku është ushqimi kryesor i popullsisë aktuale. Përveç kësaj, peshku është shumë i rëndësishëm në industrinë ushqimore ku përpunohet në produkte të ndryshme. Sot, peshkimi është një industri e rëndësishme që përfaqësohet në: lumenj, liqene, dete dhe oqeanë. Peshqit e ujërave të ëmbla kapen më së shumti në lumenj dhe liqene, si vijon: Barbela, trofta, bëra-ku, mustak, krapë, ngjala e të tjera. Peshqit e detit kapen në dete dhe oqeanë dhe shumica prej tyre janë: harenga, merluci, ton, salmoni, sardellet etj. Në peshkim përfshihet edhe kapja e faunave të tjera detare, si: gaforret e detit, midhjet, balenat etj. Në kapjen totale të peshqve dhe kafshëve të tjera ujore, vendet kryesore janë: **Kina, Indonezia dhe India**. Fitimi më i madh nga peshku i eksportuar re-

Harta: Konsumi vjetor i peshkut (kg/banor) në botë

Grafik: Udhëheqësit në kapjen totale të peshqve dhe kafshëve të tjera ujore (milionë tonelata), 2016

Gjuetia e balenave

*Varkë spanjolle
AlabatunDos në
gjueti të tonëve pranë
Victoria, Seychelles*

alizohet nga: Kina, Rusia, SHBA, Kili dhe Norvegjia, të cilat së bashku përbëjnë 42 % të eksporteve botërore të peshkut (2018).

Gjuetia në dete dhe oqean bëhet me varka moderne – fabrika që janë të pajisura për përpunim të shpejtë të peshkut të kapur. Pajisjet më moderne për një qëllim të tillë janë në pronësi të: Japonisë, Kinës, SHBA-ve, Norvegjisë, Rusisë etj. Për shkak të zhdukjes së rëndë të popullsisë, për disa specie ka një ndalim të përkohshëm ose të përhershëm të gjuetisë për qëllime tregtare. I tillë është rasti me balenat, ndalimi ndërkombëtar i gjuetisë së të cilave respektohet nga shumë vende të botës.

Vetëm në periudhën nga viti 2010 deri në vitin 2014 janë kapur 21.000 balena, kryesisht nga: Kanadaja, Grenlanda, Ishujt Faroe, Norvegjia dhe Japonia.

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Gjuetia ka karakter kryesisht sportiv dhe turistik në botën e zhvilluar;
- Destinacionet tërheqëse të gjuetisë janë: Mozambiku, Tanzania, Kanadaja dhe të tjerët;
- Kina, Indonezia dhe India janë liderët në kapjen totale të peshkut dhe gjallesave të tjera ujore;
- Kina, Rusia dhe Shtetet e Bashkuara janë eksportuesit më të mëdhenj të peshkut në botë.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Cila është rëndësia e gjuetisë?
2. Cilat janë vendet më të zhvilluara të peshkimit në botë?
3. Cilët peshq kapen kryesisht nga oqeanet dhe detet në mbarë botën?
4. Cilat vende janë eksportuesit kryesorë të peshkut?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Hulumtoni dhe bëni një pamje hartografike të vendndodhjes së zonave të gjuetisë dhe peshkimit në botë!

PËRHAPJA PYJEVE DHE SHFRYTËZIMI I TYRE

RËNDËSIA E PYJEVE

Pyjet kanë rëndësi të shumëfishtë, klimatike, ekologjike dhe ekonomike. Pyjet janë „mushkëritë” që pastrojnë ajrin, më pas parandalojnë erozionin, zbutin erërat e forta dhe nxehësinë dhe shtojnë: lagështinë, avullimin, vranësitat dhe reshjet. Pyjet stimulojnë zhvillimin e industrisë së lehtë kimike dhe të drurit, si dhe shumë lloje të turizmit.

PËRHAPJA DHE LLOJET E PYJEVE

Në varësi të disa faktorëve natyror-gjeografik, si: pozicioni gjeografik, relievi dhe klima, dallohen: **pyje tropikale, subtropikale dhe pyjet në zonën e ultë.**

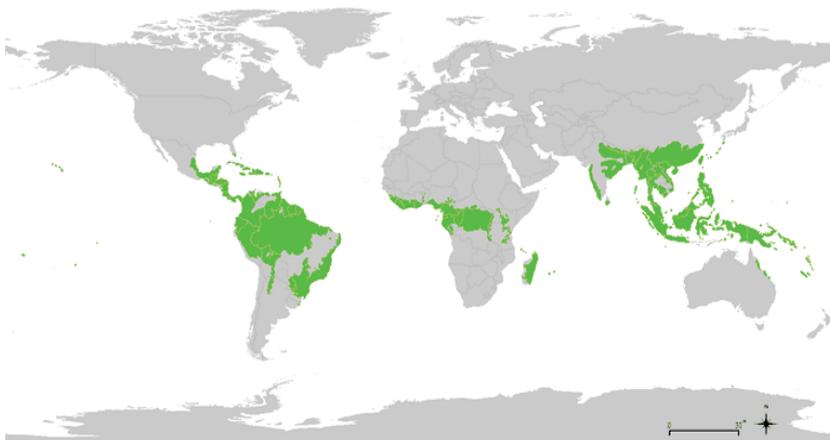

Pyjet tropikale mbulojnë 13 % të sipërfaqes së Tokës. Shumica e tyre ndodhen në territorin brazilian!

PYJET TROPIKALE

Pyjet tropikale të pashkelura janë të pranishme në zonat me klimë ekuatoriale dhe tropikale, në veri dhe në jug të ekuatorit, ku temperaturat e larta mbizotërojnë gjatë gjithë vitit dhe lëshohen një sasi e madhe reshjesh, mbi 5000 mm. Mijëra specie bimë dhe pemë të çmuara janë të pranishme në këto pyje: **abonozi, gome (kauçiku), mahagon,**

Harta: Përhapja e pyjeve tropikale të shiut në botë

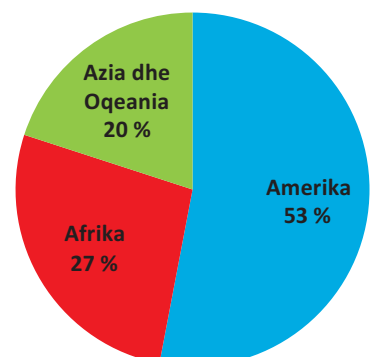
Aktivitete hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Cila është rëndësia ekonomike klimatike, ekologjike e pyjeve?*
- *Mendo: Cilat lloje të drunjve janë më të shfrytëzuara në vendin tonë dhe në Evropën Jugore?*

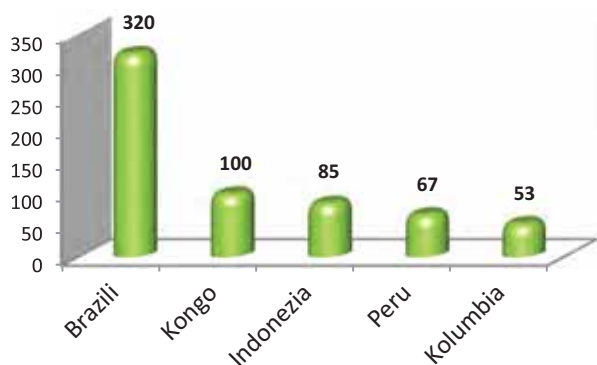
Nacionet kryesore:

- *Fondi (sipërfaqja) pyjor;*
- *Pyjet e pashkelura;*
- *Pyjet subtropikale;*
- *Habitati;*
- *Taiga;*
- *Gjetherënëse dhe halore.*

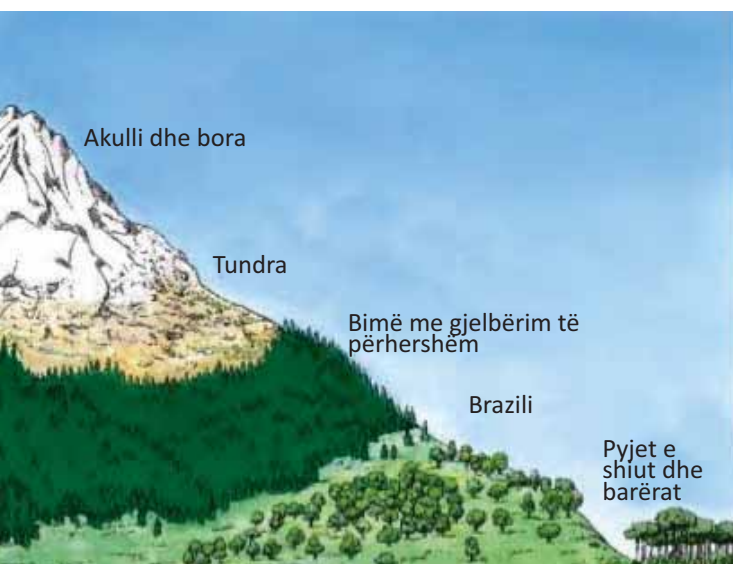
Grafik: Përhapja e pjesshme e zonave nën pyjet tropikale sipas kontinenteve

Grafik: Vendet e mbuluara me pyje tropikale (milion hektarë), 2018

Eukalipti

Përhapja zonale e bimëve në vendet e larta

dru tik, dru sandali e të tjera. Në varësi të zonës gjeografike, pyjet tropikale të pashkelura quhen: **xhungla** (Azi), **pyje tropikale** (Afrikë) dhe **selvi** (Amerika e Jugut). Më të zakonshmet janë në: Ultësia e Amazonisë, Amerika Qendrore, Afrika Qendrore (baseni i Kongos) dhe Azia Juglindore. Pyjet tropikale janë një habitat natyror për 50 % të specieve në Tokë. Ato mbulojnë 13 % të sipërfaqes së tokës. Shumica (53 %) e pyjeve tropikale janë të vendosura në kontinentin amerikan. Ndër vendet, më të mbuluara nga pyjet tropikale janë: **Brazili** (320 mijë hektarë), **RD Kongo** dhe **Indonezia**.

PYJET SUBTROPIKALE

Pyjet subtropikale janë të pranishme në zonat me klimë subtropikale, rreth 6 milionë km². Ato janë të përhapura rreth: Mesdheut, SHBA-ve (Kaliforni dhe Florida), Azisë Jugperëndimore dhe Qendrore, Pllajës së Brazilit dhe Australisë Jugperëndimore. Pemët më të zakonshme në këtë brez pyjor janë: shkurret e ulëta, të njohura si **makia** (Mesdhetare), **çaparral** (Amerika e Veriut) dhe **matotal** (Amerika e Jugut). Nga speciet bimore më të zakonshmet janë: lisi (pralli, lisi i tapës dhe lisi i zi), ahu i jugut (Kili), eukalpt (Australi), pisha bregdetare, bushi spanjollë, dafina, ulliri etj.

Tajga mbulon 11 % të tokës së Tokës, kryesisht në: Rusi, Kanada, Finlandë Suedi dhe Norvegji.

PYJET NË ZONAT ME KLIMË MESATARE

Temperaturat në zonën e butë mbulojnë më shumë se 1/3 e sipërfaqes totale të pyjeve në Tokë. Në këtë brez pyjor ka pyje gjetherënëse dhe halore. Pemët gjetherënëse më të zakonshme janë: **lisi, ahu, panja, frashi, shelgu, shkoza, plepi, lajthia, mësh-tekna, gështenja** etj. Nga drurët halorë më të përhapurit janë: **pisha, bredhi i bardhë, dëllinja dhe larshi**. Pyjet gjetherënëse dhe halore gjenden në të gjitha kontinentet, përveç kontinentit të pabanuar të Antarktidës. Më shpesh në pyjet në zonën e butë ka një shpërndarje zonale të bimëve përgjatë kateve të larta. Më i ulëti është lisi; pastaj ahu,

pisha dhe bredhi; më të lartat janë: larshi dhe dëllinja. Në pyjet në zonat e buta, ka një shpërndarje horizontale klimazonale, si më poshtë: **pyje gjetherënëse dhe të përziera** në pjesën jugore, më të butë dhe **pyje halore - tajga**, në veri (boreale), në pjesën më të ftohtë. Tajga në pjesët veriore të rajoneve të buta mbulon deri në 11 % të territorit të Tokës. Ato janë të përhapura në: Rusi, Kanada, Finlandë Suedi dhe Norvegji.

Harta: Shpërndarja e pyjeve halore boreale - tajga

Tajga kanadeze

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Pyjet kanë rëndësi të shumëfishtë: klimatike, ekologjike dhe ekonomike për njerëzit;
- Gjeografikisht dallohen: pyjet tropikale, subtropikale dhe të buta;
- Pyjet tropikale të shiut (xhungla, pyje tropikale dhe selvase) mbulojnë 13 % të tokës së tokës;
- Lisi (pralli, lisi i tapës dhe lisi i zi), pisha bregdetare, dafina dhe ulliri janë speciet më të zakonshme në pyjet subtropikale dhe makia;
- Në pjesët jugore të zonave të buta ka pyje gjetherënëse dhe të përziera, dhe në pjesët veriore (boreale) ka pyje halore-tajga.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Cila është rëndësia ekonomike e pyjeve?
2. Cila është ndarja natyrore-gjeografike dhe vendndodhja e sipërfaqes së pyjeve?
3. Cilat janë speciet më të njohura të pemëve ose drunjve në pyjet tropikale?
4. Ku shtrihen pyjet subtropikale?
5. Cila është përhapja e taigas?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Zgjidh një program të përshtatshëm dhe, nëse është e mundur, bëni një hartë tematike të shpërndarjes së pyjeve tropikale, subtropikale dhe pyjeve në rajonet e buta të Tokës!

KARAKTERISTIKAT STRUKTURE TË BUJQËSISË NË R. E MAQEDONISË SË VERIUT

Aktivite hyrëse për përmbytjen mësimore

- *Kujto: Cilat janë kulturat më të zakonshme në vendin tonë?*
- *Mendo: A shfrytëzohen maksimalisht sipërfaqet bujqësore në Republikën e Maqedonisë së Veriut?*

Nocionet kryesore:

- *Fondi (sipërfaqe) i tokës;*
- *Tokë e punueshme;*
- *Ugar;*
- *Rajonet bujqësore;*
- *Llojet e tokës.*

Tabela *Struktura e tokës bujqësore në R. e Maqedonisë së Veriut (në mijëra hektarë), 2017*

Tokë e punueshme dhe kopshte	417
Pemishte	16
Vreshta	24
Livadhe	60
Kullota	748
Këneta, kallamishte, basene peshku	1
Gjithsej:	1.266

Tokë e punueshme dhe kopshte

Në vendin tonë ka kushte të favorshme **natyrore** për zhvillimin e bujqësisë. Këto janë: relievi, llojet e tokës, klima, uji, kullotat, pyjet e të tjera. Bujqësia është veprimtari parësor që nënkupton: kultivimin e tokës, kultivimin dhe shfrytëzimin e bimëve dhe kafshëve të dobishme. Degët bazë bujqësore janë: **bujqësia, frutikultura, vreshtaria dhe blegtoaria.**

FONDI (SIPËRFAQJA) I TOKËS

Për zhvillimin e degëve të bujqësisë, R. e Maqedonisë së Veriut ka në dispozicion 1,26 milionë hektarë tokë bujqësore, pra 50 % të territorit.

Pjesa më e madhe e sipërfaqeve bujqësore është e zënë nga **kullota** (59 %), që është një tregues i mirë i potencialeve në zhvillimin e blegtoarisë. Në vend të dytë renditen tokat e punueshme dhe kopshtet që zënë 33 % të sipërfaqes së përgjithshme bujqësore të vendit.

Në **tokat e punueshme dhe kopshtet**, si pjesë e kategorisë së tokës së punueshme, pjesën dërmuese e zënë **drithërat** (38 %). Moment i pafavorshëm paraqet pjesëmarrja e lartë e ugarëve (tokë e pambjellë), e cila mbulon deri në 139 mijë hektarë, ose një të tretën e tokës së punueshme në vend! - Është një tregues i qartë i reduktimit të prodhimit bujqësor. Kështu, në vitin 2000 gjithsej 500 mijë hektarë ishin sipërfaqe kopshte dhe tokë e punueshme dhe në vitin 2017 u ulën me 83 mijë hektarë, pra me 16.5 %. I favorshëm është fakti se sipërfaqet nën kënetat (moçale) dhe kallamishte janë ulur me 50 % në dy dekadat e fundit.

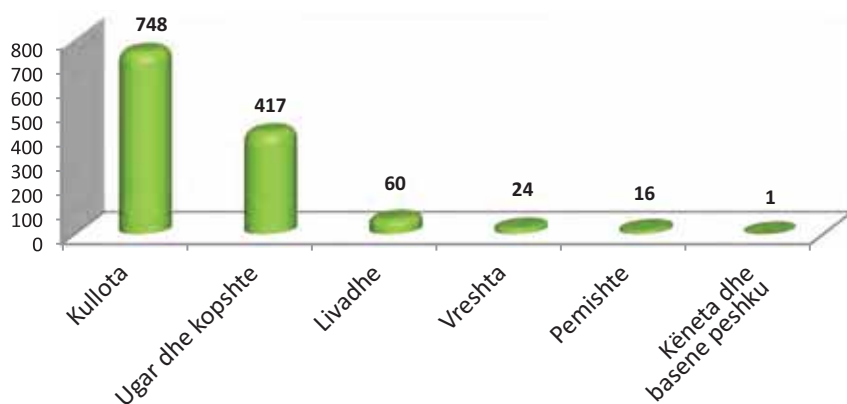

Tabela *Struktura e tokave të punueshme në R. e Maqedonisë së Veriut (në mijëra hektarë), 2017*

Drithor	161
Industriale	24
Kopshtari	52
Foragjere	40
Fidanishte	1
Ugar dhe toka të tjera të punueshme	139
Gjithsej:	417

Grafik: *Struktura e tokës bujqësore në R. e Maqedonisë së Veriut (në mijëra hektarë), 2017*

Në sipërfaqet e **frutave/pemëve** dhe të **hardhisë së rrushit** vërehet gjithashtu një rënie e sipërfaqes së tokës, ndryshe nga periudhat e shfrytëzimit maksimal të tyre. Vërehet rritje e vazhdueshme e sipërfaqes së kullotave dhe livadheve.

Lëvrin

Hardhi e verës

Sipërfaqet bujqësore zënë gjysmën e territorit shtetëror, kurse më të përhapura ndër to janë kullotat!

CILËSIA DHE SHPËRNDARJA E SIPËRFAQEVE

Për sa i përket cilësisë së tokës së punueshme dhe mundësive të saj për përdorim bujqësor, mund të konstatohet se pjesa më e madhe e saj i përket klasës së katërt të bonitetit (pjellori). Vetëm 2.2 % e tokës në vend i përket klasës më të lartë të pjellorisë. Përndryshe, tokat grupohen në shtatë klasa të pjellorisë. Shumica e zonave janë të vendosura në terrene kodrinore (38 %). Rreth 35 % e fushave janë të vendosura në terrene të rrafshëta dhe

Kuaj dhe dele në kullotën e malit të Karaxhicës

27 % e tokës së punueshme është e vendosur në shpate. Diversiteti pedologjik (tokësor) është shumë i gjerë në Republikën e Maqedonisë së Veriut. Më të prekura janë tokat deluviale (133.000 ha), tokat aluviale (126.000 ha), rrëshirat (tokë jo ujëlëshuese) (62.000 ha), tokat kafe, të kuqe, moçalore, të kripura dhe lloje të tjera.

Pjesa më e madhe e sipërfaqeve bujqësore i përketin klasës së katërt, sipas pjellorisë së tokës!

Rajonalizimi i R. së Maqedonisë së Veriut sipas bujqësisë

RAJONIZIMI BUJQËSOR

Rajonalizimi i vendit është një masë e rëndësishme e cila është pasojë e kushteve të ndryshme relieore, tokësore dhe klimatike që mbizotërojnë në rajone të ndryshme, pra, lugina në vendin tonë. Kështu, në Republikën e Maqedonisë së Veriut janë veçuar gjashtë rajone bujqësore, të cilat karakterizohen me mundësi të veçanta për zhvillimin e degëve dhe kulturave të caktuara bujqësore. Ata janë: **Rajoni i Mesdheut** (Anavardari, Strumicë, Koçani, Ovçe Pole), **Rajoni i Shkupit-Kumanovës**, **Rajoni Perëndimor** (Pollogu, Kërçovës, Dibrës), **Rajoni Lindor** (Maleshevë, Pijanec, Slavishte) **Rajon i Madh i Liqeneve** (Ohër dhe Prespë) dhe **Rajoni i Pellagonisë**. Secili prej rajoneve është i specializuar në kultura të caktuara. Për shembull, Shkup-Kumanovë është i përshtatshëm për drithëra. Rajoni Lindor është i përshtatshëm për: blegtorinë, patatet, kumbullat etj. Rajoni i Mesdheut është i përshtatshëm për: kultura hortikulturore, hardhi rrushi të verës, fruta etj.

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuara

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Gjysma e territorit shtetëror është tokë bujqësore;
- 59 % të tokës bujqësore zënë kullotat në vendin tonë;
- Tokat e punueshme dhe kopshtet mbulojnë një të tretën e tokës bujqësore;
- Pjesa më e madhe e tokës së punueshme ndodhet në terren kodrinor;
- Në vendin tonë janë gjashtë rajone bujqësore.

Kontrollo njohuritë e përvetësuara:

1. Çfarë kuptoni me termin fond (sipërfaqe) toke dhe cila është struktura e tij në vendin tonë?
2. Cilat janë kulturat më të përhapura në tokat e punueshme në vendin tonë?
3. Cila është struktura e tokës së punueshme sipas karakteristikave të relievit?
4. Përkrahuni zonat bujqësore dhe karakteristikat e tyre!

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Hulumto dhe bën një raport për përhapjen gjeografike të llojeve të tokës dhe karakteristikat e tyre në vend!

LAVËRTARIA NË MAQEDONINË E VERIUT

Lavërtaria synon punimin e tokës dhe rritjen e kulturave vjetore: **drithëra, hortikulturorë (kopshtari), kultura industriale dhe foragjere.**

KULTURAT E DRITHRAVE

Kushtet natyrore mundësojnë që në R. e Maqedonisë së Veriut të rritet me sukses: **gruri, misri, elbi, orizi, thekri, tërshëra dhe meli.**

Gruri mbillet çdo vit në rreth 73.000 hektarë në: **Pellagoni, Ovçe Pole, fushëgropën e Kumanovës, Shkupit** etj. Është drithi parësor për miellin e bardhë dhe të zi të bukës në vendin tonë, sipërfaqet e mbjella të së cilës kaluan së fundmi 138.000 hektarë (1970). Rendimenti vjetor (200.000 ton) i plotëson vetëm pjesërisht nevojat kombëtare për grurë.

Aktivite hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Nga cilat bimë drithore merret mielli i bukës në vendin tonë?*
- *Mendo: Cilat kultura të lavërtarisë dallohen në eksportin e tregtisë së jashtme të R. së Maqedonisë së Veriut?*

Nocionet kryesore:

- Drithërat
- Kultura industriale;
- Kultura foragjere;
- Kultura hortikulturore;
- Gruri;
- Duhani;
- Patatja;
- Jonxha.

Gruri;

Misri rritet kryesisht në: **Pollog, fushëgropën e Strumicës dhe të Kumanovës.** Rendimenti vjetor është 120.000 tonelata.

Elbi përdoret në industrinë e birrës dhe rritet në: **Fushëgropën e Shkupit, të Pellagonisë dhe të Tikveshit.**

Orizi rritet në **fushëgropën e Koçanit**, dhe në sipërfaqe të vogla në Luginën e Velesit dhe Luginën e Tikveshit. Rendimenti vjetor është 17.000 tonelata.

Thekra dhe tërshëra janë drithëra që rriten në zonat kodrinore dhe malore të: **Maleshevës, Sllavishtë, Pollog** etj.

Tabela Përfaqësimi dhe rendimenti i drithërave në R. e Maqedonisë së Veriut (2017)

KULTURA	SIPËRFAQJA (hektarë)	RENDIMENTI (tonelatë)
Gruri	73.000	200.000
Misri	31.500	120.000
Elbi	44.000	94.000
Orizi	3.500	17.000
Thekri	4.000	8.400
Tërshëra	3.500	5.400

Grafik: Përfaqësimi i drithërave në R. e Maqedonisë së Veriut (në hektarë), 2017

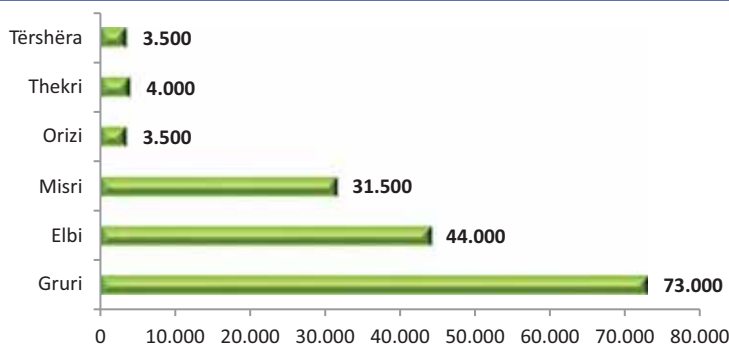

Tabela Përfaqësimi dhe rendimenti i disa kulturave bimore në R. e Maqedonisë së Veriut (2017)

KULTURA	SIPËRFAQJA (hektarë)	RENDIMENTI (tonelatë)
Patate		177.000
Spec		175.000
Domate		160.000
Lakër		132.000
Shalqin		120.000
Fasule		4.870

Tabela Përfaqësimi dhe rendimenti i duhanit dhe lulediellit në R. e Maqedonisë së Veriut (2017)

KULTURA	SIPËRFAQJA (hektarë)	RENDIMENTI (tonelatë)
Duhani	16.000	22.885
Luledielli	4.022	6.180

Sipërfaqja e grurit të mbjellë po zvogëlohet vazhdimisht dhe është përgjysmuar nga 138.000 hektarë (1970) në 73.000 hektarë (2017).

KULTURAT - HORTIKULTURAT

Hortikulturat ose të kopshtarisë në R. e Maqedonisë së Veriut çdo vit kultivohen rreth 50.000 hektarë. Sipërfaqet më të mëdha janë: patatet, specat, domatet, pastaj lakra, shalqiri, fasulet e të tjera. Perimet e hershme që prodhohen në serra dhe foli në afërsi të orientuara drejt eksportit janë: **Gjevgjeli, Vallandova, Strumicë dhe Koçan**. Shumica e zonave me hortikultura i janë të mbjellë me patate. Patatet kanë suksese në: **Maleshevë, Sllavish-te dhe Pollog**. Specat, domatet, lakra dhe pjepri më shumë kultivohet në **rajonin e Mesdheut** (Strumicë dhe Gjevgjeli) dhe fasulet në: **Pollog, Kumanovë, Kërçovë e të tjera**.

Patatet, specat, domatet dhe lakra janë kulturat e perimeve më të kultivuara, sipas sipërfaqes së mbjellë të dedikuar!

KULTURAT INDUSTRIALE

Kulturat industriale janë të pranishme në rreth 30.000 hektarë. Si kulturë e orientuar drejt eksportit, duhani kultivohet më së shumti (16.000 hektarë) në: **Pe-llagoni dhe fushëgropën e Strumicë-Radovishit**. Varietetet më të zakonshme janë: **Prilep, Jaka dhe Virxhinia**. Rendimenti vjetor është rreth 23.000 tonelatë. Kultura të tjera në vendin tonë janë: luledielli, speci industrial, soja, susami, lulëkuqja, hopi e të tjera.

Fushë me duhan

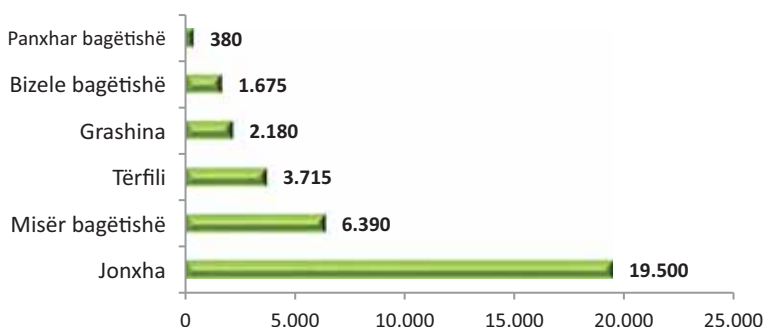
KULTURAT FORAGJERE

Bimët foragjere përdoren si ushqim bagëtish në blegtori. Ato ndahen çdo vit me rreth 28.000 hektarë. Pjesën më të madhe në sipërfaqet e mbjella e zë **jonxha** në: Pollog, Pellagoni dhe Luginën e Strumicës-Radovishit. Në vend të dytë është **misri blegtoral** (6390 hektarë) rendimenti vjetor i të cilit është më i larti në mesin e kulturave foragjere (137.190 tonelatë). Nga bimët e tjera foragjere rriten: tërfili, grashina, bizelja për bagëti dhe panxhari blegtoral.

Tabela Përfaqësimi dhe rendimenti i disa kulturave foragjere në R. e Maqedonisë së Veriut (2017)

KULTURA	SIPËRFAQJA (hektarë)	RENDIMENTI (tonelatë)
Jonxha	19.500	98.080
Misër bagëtishë	6.390	137.190
Tërfili	3.715	14.830
Grashina	2.180	6.630
Bizele bagëtishë	1.675	5.560
Panxhar bagëtishë	380	3.470

Grafik: Përhapja e disa kulturave foragjere në R. e Maqedonisë së Veriut (në hektarë), 2017

Jonxha

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Gruri është bima më e rëndësishme e drithërave në vendin tonë;
- Orizi më së shumti rritet në fushëgropën e Koçanit;
- Patatet zënë pjesën më të madhe të sipërfaqes me kulturat hortikulturore;
- Pellagonia dhe fushëgropën e Strumicës-Radovishit janë rajonet kryesore të duhanit në vendin tonë;
- Jonxha është kultura foragjere më e kultivuar dhe rendimentin më të lartë e jep misri i gjedhit ose blektoral.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

- Ku rritet misri në R. e Maqedonisë së Veriut?
- Cilat kultura industriale kultivohen më shumë në R. e Maqedonisë së Veriut?
- Përshkruani përhapjen e kulturave hortikulturore në vendin tonë!
- Cilat fushëgropën japin prodhimin më të lartë të duhanit?
- Ku kultivohet më shumë jonxha?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Bëni një hartë tematike me simbolet tuaja ku do të prezantoni renditjen e drithërave kryesore në R. e Maqedonisë së Veriut.

PEMËTARIA DHE VRESHTARIA NË R. E MAQEDONISË SË VERIUT

Aktivitetet hyrëse për përmbytjen mësimore

- *Kujto: Cilat lloje të pemishteve rriten më shumë në mjedisin tuaj?*
- *Mendo: Cilat fruta përdoren për distilimin e pijeve alkoolike?*

Nocionet kryesore:

- *Fondi (sipërfaqe) i tokës;*
- *Pemët e Evropës Qendrore;*
- *Mollët;*
- *Kumbulla;*
- *Pjeshkë;*
- *Kardinal;*
- *Zonat vreshtarë*

Vishnjat

PEMËTARIA

Vendi ynë ka kushte të mira natyrore për zhvillimin e pemëtarisë, në rreth 16000 hektarë. Sipas llojeve klimatike në vendin tonë rriten dy lloje frutash: **të Evropës Qendrore** dhe **Jugore** (subtropikale).

PEMËT E EVROPËS QENDRORE DHE JUGORE

Pemët e Evropës Qendrore rritet më së miri në zonat me klimë të butë kontinentale dhe malore. Më së shumti rriten ose kultivohen: **molla, kumbulla, dardha, pjeshka, qershia, vishnja, arra** etj.

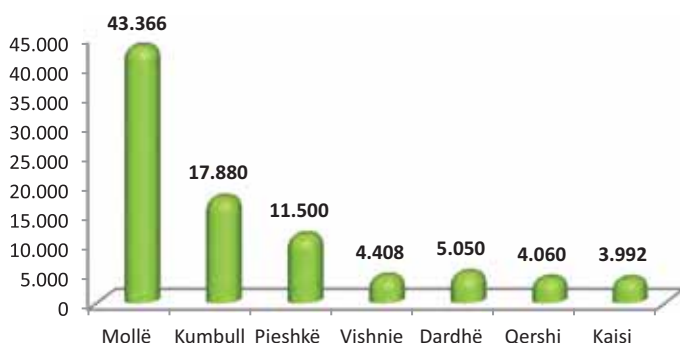
Vëmendja më e madhe në frutikulturën tonë i kushtohet **mollave**. Numri ose fondi i mollës (numri i fidanëve) po rritet vazhdimisht. Nga 4.4 milionë fidanë, prodhohen mbi 43 mijë tonelatë molla në vit. Për shkak të kërkesave klimatike dhe traditës së kujdesit, molla është më e pranishme në: fushëgropën e **Prespës, të Pollogut dhe të Ohrit-Strugës**. Asortimentin më së shumti e zënë: delishesa, jonatani, ajdareta e të tjera.

Kumbulla zë vendin e dytë, sipas numrit të fidanëve të pemëve në vendin tonë. Rendimenti vjetor është rreth 18 mijë tonë, i cili merret nga rajonet e kumbullës: **Slavishte, Pijanec dhe Maleshevë**. Përveç varieteteve të kultivuara (blu, kumbulla e hershme) në zonat kodrinore-luginore ka fidanë të përhapura dhe vetë kultivues (tullumbria dhe varietete të tjera).

Qershia zë vendin e tretë sipas numrit të fidanëve frutore. Rendimenti vjetor është 4,4 mijë tonelata që merren nga plantacionet në: **Manastir, Berovë, Shtip** dhe zona të tjera.

Grafik: Përhapja e disa kulturave foragjere në R. e Maqedonisë së Veriut (në hektarë), 2017

Nga llojet e tjera të pemëve të Evropës Qendrore të përfaqësuara janë: **pjeshka** (Tikvesh dhe Gjevgjeli), **dardha** (Manastir, Shkup dhe Gjevgjeli), **kajsia** (Kumanovë dhe Tikvesh) dhe të tjera.

Nga **pemët jugore** te ne kanë sukses dhe kultivohen: **fiku** (Gjevgjeli), **shega** (Valandovë), **ba-jame** (Strumicë), **ullinj** (Dojran) dhe **kivi**.

Mollat, kumbullat dhe vishnjat janë të pranishme me numrin më të madh të fidaneve në frutikulturën/pemëtarinë e R. së Maqedonisë së Veriut.

VRESHTARIA

Vreshtaria është një degë bujqësore që mbulon kultivimin e hardhisë dhe prodhimin e rrushit, në rreth 24.000 hektarë. Hardhia rritet në terren kodrinor me klimë të nxehtë dhe të thatë. Për sa i përket kushteve të tokës, hardhia është një bimë subtropikale modeste që rritet në: toka të thata, ranore dhe zhavorre, të varfra në lëndë organike. Sipërfaqet maksimale të hardhisë në vendin tonë u arritën në vitet 80 të shekullit të 20-të (36 mijë hektarë). Në vendin tonë mund të dallohen tre rajone të kultivimit të hardhisë së rrushit: **të Povardarjes, të Maqedonisë Lindore dhe të Maqedonisë Perëndimore**. Rrushi më cilësor prodhohet në zonën e Povardarit, për shkak të: temperaturave të larta, numrit të madh të orëve me diell dhe lagështisë së ulët, të cilat kushtëzojnë pjekjen e shpejtë dhe sigurimin e sasisë së madhe të sheqernave në fruta. Shumica e vreshtave gjenden: në Tikvesh, Gjevgjeli-Valandovë, Veles, Strumicë dhe Shkupit. Varitetet e rrushit të kuq të verës të kultivuar tradicionalisht

Tabela Fondi dhe rendimenti vjetor i disa frutave të Evropës Qendrore në R. e Maqedonisë së Veriut (2017)

PEMË (FRUTA)	FIDANE (NR.)	RENDIMENTI (TONELATË)
Molla	4.400.000	43.366
Kumbulla	1.700.000	17.880
Vishnje	1.100.000	4.408
Pjeshkë	657.000	11.500
Dardhë	456.000	5.050
Qersh	237.000	4.060
Kajsi	209.000	3.992

Shega

Vreshtat në Povardarje

janë: **kratoshija, stanushina, bordo, kaberne e të tjera**. Varietetet e verës së bardhë përfaqësohen nga: **Smederevka, Zilavka, Belan, Riesling, Temjanika etj.** Nga varietetet që hahen të freskëta dallohen: varieteti i bardhë (**afusali, mbretëresha dhe viktorja**) dhe varietetet e zeza (**kardinal, hamburg dhe rivier**).

Vreshtat mbulojnë 24.000 hektarë, një e treta e të cilave në Luginën e Tikveshit. Rendimenti vjetor është 180.000 tonelatë rrush!

Prodhimi vjetor i rrushit në vendin tonë është 180 mijë tonelata. Nga rendimenti vjetor prodhohen mbi 650 mijë hektolitra verë në masë dhe të ambalazhuar, si dhe mbi 11 mijë hektolitra pije alkoolike, në kombinat të mëdha në: Kavadar, Negotinë, Gjevgjeli, Strumicë, Shtip, Shkup, Gradsko, Veles, Demir Kapi etj.

*Veraria
Tikvesh,
Kavadar*

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuara

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Faktorët gjeografikë, në vendin tonë, ofrojnë kujdes për: frutat/pemët e Evropës Qendrore dhe ato subtropikale;
- Frutat më të zakonshme janë nga frutat e Evropës Qendrore: mollët, kumbullat dhe vishnjat;
- Rajonet e frutave/primëve të mollave janë: Prespa, Pollogu dhe Ohër-Strugë;
- Asortimenti i rrushit përbëhet nga disa varietete të bardhë dhe të zi (asztal dhe verë): smederevka, kratoshija, kardinal, hamburg, rizling, kabernet dhe të tjera;
- Fushëgropa e Tikveshit është rajoni më i madh i rrushit të verës në vendin tonë.

Kontrollo njohuritë e përvetësuara:

1. Çfarë lloje pemësh kultivohen në vendin tonë?
2. Ku rriten mollat dhe kumbullat në R. e Maqedonisë së Veriut?
3. Përshkruani përhapjet e hardhisë së rrushit në vendin tonë!
4. Në cilat qytete përpunohet rrushi në R. e Maqedonisë së Veriut?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Hulumtoni dhe bëni një hartë tematike mbi përhapjen e specieve të pemëve dhe hardhive të rrushit në R. e Maqedonisë së Veriut!

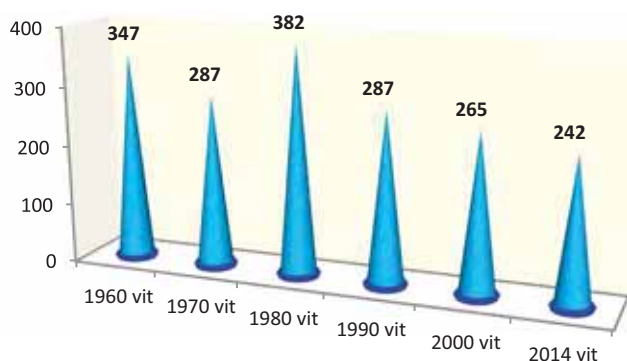
BLEGTORIA DHE BLETARIA NË R. E MAQEDONISË SË VERIUT

Dega e blegtorisë si degë bujqësore në vendin tonë përbëhet nga: gjedhtaria, deltaria, derrtaria, shpensëtaria dhe degë të tjera.

GJEDHTARIA

Gjedhtaria në Republikën e Maqedonisë së Veriut përfaqësohet si: ekstensive (primitive) dhe intensive (e tipit të fermave). Më shpesh, lopët mbahen të mbyllura në ferma gjatë gjithë vitit. Për shkak të mungesës së ushqimit, problemit të shitjeve të qumështit, importeve të qumështit nga jashtë dhe migrimit të popullsisë nga fshati në qytet, fondi i gjedhëve të vendit po bie vazhdimisht. Në 50 vitet e fundit, fondi i gjedhit është reduktuar për 100 mijë krerë dhe sot është 242 mijë krerë! Raca shtëpiake e gjedhëve është bagëtia ose gjedhi. Shumica e fermave kanë një numër të konsiderueshëm të lopëve të qumështit. Vetëm një për qind e fermave të gjedhëve të vendit janë me mbi 50 krerë. Fermat e mëdha të gjedhëve janë të vendosura në rrethin e: Manastirit, Negotinës, Tetovës, Kumanovës, Strumicës.

Grafik: Përhapja e disa kulturave foragjere në R. e Maqedonisë së Veriut (në hektarë), 2017

DELTARIA

Deltaria është dega më e vjetër e bagëtisë që u zhvillua në këto zona në epokën e hershme të metalit. Në epokën më të re, ka një pjesëmarrje të rëndësishme në vlerën e mallrave të eksportuara nga vendi ynë. Për shkak të përfitimit të madh, fondi i deleve ka kohë që kryeson në lidhje me degët tjera të bagëtisë. Kjo është për shkak të nevojave modeste ushqimore dhe kushteve të klimës-vegjetacionit që lejojnë- delet të rriten në të gjitha rajonet tona.

Aktivitete hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Cilat kafshë shtëpiake rriten në vendin tonë?*
- *Mendo: Sa ishin të rëndësishme prodhimet shtazore në periudhën para-industriale të Republikës së Maqedonisë së Veriut?*

Nacionet kryesore:

- *Fondi i blegtorisë;*
- *Gjedhtaria;*
- *Deltaria;*
- *Derrtaria;*
- *Shpensëtaria.*
- *Bletaria.*

Kope e deleve në malin Shar

Tabela Lëvizja e fondit të bagëtive në R. e Maqedonisë së Veriut

Viti	1960	1990	2000	2014
Gjedhë	347.000	287.000	265.000	242.000
Dele	2.132.000	2.297.000	1.250.000	740.000
Derra	136.000	179.000	204.000	165.000
Shpezë	1.534.000	5.729.000	3.713.000	1.939.000

si: delja e Malit Sharr, delja e Ovçe Poles dhe si raca të cilat fitohen me kryqëzimin e deleve merino. Kushtet më të mëdha për zhvillimin e deltarisë, është deltaria gjysmënomade, prezente në: **Sharr, Bistra, Stogovë, Jakupicë, Osogovë, Kozhuf, Malet e Maleshevës dhe Ovçe Pole.**

Deltaria në vendin tonë është e tipit gjysmënomade. Zhvillohet në kullotat e fushës dhe atomalore të: Sharrit, Bistrës, Stogovës, Kozhufit dhe të maleve të tjera!

DERRTARIA

Derrtaria është një degë e bagëtisë që zhvillohet si në sektorin individual, ashtu edhe si një tip ferme. Përveç mishit dhe materialeve të papërpunuara në industrinë e thata dhe të lëkurës, në të kaluarën në zonat malore rritej edhe për të siguruar sallo (dhjamë derri), i cili përdorej në ushqimin e përditshëm. Për zhvillimin e derrtarisë, e cila ka parë rritje të qëndrueshme në fond, rritja e sipërfaqeve me misër ishte e rëndësishme. Fondi maksimal u arrit në vitin 2000 dhe tani është në nivelin e viteve 1980, me rreth 160.000 krerë. Rreth 90 ferma tregtare janë të regjistruara, me një fond të vetëm që i kalon 80 krerë. Prej racave të importuara zakonisht rriten: **landras, jorkshir dhe durok.** (Ferma të mëdha të derrtarisë ka në: **Gradsko, Veles, Kumanovë, Shkup, Vinicë, Strumicë** etj..

Ferma e derrave

SHPEZËTARIA

Shpezëtaria është një degë bagëtie që përfshin kultivimin e shpendëve të dobishëm: pulave, patave, gjelit të detit, rosave dhe të tjera. Fondi i shpendarisë ose i shpezëtarisë në vendin tonë regjistroi një sasi maksimale në vitin 1990, me rreth 5.7 milionë njësi (copë). Në këtë aspekt, sot fondi është trefishuar. Pjesën dërmuese të shpezëtarisë i bën pula, e cila kultivohet ose rritet në ferma dhe individualisht, në ekonomitë fshatareske. Veprimtaria primare e fermave të shpezëtarisë, në vendin tonë, është prodhimi i vezëve, të cilat mesatarisht janë rreth 300 copa gjatë vitit. Prodhimi i mishit është në planin e dytë për shkak të numrit të vogël të thertoreve në vend. Fermat më të mëdha të shpendëve gjenden në: **Shkup, Tetovë, Negotinë, Manastir** etj.

Ferma e shpesëve

BLETARIA

Bletaria ka kushte të favorshme zhvillimi në vendin tonë, veçanërisht në rajonet e rrafshëta e kodrinore dhe kodrinor-malore, të cilat janë pak të populluara, të pa ndotura dhe të begatshme me një botë të pasur me bimë **lulëzuese**. Një faktor i pafavorshëm për këtë degë janë muajt e thatë të verës dhe temperaturat e ulëta dimërore që kërkojnë ndryshime të shpeshta në vendndodhjen e koshereve të bletëve. Numri i familjeve të bletëve dhe prodhimi vjetor janë të pamjaftueshëm për të përmbushur nevojat për mjaltë të popullsisë në Republikën e Maqedonisë së Veriut. Numri i familjeve të bletëve në dy dekadat e ardhshme varionte nga 80-100 mijë. Për shkak të subvencioneve shtetërore kohët e fundit, numri i bletërritësve dhe familjeve të bletëve është rritur ndjeshëm. Prodhimi mesatar i mjaltit në vendin tonë është rreth 15 kg për familje bletësh.

Një koshere bletësh në vendin tonë jep rreth 15 kg mjaltë gjatë vitit!

Bletaria - degë në rritje në Republikën e Maqedonisë së Veriut

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Blegtoria është degë e rëndësishme bujqësore në Republikën e Maqedonisë së Veriut;
- Gjedhtaria është më e zakonshme në: Manastir, Negotinë, Tetovë, Kumanovë dhe Strumicë;
- Deltaria është gjysmënomade dhe zhvillohet në fusha dhe kullota malore;
- Derrtaria është më e zhvilluar në: Veles, Grahovo, Kumanovë, Shkup dhe vende të tjera;
- Prodhimi mesatar i mjaltit në vitet e fundit është rreth 1,500 tonelata/vit.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Cila është gjendja me gjedhtarinë në vendin tonë?
2. Cilat janë kushtet për zhvillimin e deltarisë?
3. Përkrahuesi vendndodhjen e shpendarisë (shpezëtarisë) në vendin tonë!
4. Cilat janë kushtet për zhvillimin e bletarisë në Republikën e Maqedonisë së Veriut?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Hulumtoni dhe bëni një hartë tematike për përhapjen e bagëtive në Republikën e Maqedonisë së Veriut!

PYLLTARIA DHE HORTIKULTURA NË R. E MAQEDONISË SË VERIUT

Aktivitete hyrëse për përmbytjen mësimore

- *Kujto: Cila është rëndësia klimatike, ekologjike dhe ekonomike e pyjeve në vendin tonë?*
- *Mendo: Çfarë lloje pyjore njihni në vendin tonë?*

Nocionet kryesore:

- *Fondi (sipërfaqja) pyjor;*
- *Sasia pyjore;*
- *Bashkësitë pyjore;*
- *Prerje vjetore;*
- *Orari klimazonal;*
- *Florikultura*

■ PYLLTARIA

Pylltaria është një industri që mbulon kultivimin, mbrojtjen dhe shfrytëzimin e pyjeve. Pyjet janë një burim i rëndësishëm natyror. Ato kanë një ndikim pozitiv në: klimën, ekuilibrin e ekosistemit dhe ekonominë.

■ FONDI (SIPËRFAQJA) PYJOR

Republika e Maqedonisë së Veriut ka një fond të përgjithshëm pyjor prej 1.001.665 hektarësh. Kjo do të thotë se 39 % e territorit shtetëror është i pyllëzuar. Bashkësitë pyjore përfshijnë rreth 90 lloje drunore (pyjore) dhe 170 lloje shkurre. Pyjet gjetherënëse zënë sipërfaqen më të madhe (60 %), të ndjekur nga të përziera (29 %), halorë (7 %) dhe të degraduar (4 %). Nga drunjtë pyjore gjetherënëse, më i përhapur është **lisi**, nga i cili fitohet sasi më e madhe e druve të zjarrit (për ngrohje) dhe sasi më e vogël e drurit teknik për përpunim në industrinë e drurit. Llojet e tjera janë: ah, frashri, shkoza, lajthia, çinari, mështekna, plepi etj. Ndër halorët, më e përhapur është pisha e zezë, e ndjekur nga: bredhi, dëllinja, venja e bardhë, arneni, bërsheni, etj.

Territori i Republikës së Maqedonisë së Veriut është i mbuluar me pyje në 39 %.

■ **Tabela** Gjendja dhe struktura e fondit pyjor në R. e Maqedonisë së Veriut (2017)

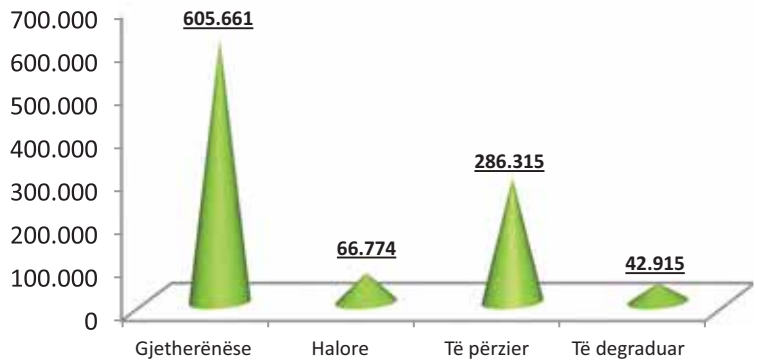
LLOJI	SIPËRFAQJA (HEKTARË)
Gjetherënëse	605.661
Halore	66.774
Të përziera	286.315
Të degraduar	42.915
Gjithsej:	1.001.665

*Pylli i
Pelisterit*

KATET/ ZONAT E VEGJETACIONIT

Për sa i përket veçorive klimatike që ndryshojnë me rritjen e lartësisë mbidetare, në vendin tonë fondi pyjor është i shpërndarë në 4 zona vegjetacioni. Në brezin e poshtëm, veçanërisht në luginën Gjevgjeli-Valandovë dhe të Dojranit, gjenden lloje pyjore të përshtatura për vegjetacion në kushte të nxehta dhe të thata: **prrali** dhe speciet e shkurreve me gjelbërim të përhershëm. Në rajonet me klimë të mesme kontinentale, deri në 600 metra mbi nivelin e detit, janë të shpërndara bashkësitë: **bunga e butë, shkoza e bardhë dhe e zezë, rrapi, shelgu, plepi, venjae** të tjera. Në brezin nga 600 deri në 1000 metra, kryesisht karakteristike për ndikimet klimatike kontinentale, janë të përhapura: **qarri, shparthie, lajthia gjembake, plepi i egër** dhe pjesërisht **ahu**. Në brezin mbi 1000 metra, të përfaqësuar nga një klimë malore, janë të përhapura: **lisi, bunga, ahu, bredhi, dëllinja, pisha e bardhë dhe e zezë, arnenie** të tjera.

Grafik: Struktura e fondit pyjor në R. e Maqedonisë së Veriut (në hektarë), 2017

PRERJA DHE PËRTRITJA E PYJEVE

Me qëllim të përdorimit të qëndrueshëm të burimeve pyjore, për ngrohje apo përpunim, në vendin tonë po bëhen përpjekje për të balancuar midis shtimit natyror të masës drunore (pyjeve) dhe prerjeve në baza vjetore. Legjislacioni kërkon prerje më të vogla sesa rritja vjetore e lëndës drusore ose të drurit. Prerja vjetore është 807.000 m³ (2017), me drunj gjetherënëse (92 %) dhe halore (8 %). Paralelisht me shfrytëzimin ekonomik, vijojnë rregullisht edhe fushata pyllëzimi dhe ripyllëzimi. Kështu, në vitin 2017 janë pyllëzuar 553 hektarë, nga të cilat: 109 hektarë gjetherënëse dhe 444 hektarë halorë.

Prerjet ligjore e drunjve

Prerjet ligjore vjetore janë më pak se rritja natyrore e lëndës drusore dhe pyllëzimit. Kjo garanton mirëmbajtjen dhe ruajtjen e fondit pyjor për një kohë të gjatë!

Serrë me lule

Fidanishte për bimët me gjelbërim të përhershëm

HORTIKULTURA

Kujdesi, përtëritja dhe mbjelljet e reja pyjore lidhen ngushtë me hortikulturën. Hortikultura është pjesë e aktiviteteve bujqësore që synojnë kujdesin dhe rritjen e fidanëve për kultura të ndryshme në **serra (folia)**. Sipërfaqet me serra në vendin tonë zënë rreth 1000 hektarë, ku në kushte të kontrolluara tokësore dhe agroklimate prodhohen fidanë për më shumë bimë për: kopshte, pyje, bimë që lulëzojnë dhe bimë zbukuruese. Hortikultura është baza për një pylltarizim të suksesshme sepse siguron fidanë të rinj për plantacionet e ardhshme pyjore. Në një kuptim më të ngushtë, hortikultura është sinonim i njëres prej degëve të saj - **florikultura**, dmth **lulëtaria**. Në Republikën e Maqedonisë së Veriut prodhimi i luleve është mjaft i përhapur, më së shumti në rajonin e Strumicës dhe Gjevgjeli, të cilat kanë kushte të favorshme për prodhimin e luleve cilësore. Në vendin tonë më së shumti prodhohen **lulet e shartuara** (karafili, krizantema, shpatëza, lukeshqerra e Transvalit, kalla e të tjera), që është edhe më e kërkuara në tregjet e luleve. Lulet dhe fidanet për pyllëzim prodhohen në: Shkup, Strumicë, Negotinë, Gjevgjeli, Shtip, Vinicë, Manastir, Prilep, Tetovë dhe Ohër. Në atë drejtim janë duke u zhvilluar qendra për peizazhe hortikulturore të oborreve publike dhe private me: bimë lulëzuese, dekorative dhe drurërore.

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Fondi pyjor në Republikën e Maqedonisë së Veriut arrin rreth 1 milion hektarë;
- Pyjet gjetherënës janë më të përhapura, me 60 % të fondit ose sipërfaqes totale;
- Llojet halore janë kryesisht të përhapura mbi 1000 metra mbi nivelin e detit;
- Lisi dhe ahu janë më të përhapura në vendin tonë;
- Prerja vjetore është rreth 800 mijë m³ masë drusore;
- Lulëtaria është më e zhvilluar në Shkup dhe Strumicë.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Cili është fondit pyjor në vendin tonë?
2. Cila është shpërndarja zonale ose rajonale e fondit pyjor?
3. Cilat janë speciet drusore më të njohura në vendin tonë?
4. Ku përhapen pyjet e dushkut?
5. Si është përhapja e hortikulturës?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Zgjidhni një program të përshtatshëm dhe nëse është e mundur bëni një hartë tematike për vendndodhjen e bashkësive pyjore në vendin tonë!

PYETJE PËR SISTEMATIZIMIN E NJËSISË SË TRETË MODULARE

1. Çfarë nënkupton me prodhim bujqësor?
2. Nga cilët faktorë natyrorë varet prodhimi bujqësor?
3. Ku janë rajonet më të mëdha të drithërave?
4. Cilat vende kanë produktin më të madh të orizit?
5. Cilat vende/shtet kanë prodhimin më të lartë të panxharit të sheqerit?
6. Ku kultivohet më shumë çaji?
7. Rendisni disa lloje frutash tropikale dhe rajonet e rritjes ose kultivimit në botë!
8. Cilat vende janë prodhuesit më të mëdhenj të ullinjve?
9. Cilat degë e përbëjnë blegtorinë?
10. Ku në botë është më e zhvilluar gjedhtaria?
11. Cilat lloje të peshqve kapen kryesisht nga oqeanet dhe detet në mbarë botën?
12. Cilat vende janë eksportues të mëdhenj të peshkut?
13. Ku shtrihen pyjet subtropikale?
14. Çfarë kuptoni me termin fond (sipërfaqe) toke dhe cila është struktura e tij në vendin tonë?
15. Cilat kultura industriale kultivohen më shumë në R. e Maqedonisë së Veriut?
16. Ku rriten mollët dhe kumbullat në R. e Maqedonisë së Veriut?
17. Përshkruani përhapjet e hardhisë së rrushit në vendin tonë!
18. Cila është gjendja me gjedhtarinë në vendin tonë?
19. Cili është fondi pyjor në vendin tonë?
20. Ku janë pyjet e dushkut në vendin tonë?

NJËSIA MODULARE 4.

KOMUNIKACIONI DHE TURIZMI

HYRJE:

Komunikacioni dhe turizmi janë veprimtari shërbimi të sektorit terciar ekonomik. Komunikacioni lidh prodhimin dhe konsumin, kurse turizmi në mënyrë të padukshme “shet” bukuritë natyrore, vendet historike dhe kulturore. Megjithëse materialisht joproduktive, komunikacioni dhe turizmi zënë një pjesë të konsiderueshme të prodhimit të brendshëm bruto të shumë vendeve, duke qenë se numri i klientëve në këta sektorë shërbimi po rritet globalisht.

PËRMBAJTJET MËSIMORE:

1. Lidhja e komunikacionit dhe drejtimet kryesore të komunikacionit
2. Ndarja e komunikacionit (komunikacioni tokësor, ujor dhe ajror)
3. Roli dhe rëndësia e transportit në zhvillimin shoqëror
4. Telekomunikacioni
5. Llojet e turizmit dhe faktorët e zhvillimit të turizmit
6. Shpërndarja rajonale e qarkullimit turistik ndërkombëtar
7. Zhvillimi i komunikacionit dhe komunikimeve në R. e Maqedonisë së Veriut
8. Llojet e komunikacionit në R. e Maqedonisë së Veriut
9. Faktorët e zhvillimit të turizmit në R. e Maqedonisë së Veriut
10. Llojet e turizmit dhe rajonet turistike në Republikën e Maqedonisë së Veriut

LIDHJA E KOMUNIKACIONIT DHE DREJTIMET KRYESORE TË KOMUNIKACIONIT

Aktivitete hyrëse për përmbytjen mësimore

- *Kujto: Pse popullsia është një faktor kryesor në zhvillimin e komunikacionit?*
- *Mendo: A është i mundur zhvillimi ekonomik pa shërbimet e komunikacionit si aktivitet?*

Nocionet kryesore:

- *Komunikacioni;*
- *Infrastruktura e komunikacionit;*
- *Mjetet e transportit;*
- *Llojet e komunikacionit;*
- *Rrugët /drejtimet e komunikacionit.*

Ekonomia nuk mund të funksionojë pa komunikacionin, i cili lidh dhe lëviz elementët në sistem.

KONCEPTI DHE ZHVILLIMI

Komunikacioni si veprimtari ekonomike nënkupton bartjen e: udhëtarëve, mallrave, energjisë, lajmeve dhe informacioneve. Komunikacioni si aktivitet ka një funksion shërbimi, i cili lidh: njerëzit, prodhimin dhe konsumin. Njerëzimi ka pasur gjithmonë nevojë për një lidhje të komunikacionit, në të gjitha poret e jetës: ekonomike, kulturore dhe politike. Nevojat e komunikacionit janë po aq të vjetra sa njerëzimi. Komunikacioni është i ngjashëm me „qarkullimin e gjakut” që lidh të gjithë elementët socio-ekonomikë në një sistem të vetëm. Lidhjet e komunikacionit ishin të rëndësishme në periudhën romake, kur u ndërtuan dhe rikonstruktuan rreth 300 mijë kilometra rrugë, me moton: „Rruga është jetë (Via - vita)”. Në mesjetë u shfaqën udhëpërshkrime dhe harta me rrjete rrugore të shënuara që ndiqnin lëvizjet tregtare të asaj kohe. Në Rilindje, komunikacioni detar çoi në zbulimin e horizonteve të reja gjeografike. Pas shpërthimit të Revolucionit Industrial, nevoja për lidhje u rrit ndjeshëm kur pati një diferencim të komunikacionit në lloje të veçanta. Dinamika e sotme e imponuar nga mjetet moderne të transportit dhe të telekomunikacionit dhe nevoja në rritje për lidhje transporti, e kanë shndërruar botën në një „fshat global”.

STRUKTURA E KOMUNIKACIONIT

Struktura e komunikacionit, si fenomen kompleks, përbëhet nga këto kategori: **infrastruktura e komunikacionit, mjetet e transportit, fuqia punëtore dhe mjete që transportohen**. Të gjitha kategoritë strukturore funksionojnë në një bashkësi të vetme integrale, të udhëhequr nga njeriu, i cili: projektton, krijon dhe përdor komunikacionin.

Infrastruktura e komunikacionit është një bazë dhe medium ku zhvillohet komunikacioni. Ajo përfshinë të gjitha: rrugët, hekurudhat, portet, aeroportet, autobusët, stacionet radiotelevizive, zyrat postare, tubacionet, etj. Shpejtësia dhe cilësia e lidhjes së komunikacionit varet nga kjo.

Mjetet e transportit përbëhen nga të gjitha mjetet e mundshme nga të cilat varen: shpejtësia, mënyra, siguria e transportit, por edhe pasojat në mjedis.

Mjetet të cilat transportohen klasifikohen si: pasagjerë, mallra, lajme, informacione dhe energji.

FAKTORËT E ZHVILLIMIT

Lidhja e komunikacionit varet nga një sërë faktorësh natyrore-gjeografike dhe ekonomiko-gjeografike. Nga kushtet natyrore të rëndësishme janë: **pozita gjeografike, relievi dhe veçoritë klimatike** në një zonë të caktuar, të cilat mund të lehtësojnë ose të komplikojnë lidhjen. Popull-

sia me potencial ekonomik dhe teknologjik ka ndikim të rëndësishëm në zhvillimin e komunikacionit, nëpërmjet: nevojave për transport, mundësive për ndërtimin e infrastrukurës dhe prokurimit të mjeteve të transportit.

Krijuesi kryesor i komunikacionit është njeriu. Ai (njeriu) zhvillon komunikacionin në përputhje me kushtet natyrore dhe ekonomike në mjedis.

RRUGËT /DREJTIMET E KOMUNIKACIONIT

Rrugët kryesore të komunikacionit janë më të qarta, por ato janë rrugë përgjatë të cilave ka një frekuencë masive trafiku në nivel botëror ose rajonal. Rrugët kryesore të komunikacionit në botë janë një kategori e ndryshueshme, vendndodhja e të cilëve varet nga tendencat aktuale ekonomike në shkallë globale. Rrugët e komunikacionit, si dhe komunikacioni në tërësi, varet nga subjektet e tjera socio-ekonomike që u shërben. Nëse nevojat e përdoruesve të komunikacionit ndryshojnë me kalimin e kohës, kjo do të çojë në një ndryshim të drejtimeve të komunikacionit në të ardhmen. Për shembull, në kohën romake, rruga kryesore e komunikacionit ishte Via Egnatia, e cila më vonë humbi rëndësinë e saj. Në mesjetë, „Rruga e Mëndafshit” e famshme ishte rruga kryesore e komunikacionit midis Evropës dhe Lindjes së Largët. Pas zbulimeve të mëdha gjeografike, rrugët kryesore të trafikut drejtoheshin ndërmjet Evropës, nga njëra anë, dhe Amerikës dhe Australisë, nga ana tjetër, nëpër rrugët ujore. Zhvillimi i komunikacionit ajror ka çuar në braktisjen e disa rrugëve të vjetra dhe në aktualizimin e linjave të reja ajrore. Rrugët e fundit kryesore të komunikacionit në botë janë në varësi të tendencave moderne të: energjisë, tregtisë, turizmit dhe të lëvizjeve të migracionit në botë. Kështu, sot rrugët kryesore kalojnë nëpërmjet prodhuesve dhe eksportuesve më të mëdhenj të produkteve bujqësore dhe industriale me konsumatorët më të mëdhenj, nëpërmjet rrugëve tokësore, ujore dhe ajrore.

Rruga e Mëndafshit

Autostradë

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuara

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Komunikacioni është i ngjashëm me „qarkullimin e gjakut” në sistemin ekonomik;
- Infrastruktura dhe mjetet e transportit janë kategoritë bazë të komunikacionit;
- Zhvillimi i trafikut varet më shumë nga kushtet vendase dhe sociale;
- Drejtimet e trafikut ndryshojnë me kalimin e kohës;
- Rrugët kryesore të komunikacionit vendosen ndër vendet dhe rajonet e zhvilluara ekonomisht.

Kontrollo njohuritë e përvetësuara:

1. Çfarë kuptoni me komunikacionin si veprimtari?
2. Nga cilët faktorë natyrorë varet zhvillimi i komunikacionit?
3. Cilat kategori strukturore përbëjnë komunikacionin?
4. Në çfarë kushtesh janë rrugët kryesore të komunikacionit në botë?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Eksploro dhe mëso për rrugët kryesore të Evropës. Nëse është e mundur, shënojin ato në një hartë tuaj rrugore!

KLASIFIKIMI I KOMUNIKACIONIT (KOMUNIKACIONI TOKËSOR, UJOR DHE AJROR)

Aktivitete hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Çfarë lloj komunikacioni përdorni më shpesh në jetën e përditshme?*
- *Mendo: Veçoni anët pozitive dhe negative midis llojeve të ndryshme të komunikacionit që njihni!*

Nocionet kryesore:

- *Rrjeti rrugor;*
- *Portet;*
- *Aeroporte;*
- *Rrjeti hekurudhor;*
- *Kanalet e lumit.*

Qëllimet themelore për të përmbushur nevojat kolektive dhe personale të shoqërisë kanë çuar në klasifikimin e komunikacionit në lloje të veçanta. Nga pikëpamja historike, komunikacioni ndahet në: **komunikacion tradicional** dhe **modern**.

LLOJET TRADICIONALE TË KOMUNIKACIONIT

Llojet tradicionale të komunikacionit u shfaqën gjatë shkëmbimit të parë të të mirave materiale. Ato u përdorën gjerësisht deri në Revolucionin industrial, por edhe sot, në zona të paarrtshme: shkretëtira, pyje tropikale, male dhe rajone polare. Llojet e tilla të komunikacionit janë: **këmbësor**, **karvan** (me ndihmën e kafshëve shtëpiake), **me automjete** (me karroca) dhe **komunikacioni me sajë**.

LLOJET MODERNE TË KOMUNIKACIONIT

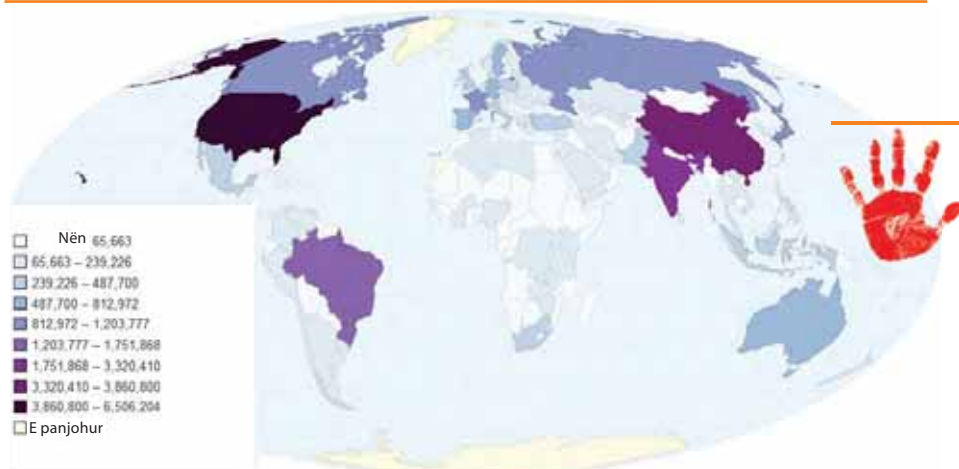
Llojet moderne të komunikacionit dolën në skenë pas revolucionit industrial dhe pas shpikjeve epokale, si: motori me avull, **motori me djegie të brendshme**, **telefoni**, etj. Karakteristikat e tyre janë: shpejtësia, saktësia dhe efikasiteti. Varësisht nga hapësira, komunikacioni mund të jetë: **tokësor**, **ujor**, **ajror** etj.

KOMUNIKACIONI TOKËSOR

Komunikacioni tokësor mund të jetë: **rrugor** dhe **hekurudhor**.

Komunikacioni rrugor nënkupton transportin e udhëtarëve dhe mallrave me: vetura, autobusë, motoçikleta, kamionë dhe mjete të tjera të specializuara. Komunikacioni rrugor daton nga viti 1891, kur u bë udhëtimi i parë me makinë në distanca të gjata në Francë. Autostrada e

Harta: Gjatësia e rrjetit rrugor në botë

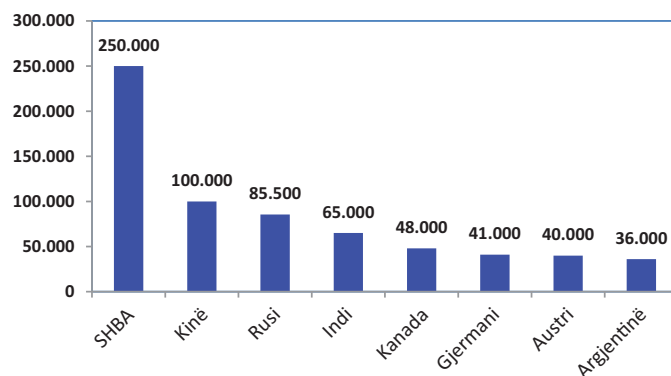

Udhëtimi i parë me makinë në distanca të gjata u bë nga Arman Peugeot në 1891.

parë me bazë të fortë u ndërtua në Itali në vitin 1923. Rrugët lokale, rajonale dhe kombëtare janë infrastruktura bazë për komunikacionin rrugor. Avantazhi i tij është pavarësia nga orari i vozitjes, mundësitë e mëdha të manovrimit, shpërndarja e shpejtë, si dhe fleksibiliteti për nevojat dhe dëshirat e pasagjerëve. Rrjeti rrugor botëror është 64.5 milion km. Rrjetin më të gjatë rrugor e kanë: India, Kina, SHBA-ja, Brazili dhe Rusia. Rrjeti ekzistues rrugor në botë përdoret nga rreth 1.2 miliardë automjete.

Komunikacioni hekurudhor daton nga viti 1825, kur u nis hekurudha e parë në Britani. Revolucioni hekurudhor u zhvillua pas ndërtimit të lokomotivës së parë me avull në 1814. Avantazhi i hekurudhës qëndron në: kapacitetin e madh të mallrave dhe udhëtarëve që mund të transportohen, shpejtësinë, çmimin e ulët dhe pavarësinë nga kushtet atmosferike. Komunikacioni hekurudhor është më komunikacioni që shfrytëzohet më shumë në vendet e mëdha, për shkak të distancave të gjata dhe ekonomizimit, si dhe në kryeqytetet botërore, për të shmangur bllokimin e qyteteve. Rrjeti hekurudhor botëror është 1.4 milion km. Rrjetin më të gjatë hekurudhor e kanë: **SHBA, Kinë, Rusi, Indi dhe Kanada.**

Grafik: Vendet me rrjetin më të gjatë hekurudhor (km)

KOMUNIKACIONI I BRENDSHËM

Komunikacioni ujon mund të jetë: komunikacion detar dhe i brendshëm ujon.

Komunikacioni detar përdoret për transportin jashtë shtetit të udhëtarëve dhe mallrave (xehe, naftë, drithëra, makina, etj.). Portet janë i vetmi investim infrastrukturor i këtij lloji. Disa prej tyre specializohen në ngarkimin dhe shkarkimin e mallrave të caktuara: hekur, dru, naftë etj. Portet më të mëdha në botë janë: Shanghai, Singapori, Roterdami, Hong Kongu, Hamburgu etj. Gjurmimi i disa **kanaleve detare** për të lidhur territore të ndryshme detare i dha një shtysë të fortë zhvillimit të komunikacionit detar dhe ekonomisë në përgjithësi. Të tilla janë: **Kanali Kilian, Kanali i Korintit, Suezit, Panamasë etj.**

Komunikacioni i rrugëve të brendshme ujore zhvillohet në liqene më të mëdhenj dhe lumenj të lundrueshëm. Lumenjtë e lundrueshëm janë një arte-

Harta: Dendësia e komunikacionit detar

Rrjeti i kanaleve lumore mundëson qarkullimin e anijeve të pasagjerëve dhe mallrave në pjesën e brendshme të kontinentit amerikan dhe evropian.

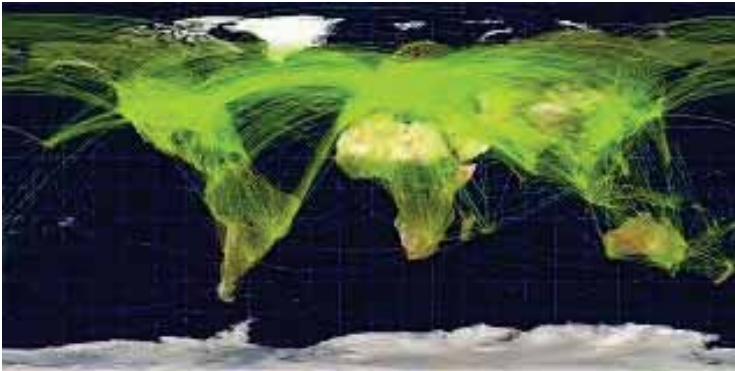
rie shumë e rëndësishme e komunikacionit u mundësojnë qendrave të qyteteve kontinentale qasje në detit dhe status të portit. Kanalet e lumenjve zgjerojnë rrjetin e rrugëve ujore të brendshme.

KOMUNIKACIONI AJROR

Transporti ajror është një degë e re që u shfaq në fund të shekullit të 19-të, kur u zhvilluan udhëtimet e para me balona. Në gjysmën e parë të shekullit të 20-të, fluturimet komerciale kryheshin me zepelinë, kurse në gjysmën e dytë me avionë pasagjerësh. Aeroportet janë infrastruktura

bazë e komunikacionit ajror. Avantazhi i tij është shpejtësia dhe komoditeti i udhëtimit. Ardhja e linjave ajrore me kosto të ulët ka kontribuar në komunikacionin masiv ajror në mbarë botën, i cili ishte ekskluziv për elitën e biznesit. Për shkak të densitetit dhe shpeshtësisë së fluturimeve, linjat ajrore funksionojnë përgjatë rrugëve dhe korridoreve të përcaktuara rreptësisht. Aeroportet më të ngarkuara në botë janë ato në: **Atlanta** (SHBA), **Pekin** (Kinë), **Dubai** (EBA), **Los Angeles** (SHBA), **Tokio** (Japoni), **Çikago** (SHBA) etj.

Harta: Dendësia e korridoreve ajrore në botë

Llojet e tjera të trafikut karakterizohen nga specifika të caktuara. Të tilla janë: komunikacioni postar, gypor, ai qytetar dhe telekomunikacioni. Më shtytës është komunikacioni i internetit, i cili kohët e fundit përdoret nga një pjesë e madhe e popullsisë botërore. Vendet ku përdorimi i këtij komunikacioni tejkalon 98 % të popullsisë së përgjithshme janë: **Katari**, **Kuvajti**, **Lihtenshtajni**, **Ishujt Faroe**, **Danimarka** dhe **Luksemburgu**.

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Komunikacioni modern në thelb ndahet në: tokësor, ujor, ajror dhe lloje të tjera;
- Komunikacioni rrugor është më i përshtatshëm për udhëtime individuale;
- Komunikacioni hekurudhor është më pak i varur nga moti;
- Qytetet porte më të ngarkuara janë: Shanghai, Singapori, Roterdami e të tjerë;
- Aeroportet në Atlanta, Pekin dhe Dubai janë më të ngarkuarit në botë.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. A përdoren sot llojet tradicionale të komunikacionit?
2. Si ndahet trafiku tokësor?
3. Cilat vende kanë rrjetin rrugor më të gjatë?
4. Në cilat vende transporti hekurudhor përdoret më shumë?
5. Cilat vende përdorin më shumë komunikacioni i internetit?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Eksploroni dhe bëni një pasqyrë tabelore dhe skematike të porteve dhe aeroporteve më të ngarkuara në kontinentet e botës!

ROLI DHE RËNDËSIA E TRANSPORTIT NË ZHVILLIMIN SHOQËROR

RËNDËSIA EKONOMIKE

Transporti luajti një rol historik në ngritjen e përgjithshme ekonomike dhe kulturore të njeriut si specie. Transporti kryen një rol unifikues, duke lidhur faktorët e prodhimit në një vend siç është: **lënda e parë, fuqia punëtore dhe veglat**. Pastaj lidh prodhimin dhe konsumin, duke rumbullakuar kështu procesin kompleks të biznesit në shoqëri. Përveç funksionit primar të shërbimit, komunikacioni stimulon aktivitete të tjera, pasi është gjithashtu një konsumator i madh i lëndëve të para të ndryshme, të tilla si: asfalti, çimentoja, çeliku, gurë ndërtimi etj.

BUJQËSIA DHE TRANSPORTI

Transporti luan një vend të rëndësishëm në zhvillimin e bujqësisë. Kështu, vendet që kanë prodhim të gjerë bujqësor realizojnë sasira të mëdha të: drithërave, hortikulturës, kulturave industriale dhe foragjere. Falë transportit, ato i vendosin prodhimet e tyre në vendet konsumatore të prodhimeve bujqësore. Klasifikimi i frutave tropikale dhe bimëve aromatike në zonat e ulta të Tokës është gjithashtu i mundur nëpërmjet komunikacionit detar. Tregtia globale e prodhimeve blegtorale është e pamundur pa transport. Lidhur me këtë, transporti ka gjithashtu një dimension humanitar, duke reduktuar urinë në disa rajone, të cilat kanë vuajtur nga mungesa e ushqimit në vitet e krizës në të kaluarën.

Pa transport të shpejtë dhe të sigurt prodhimet e tepërta bujqësore në shumë vende do të bëheshin kapital i vdekur!

INDUSTRIA DHE TRANSPORTI

Shumë vende të zhvilluara në botë e tejkalojnë shumëfishë prodhimin e prodhimeve industriale në raport me nevojat e brendshme. Pra, p.sh.: Shtetet e Bashkuara, Rusia, Gjermania, Japonia, Kina, Franca, Mbretëria e Bashkuar dhe të tjera, si prodhues të mëdhenj të produkteve të makinerive, arrijnë t'i shesin ato në vende të tjera nëpërmjet transportit. Për nevojat e industrisë, megjithatë, me ndihmën e transportit, ato importojnë: naftë, xehe dhe materiale të tjera të papërpunuara.

Aktivitete hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Cilat mjete transporti përdoren më së shumti në komunën tuaj?*
- *Mendo: Cila është rëndësia e transportit të shpejtë për tregtinë dhe turizmin në vend?*

Nacionet kryesore:

- *Transporti;*
- *Transporti - bujqësia;*
- *Transporti - industria;*
- *Transporti - tregtia;*
- *Transporti - turizmi.*

Transporti i makinerive të ndërtimit

Transportimi i mallrave tregtare me anije

TREGTIA DHE TRANSPORTI

Tregtia dhe transporti janë dy veprimtari të pandashme, të lidhura ngushtë me njëra-tjetrën. Shpesh, thuhet se pa transport nuk ka tregti, d.m.th. pa tregti nuk do të ketë transport produkte dhe lëndësh të para. Tregtia është e pamundur pa infrastrukturën e komunikacionit dhe mjetet e transportit, të tilla si kamionët, tankerët, automjetet dhe autobusët, në komunikacionin tokësor. Komunikacioni ajror përdor gjithashtu automjete të ndryshme ajrore për të transportuar pasagjerë dhe produkte të ndryshme. Mallrat e rënda që tregtohen anembanë botës: xehet, çeliku, jometalet, nafta, makina, pajisjet ushtarake, etj., kanë mbështetjen e nevojshme nga komunikacioni detar me anije të mëdha (tragete, tankerë, etj.).

Fluturimet charter janë të zakonshme në ofertën turistike

TURIZMI DHE TRANSPORTI

Transporti është një faktor shumë i rëndësishëm në realizimin e qarkullimit të turistëve. Transporti në fakt ka mundësuar që dëshirat dhe nevojat e vjetra turistike të realizohen në lëvizjen turistike dhe në xhiron ose qarkullimin turistik. Në këtë aspekt, hekurudha luajti një rol historik. Sot, me ndihmën e transportit të shpejtë dhe të sigurt (automjeteve), të tilla si avionët, mund të udhëtohet në destinacionet më të largëta turistike në botë. Për realizimin e udhëtimit turistik, si mjete transporti përdoren: anijet e lundrimit, makinat, autobusët, motoçikletat, telat, sajat e borës etj.

Zhvillimi i trafikut hekurudhor krijoi bazën për paraqitjen e udhëtimeve të para turistike!

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Transporti është një forcë lëvizëse që lidh prodhimin dhe konsumin;
- Transporti i pazhvilluar çon në një ekonomi të dobët;
- Transporti luan një rol të rëndësishëm në zhvillimin e bujqësisë dhe industrisë;
- Transporti është një shtytës dhe shkak kryesor për paraqitjen dhe zhvillimin e disa veprimtarive.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Cili është roli i transportit për zhvillimin e ekonomisë?
2. Çfarë transporti kryhet importi dhe eksporti i mallrave të rënda?
3. Cila është lidhja midis transportit dhe tregtisë?
4. Cilat veprimtari varen më shumë nga transporti?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Eksploro dhe zbulo se çfarë lloj komunikacioni përdor vendi ynë për të importuar: naftë, gaz, xehe, makina dhe fruta tropikale nga jashtë?

TELEKOMUNIKACIONI

Telekomunikacioni nënkupton transmetimin e: lajmeve, informacionit, të fjalimit dhe imazhit në një distancë të gjatë, nëpërmjet pajisjeve të specializuara me tela dhe pa tel. Sipas fenomenit kronologjik, kjo përfshinë: **telegrafinë, telefoninë, radion, televizionin dhe internetin.**

TELEGRAFI

Telegrafi është transferimi i mesazheve të shkruara nga një distancë e largët. Ai u krijua në Shtetet e Bashkuara. Telegrafi i parë elektromagnetik u lëshua në vitin 1844, i shpikur nga **Samuel Morse**. Mesazhet u transmetuan nëpërmjet kabllorëve të bakrit, duke përdorur një sistem shenjash të njohur si **Kodi Morse**. Funksionimi i komunikimit kërkonte persona të trajnuar që dërgonin mesazhe me një frekuencë prej 80 deri në 120 karaktere në minutë. Telegrafi më vonë u rinovua dhe u zëvendësua nga **teleprinter**, një aparat që shtypte direkt mesazhe tekstuale në letër.

TELEFONI

Telefoni nënkupton transmetimin e zërit nëpërmjet telit dhe pajisjeve të përshtatshme si një mjet komunikimi. **Aleksander Bell**, në 1876, konsiderohet një shpikës i telefonit. Revolucioni në telefonin ndodhi në gjysmën e dytë të shekullit XX, me zbulimin e lidhjes pa tel dhe më vonë me shfaqjen e pajisjeve të telefonisë celulare. Lidhjet telefonike interkontinentale pa tel mundësohen nga **satelitetë artificialë** që rrotullohen rreth Tokës. Lista e numrave të telefonave celularë në mbarë botën është 96 % e popullsisë së përgjithshme. Në shumë vende të zhvilluara, janë regjistruar më shumë linja telefonike sesa numri i banorëve. Numri më i vogël i linjave të telefonisë celulare është i regjistruar në: **Korenë e Veriut, Kubë, Pakistan** dhe të tjerë. Në gjeneratën e re e telefonave të mençur, përdorimi më i lartë është në: Britaninë e Madhe, Holandë dhe Suedi. Përdorimi më i ulët i telefonit të mençur është në: **Etiopi, Nigeri, Pakistan** dhe **Uganda**.

Pajisjet e para telegrafike transmetuan mesazhe duke përdorur një sistem shenjash, i njohur si Kodi Morse.

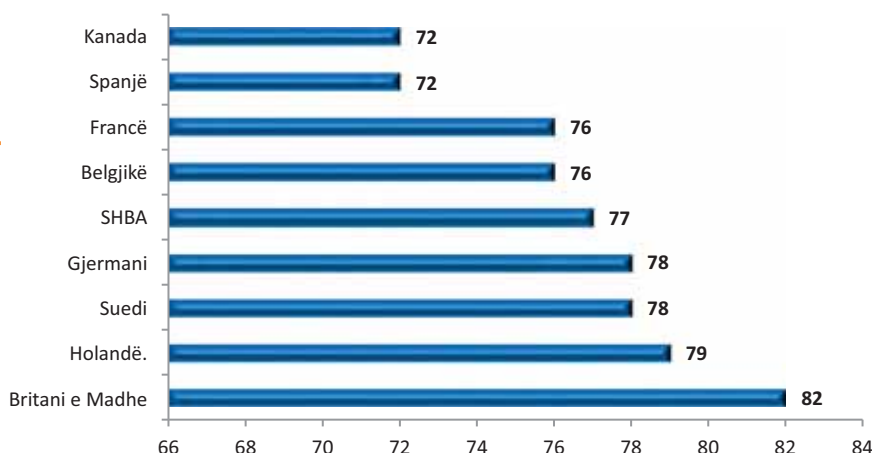
Aktivitete hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Si transmetoheshin lajmet dhe informacionet në botë para shfaqjes së radios dhe televizionit?*
- *Mendo: Çfarë do të thotë efekti arsimor dhe kulturor i mjeteve moderne të telekomunikacionit?*

Nocionet kryesore:

- Telegrafi;
- Kodi Morse;
- Telefoni;
- Radioja;
- Televizioni;
- Sateliti;
- Interneti

■ **Grafik:** Përdoruesit e telefonit të mençur (%) në popullsi, shikuar nga vendi në mbarë botën, 2018

RADIOJA

Radioja është një transmetim pa tel i sinjaleve nëpërmjet valëve elektromagnetike, nëpërmjet ajrit ose vakuumit, në një frekuencë nën dritën e dukshme. Shumë emra janë të lidhur me zbulimin e radiokomunikimit, të tilla si: **Hjuxhis, Hertz, Tesla** etj. Megjithatë, Çmimi Nobel u fitua nga Italiani **Z. Marconi**, i cili arriti të transmetojë një sinjal radio përtej Atlantikut në vitin 1901. Programi i parë i transmetimit të lajmeve u transmetua në Shtetet e Bashkuara në vitin 1920.

Sateliti „Telstar”

TELEVIZIONI

Paralelisht me zhvillimin e radios, po ashtu punohej në projektin e transferimit të imazhit pa tel - **televizioni**, që në përkthim fjalë për fjalë, nga latinishtja, do të thotë „largpamës”. Imazhet e para u transmetuan në Mbretërinë e Bashkuar në vitin 1929, dhe në vitin 1930 iu shtua edhe zëri imazheve. Imazhet e para të drejtpërdrejta përtej detit u transmetuan në vitin 1962, duke përdorur satelitin artificial „Telstar”, projektuar dhe lëshuar nga NASA. Televizioni si mjet komunikimi është bërë mediumi më i fuqishëm për të arritur: dimensionet politike, sociale, arsimore, psikologjike, komerciale dhe të tjera. Sot, 80 % e familjeve janë përdorues të TV, me të paktën një aparat televiziv familjar. Në vendet e zhvilluara, mbulimi televiziv familjar arrin në 100 %.

Afrika ka mbulimin më të dobët televiziv të familjeve, rreth 30 %. Më të mbeturit pas në këtë drejtim janë: **Ruanda, Lesoto, Mozambiku, Uganda** etj.

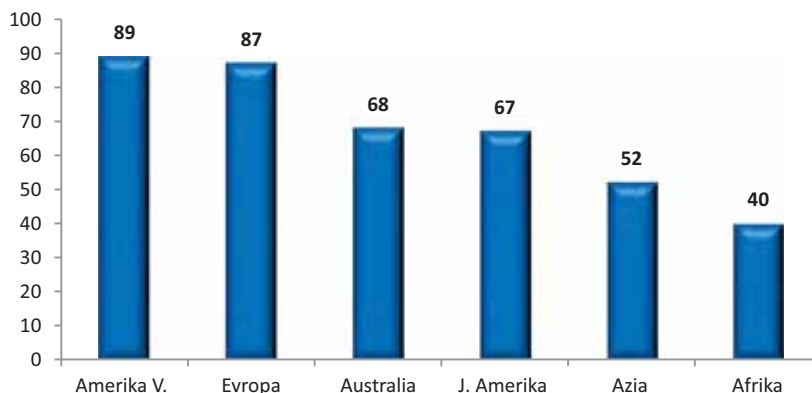

Transmetimi i parë televiziv i imazhit dhe tonit ndodhi në vitin 1930.

INTERNETI

Interneti është një sistem publik i rrjeteve kompjuterike të lidhura që transmetojnë: informacion, e-mail, bisedë dhe shërbime të ngjashme. In-

Grafik: Përdoruesit e internetit (%) nëpër kontinente në të gjithë botën

terneti u krijua në vitin 1983 për qëllime shkencore dhe ushtarake në Shtetet e Bashkuara. Popullarizimi botëror ndodhi kur u promovua për qëllime komerciale në mes të viteve 1990. Me ndihmën e makinave kompjuterike ose telefonave të mençur, komunikacioni i internetit qarkullon duke përdorur linjat telefonike ekzistuese. Sot, nga 7.7 miliardë banorët e botës, 57 % janë përdorues të internetit. Numri më i madh i përdoruesve të internetit është në **Amerikën Ve-**

riore (89 %), dhe më i vogli në **Afrikë** (40 %) e popullsisë. Vendet me pjesëmarrjen më të lartë të përdoruesve të internetit (mbi 98 %) të popullsisë së përgjithshme janë: Islanda, Kuvajti, EBA, Luksemburgu, Danimarka, etj. Përqindja më e ulët e përdoruesve të internetit (nën 10 %) kanë: **Mozambiku, Nigeria, Çadi, Somalia** (2 %), **Eritrea** (1.5 %) dhe vendet e tjera afrikane.

„Qytet i mençur” - një projekt me aplikimin e teknologjisë 5G

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Telegrafi është mjeti i parë i telekomunikacionit, i ndërtuar në vitin 1844;
- Telefonia pa tel u krijua në vitin 1976;
- Televizioni në Afrikë përdoret vetëm nga 30 % e familjeve;
- Transferimi i parë satelitor i imazhit dhe tonit u bë në vitin 1962;
- Afrika ka përqindjen më të ulët të përdoruesve të internetit (40 %).

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Kush e ndërtoi aparatin e parë telegrafik?
2. Kush dhe kur ndërtuan aparatin e parë telefonik?
3. A i kapërceu dhe sa i tejkaloi televizori synimet e një mjeti komunikimi?
4. Çfarë është Interneti?
5. Cila është gjendja e përdoruesve të internetit sipas rajonit dhe vendit në botë?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Eksploro, gjej dhe bë një llogari grafike ose hartografike të sasisë së përdoruesve të internetit dhe të celularëve në vendet e Ballkanit!

LLOJET E TURIZMIT DHE FAKTORËT E ZHVILLIMIT TË TURIZMIT

Aktivitete hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Cili është përfitimi dhe kënaqësia e vizitave turistike?*
- *Mendo: A janë vetëm financa kusht për të vizituar një destinacion turistik të dëshiruar?*

Nocionet kryesore:

- *Vendi turistik;*
- *Qarkullimi i turistëve;*
- *Rajoni turistik;*
- *Llojet e turizmit;*
- *Faktorët e iniciativës;*
- *Oferta turistike.*

Meka vizitohet çdo vit nga më shumë se 15 milionë myslimanë

TURIZMI SI VEPRIMTARI

Turizmi është një aktivitet i ri shërbimi. Turizmi nënkupton një sërë fenomenesh dhe marrëdhëniesh që lidhen me largimin e përkohshëm nga vendbanimi, udhëtimin dhe qëndrimin diku tjetër për shkak të: pushimit, rekreacionit apo nevojave kulturore, pa bërë fitim. Në kushtet moderne të jetesës, turizmi zhvillohet shumë shpejt dhe bëhet një aktivitet shumë fitimprurës biznesi. Turizmi ka një ndikim shumë të madh në zhvillimin e: trafikut, tregtisë dhe mikpritjes, si dhe zhvillimin e: industrisë së ndërtimit, industrisë ushqimore, bujqësisë, bagëtisë, gjuetisë dhe peshkimit.

LLOJET E TURIZMIT

Në varësi të llojit të burimeve natyrore apo sociale, llojit të vendeve turistike dhe veprimtarive të mundshme të vizitorëve potencialë në këto vende, ka disa lloje turizmi.

TURIZMI SIPAS NEVOJAVE TË TURISTËVE

Sipas nevojave të turistëve, ka tre lloje të turizmit: **rekreative, kulturore dhe fetare.**

Turizmi rekreative nënkupton udhëtimin dhe qëndrimin në vende të caktuara për shkak të pushimit dhe lirimit nga lodhja psiko-fizike që është grumbulluar në vendin e jetesës së përhershme.

Turizmi kulturor do të thotë të udhëtosh dhe të vizitosh objektet dhe manifestimet kulturore dhe historike që pasurojnë begatojnë kulturën e vizitorit.

Turizmi fetar është i lidhur me emocionet dhe besimet fetare të individëve ose grupeve që ndërmarrin udhëtime me karakter shpirtëror.

Turist konsiderohet çdo person që largohet nga vendi i banimit dhe arrin të paktën një natë në një vend tjetër dhe shpenzon disa para për shkak të: pushimit, rekreacionit, zbavitjes apo ndonjë ngjarjeje, pa pasur për qëllim të punojë dhe të fitojë!

TURIZMI SIPAS GJATËSISË SË QËNDRIMIT

Gjatësia e qëndrimit është e rëndësishme dhe bazuar mbi këtë ekzistojnë katër lloje të turizmit: **stacionar** (nënkupton qëndrim më të gjatë në një vend turistik), **ekskursion** (udhëtime të shkurtra të organizuara, me numër të ulët të fjetjeve, për shkak të pushimit, rekreacionit, argëtimit dhe të tjera), **turizmi i shëtitjes njëditore** (qëndrim i shkurtër pa fjetje)

dhe **turizmi transitor** (vizita të shkurtra gjatë udhëtimit gjatë lëvizjeve kryesore turistike).

TURIZMI SIPAS BURIMEVE TURISTIKE

Këto lloje turizmi varen nga karakteri i: motiveve turistike, vendeve, zonave apo rajoneve.

Turizmi bregdetar zbatohet në vendet turistike të bregdeteve dhe liqeneve ku ka një klimë të këndshme dhe ujë të ngrohtë për: notim, rrezitje në diell, kanotazh, peshkim, etj. Pikat turistike bregdetare dhe të liqenit karakterizohen nga një bazë e pasur strukturash akomodimi. Këtu, turistët qëndrojnë për disa ditë, me përqendrime në rritje në muajt e verës.

Turizmi malor zhvillohet në male në dy stinë: verë dhe dimër. Malet tërheqin turistë me: klimën malore, ajrin ideal të pastër, qetësinë, pyjet, botën e kafshëve dhe mundësitë për më shumë aktivitete: ecje, alpinizëm, gjueti, ekskursion njëditor, ekskursione, etj. Në një kuptim më të ngushtë, turizmi malor është turizmi dimëror-sportiv.

Në thelb, turizmi ndahet në: masiv (konvencional), ku një numër njerëzish marrin pjesë në drejtime të njohura dhe alternativ (të ndryshme, jokonvencionale), ku marrin pjesë më pak njerëz që kanë disa nevoja të veçanta.

Turizmi kurativ (Ilixha) zhvillohet në vendet ku ka burime termale minerale që dallohen nga cilësi balneologjike (kurative). Pranë ujërave të tilla janë ndërtuar struktura akomodimi: hotele, restorante dhe struktura shëndetësore. Për shkak të funksionit rekreativ dhe terapeutik, turizmi balneal ose kurativ nuk është i varur nga stina dhe turistët po qëndrojnë në qëndrime shumë-ditore.

Turizmi i qyteteve realizohet në qytete me: monumente tërheqëse kulturore dhe historike, manifestime masive kulturore ose sportive dhe një bazë solide recetash për strehim. Ky turizëm dallohet me: qëndrim masiv, qëndrim të shkurtër të turistëve dhe një përhapje më të barabartë sezonale të vizitave.

Turizmi rural zhvillohet në zonat rurale. Vizitat janë shumëditore me karakter të theksuar sezonal. Pjesëmarrësit më të zakonshëm janë turistët që e kanë origjinën nga zona të mëdha urbane dhe shohin rekreacionin e tyre në: ambientin idilik fshataresk, ndërtesat e stilit etno, ushqimin tradicional dhe përfshirjen në punët ose aktivitetet në fushë së bashku me popullsinë vendase.

Kitzbil – Austri, me: 56 teleferikë dhe ashensor skimi dhe 40 km shtigje të pjerrëta për skijim është një nga qendrat më të mëdha skijimi në Evropë. Ajo ka 120 km rrugë malore dhe biçikleta si dhe 500 km shtigje këmbësorësh.

Fontana Di Trevi. Një nga vendet më të vizituara në Romë.

FAKTORËT PËR ZHVILLIMIN E TURIZMIT

Lëvizjet turistike dhe qarkullimi i turistëve të arritur varen nga një sërë faktorësh. Faktorët më të rëndësishëm nga të cilët varet realizimi i qarkullimit turistik mund të grupohen në tre segmente: **ato të nismës, receptive, komunikuese dhe ndërmjetësimi**.

Faktorët e nismës ose iniciativës, të njohur si faktorë shtyrës ose stimules, iniciojnë nevojat njerëzore për udhëtime turistike. Ato janë faktorë të konsumatorëve dhe veprojnë në vendet e banimit të përhershëm. Ato mund të jenë: **objektiv** (lodhje, cilësi mjedisore, monotoni, kohën e lirë, mundësitë financiare, etj.) ose **subjektiv** (pikëpamjet personale, pikëpamjet, niveli arsimor dhe kulturor, etj.).

Faktorët pranues ose oferta turistike ndikojnë në tërheqjen e turistëve në vendet turistike. Ato operojnë në destinacione turistike dhe grupohen si: **motive natyrore**, të cilat karakterizohen nga: vlera rekreative, e popullaritetit dhe vlera estetike (male, dete, liqene, vullkane, shpella, kanjone, ujëvara etj.); **motive sociale**, që karakterizohen nga vlera kulturore dhe sociologjike (qytetet, monumentet, vendet arkeologjike, pastaj sportet, muzika, filmat, moda dhe ngjarje të tjera) dhe **objekte hotelierike dhe gastronomike** (hotele, motele, akomodime, kafene, bare, etj.).

Faktorët komunikues shprehin qasjen e komunikacionin dhe lidhjen e ofertës me kërkesën.

Faktorët ndërmjetësues lidhin ofertën dhe kërkesën turistike (konsumin) dhe ndihmojnë në montimin dhe rregullimin e tregtisë turistike. Këtu përfshihen: agjencitë e udhëtimit, trafiku i udhëtimit, politikat turistike dhe organizatat e udhëtimit.

Sot ka shumë aplikacione në fushën e turizmit që mundësojnë rezervim më të shpejtë dhe më të lehtë të shërbimit turistik

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Turizmi është një veprimtari shërbimi joproductive;
- Sipas nevojave të turistëve, turizmi mund të jetë: rekreativ, kulturor dhe fetar;
- Në varësi të kohëzgjatjes së qëndrimit, turizmi mund të jetë: stacionar, ekskursion, njëditor (piknik) dhe tranzitor;
- Sipas burimeve turistike, turizmi mund të jetë: bregdetar, malor, balneal, urban dhe rural;
- Zhvillimi i turizmit varet nga: faktorët iniciativë(nismëtar), receptivë dhe ndërmjetësues.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Cila është veprimtaria e turizmit?
2. Nga cilët faktorë varet zhvillimi i turizmit?
3. Cili është ndryshimi midis faktorëve objektivë dhe subjektivë nismëtar ose iniciues?
4. Gruponi llojet bazë të turizmit sipas të gjitha kriterëve të njohura!

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Eksploro dhe zbulo se cilat lloje të vendeve turistike janë më të vizituara në Evropë apo në vendin tonë: malor, bregdetar, balneal apo të qyteteve?

PËRHAPJA RAJONALE E QARKULLIMIT TURISTIK NDËRKOMBËTAR

HAPËSIRA SI MEDIA E TREGTISË TURISTIKE

Zona gjeografike është një medium (fushë) ku kryhet qarkullimi turistik. Punimet moderne turistike preferojnë vëmendje të madhe në rregullimin e hapësirës dhe mbrojtjen e saj, me qëllim përmirësimin e potencialeve tërheqëse. Gjatë planifikimit rajonal të turizmit, në të njëjtën kohë, i kushtohet kujdes edhe rregullimit të hapësirës së turizmi tranzitor dhe destinacionit. Kështu, vendet që kanë vizitorë të huaj dhe një peshë të madhe të turizmit në totalin e BPV-së, investojnë në: attribute tërheqëse, estetike, ergonomike, rekreative dhe të tjera të natyrës dhe të objekteve akomoduese në vendet turistike dhe më gjerë, në nivel rajonal.

Aktivitete hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Keni ndonjë kujtim të bukur nga udhëtimi juaj i fundit turistik?*
- *Mendo: Cilat motive turistike ju tërheqin më shumë në destinacionet turistike?*

PËRHAPJA RAJONALE E QARKULLIMIT TURISTIK

Rajoni turistik është një pjesë e hapësirës së një ose më shumë vendeve, ku turizmi është veprimtari kryesor si dhe arsyeja për dukjen e tij. Rajoni është një hapësirë me burime të njëjta ose të ngjashme në shumicën e qendrave (vendeve) të tij dhe kjo është arsyeja e frekuentimit të rregullt dhe masiv të tij. Turizmi është shkaku i gravitetit masiv të turistëve vendas dhe të huaj në rajonin turistik, ku aktivitetet e tjera ekonomike bashkërendohen sipas nevojave të turistëve.

Nacionet kryesore:

- *Destinacioni turistik;*
- *Rajonet turistike;*
- *Ekonomia;*
- *Qarkullimi i turistëve;*
- *Turistët e huaj.*

■ **Harta:** Rajoni turistik mesdhetar

Turizmi zë peshën më të madhe në të ardhurat e një rajoni turistik, ku aktivitetet e tjera janë në varësi të shërbimeve turistike!

Bangkok

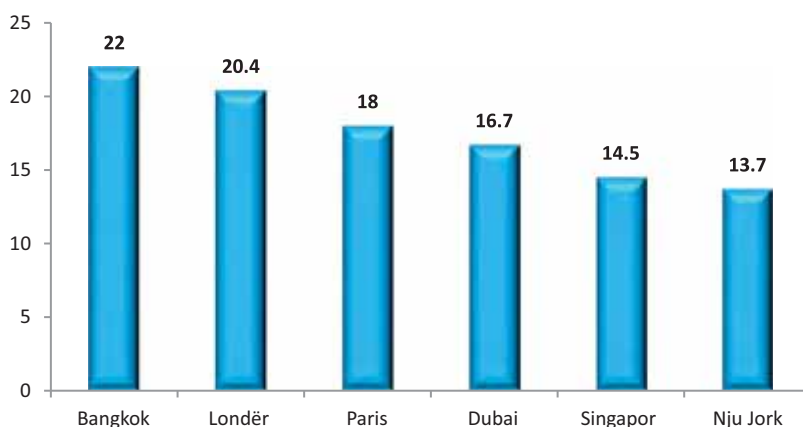
Rajonet turistike më tërheqëse, përkatësisht më të vizituara janë: **Mesdheu, Alpet, Kalifornia, Florida, Antilet e Mëdha dhe të Vogla, Azia Juglindore, Azia Jugperëndimore dhe Afrika e Veriut.** Rajonet turistike të treguara realizojnë rreth 86 % të xhiros totale turistike në botë.

Qytetet më të vizituara në botë nga turistët e huaj janë: **Bangkok** (22 milionë turistë në vit), **Londër, Paris, Dubai, Singapor** dhe **Nju Jork**. Qytetet gjithashtu kanë një pjesëmarrje të madhe: Kuala Lumpur, Stamboll, Tokio, Antalia, Seul, Pattaya, Milano, Palma de Majorka, Hong Kong, Barcelona dhe të tjerë.

Londra dhe Parisi ishin qytetet më të vizituara në kontinentin evropian në vitin 2018!

Grafik: Qytetet më të vizituara me turistë të huaj (në miliona), 2018

QARKULLIMI TURISTIK NDËRKOMBËTAR

Vendet më të vizituara nga turistët e huaj në vitin 2018 ishin: **Francia** (89 milionë), **Spanja** (83 milionë) dhe **SHBA** (80 milionë). Sipas

Tabela Tre vendet më të vizituara, sipas rajoneve, në botë (2017)

RAJONI		VENDET	
Evropë	1. Francë	2. Spanjë	3. Itali
Amerikë	1. SHBA	2. Meksikë	3. Kanada
Afrika	1. Maroku	2. Afrikë e Jugut	3. Tuniz
Azi Lindore	1. Kinë	2. Hong Kong	3. Indi
Lindje e Mesme	1. Egjipt	2. Iran	3. Izrael

përhapjes rajonale, vizita ishte më masive në: **Francë** (në Evropë), **SHBA** (në Amerikë), **Marok** (në Afrikë), **Kinë** (në Azinë Lindore) dhe **Egjipt** (në Lindjen e Mesme). Të ardhurat më të larta nga turizmi në vitin 2017 kanë realizuar: SHBA (210 miliardë dollarë), Spanja (68 miliardë

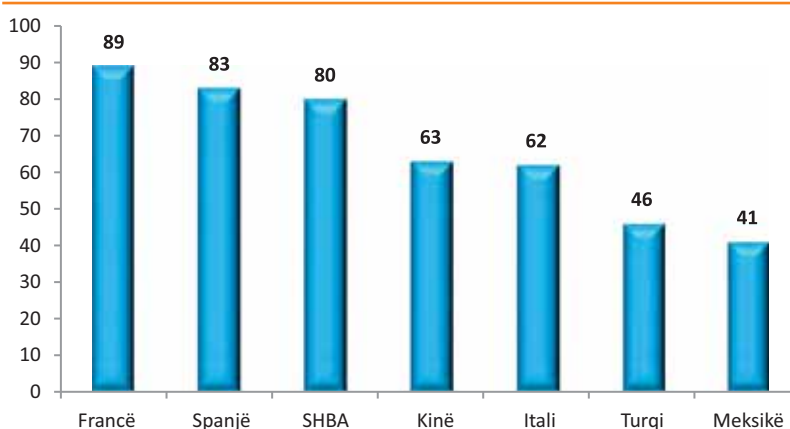

Tour de France

dollarë) dhe Franca (60 miliardë dollarë).

Konsumatorët më të mëdhenj në qarkullimin turistik ndërkombëtar janë qytetarët e: Kinës, SHBA-së dhe Gjermanisë. Sipas analizave të Organizatës Botërore të Turizmit, qarkullimi i turizmit rajonal dhe ndërkombëtar do të vazhdojë të rritet me një normë mesatare prej 3 % në vit.

Grafik: Shtetet më të vizituara me turistë të huaj (në miliona), 2018

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- I gjithë planifikimi dhe rregullimi hapësinor i rajoneve turistike i nënshtrohet turizmit si veprimtari;
- Mesdheu është rajoni turistik më tërheqës në botë;
- Franca, Spanja dhe Shtetet e Bashkuara janë vendet më të vizituara nga turistët e huaj;
- Qytetet më të vizituara nga turistët e huaj janë: Bangkok, Londër dhe Paris.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Cili duhet të jetë rendi i një rajoni turistik?
2. Cilat janë rajonet turistike më të vizituara në botë?
3. Cilat janë pesë vendet më të vizituara në botë nga turistët e huaj?
4. Cilat janë vendet më të vizituara në Afrikë?
5. Banorët e kujt shpenzojnë më shumë para për udhëtime turistike?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Hulumto dhe përpilo një listë të të dhënave për pesë vendet më të vizituara në rajone të ndryshme turistike në botë!

ZHVILLIMI I KOMUNIKACIONIT DHE KOMUNIKIMEVE NË R. E MAQEDONISË SË VERIUT

Aktivitetet hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Si ishin rrugët Shkup – Kërçovë – Ohër dhe Shkup – Gjevgjeli para dhjetë viteve?*
- *Mendo: A ka mbetur prapa sot Republika e Maqedonisë së Veriut në zhvillimin e trafikut, në krahasim me vendet fqinje?*

Nocionet kryesore:

- Rruga e Vardarit;
- Komunikacioni telegrafik;
- Linja hekurudhore;
- Telekomunikimet;
- Infrastruktura e komunikacionit;

RËNDËSIA E KOMUNIKACIONIT PËR R. E MAQEDONISË SË VERIUT

Komunikacioni si veprimtari shërbyese ka rëndësi të madhe ekonomike për Republikën e Maqedonisë së Veriut. Pozita e favorshme gjeografike dhe ekspozimi e luginave të lumenjve, ofronin mundësi për lidhjen e komunikacionit të vendit me Ballkanin dhe Evropën. Përfitimi ekonomik nga komunikacioni është i dukshëm në tranzitin e shpeshtë të turistëve të huaj, europianë, drejt Greqisë apo Turqisë fqinje. Varësisht nga mjetet e transportit dhe infrastrukturës, komunikacioni në Republikën e Maqedonisë së Veriut mund të jetë: **rrugor, hekurudhor, ujqor** (liqenor), **ajror, i telekomunikacionit, gypor** dhe **komunikacion urban**. Në vendin tonë janë të përfaqësuar të gjitha llojet e trafikut, përveç atij lumor dhe detar.

ZHVILLIMI I INFRASTRUKTURËS RRUGORE

Zhvillimi i komunikacionit në vendin tonë varet nga disa faktorë dhe veçanërisht nga: vendndodhja gjeografike, relievi, popullsia dhe zhvillimi i industrive: bujqësia, tregtia dhe turizmi me gastronomi.

Për shkak të pozicionit të favorshëm gjeografik në të gjithë vendin tonë në periudhën romake kanë kaluar rrugë të rëndësishme. Gjatë kësaj periudhe u shtrua rruga më e vjetër e njohur si **Via Egnatia**, me bazë guri, duke filluar nga: **Roma, Durrësi** (Shqipëri), **Ohëri, Manastiri** dhe **Selaniku**, deri **Konstandinopojë** (Stamboll). Krahas kësaj rruge, nga veriu në jug, përgjatë luginës së lumit Vardar, njihej edhe rruga e Vardarit. Një faqe e re në zhvillimin e komunikacionit rrugor në vendin tonë është dekada e parë e pas Luftës së Dytë Botërore, kur rrjeti i vjetër dhe i rrënuar rrugor u rindërtua me një sipërfaqe të fortë (kalldrëmi). Pas vitit 1957 filloi përdorimi masiv i asfaltit. Autostrada më e gjatë, e njohur në të kaluarën si „Vëllazërim dhe Bashkim“, u ndërtua midis viteve 1958 dhe 1964. Në vitet shtatëdhjetë të shekullit të njëzetë, të gjitha autostradat ekzistuese u gjurmuar dhe u asfaltuan duke çuar në: Ohër, Kriva Pallankë, De Ilçevë, Strumicë etj.

Meka vizitohet çdo vit nga më shumë se 15 milionë myslimanë

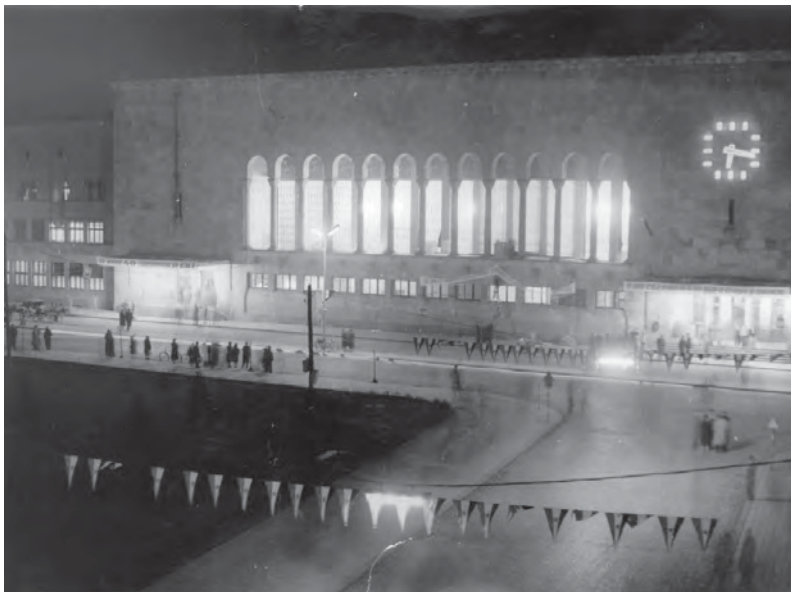
Via Egnatia afër fshatit Radozhda, Maqedonia e Veriut

Deri në fund të viteve 40 të shekullit XX, në vendin tonë kishte vetëm 6 km rrugë ndërqytetëse me sipërfaqe të fortë (kalldrëm)!

ZHVILLIMI I HEKURUDHAVE

Linja e parë hekurudhore në zonën e R. e Maqedonisë së Veriut të sotme është ndërtuar në linjën **Shkup – Selanik** në vitin 1873. Më vonë, në fund të shekullit të 19-të, Shkupi u lidh me hekurudhë me Beogradin, ndërsa Manastiri me Selanikun. Drejtimi hekurudhor **Veles – Shtip – Koçan** është ndërtuar në vitin 1926. Në vitin 1936 linja u rindërtua: Manastir – Prilep – Veles. Linja hekurudhore Shkup - Gostivar është vënë në funksion në vitin 1952, ndërsa në fillim të viteve 70 të shekullit të kaluar është shtrirë edhe në Kërçovë. Hekurudhat më të shkurtra u ndërtuan në vitet 1950-ta të shekullit të kaluar: Kumanovë – Beljakovcë dhe Bakarno Gumno – Sopotnicë.

Komunikacioni hekurudhor në Republikën e Maqedonisë së Veriut filloi të zhvillohet në vitin 1873!

Stacioni hekurudhor i Shkupit u vu në punë në vitin 1940 dhe ishte më i bukur në atë kohë në Ballkan.

ZHVILLIMI I KOMUNIKACIONIT AJROR

Komunikacioni ajror është një degë e re e komunikacionit. Aeroporti i parë është ndërtuar në vitin 1928, kur është hapur linja e parë ajrore në relacionin **Shkup – Beograd**. Komunikacioni zhvillohej kryesisht gjatë ditës dhe vetëm në sezonin veror. Më vonë në Ohër u hap edhe një aeroport tjetër pasagjerësh.

“Sh. Apostoli Pavle” - aeroporti në Ohër

ZHVILLIMI I KOMUNIKIMEVE

Komunikacioni i PTT-së në vendin tonë është krijuar në vitin 1848, kur posta e parë u ndërtua në Manastir, e më vonë në Shkup, në vitin 1864.

Posta kryesore në Shkup ishte e vendosur në të njëjtin vend ku sot është kompleksi PTT në qendër të qytetit.

Komunikacioni telegrafik ekziston që nga viti 1861 (Manastir), dhe në fillim të shekullit XX filloi përdorimi i komunikacionit telefonik.

Radioja Maqedonase transmetoi programin e parë në vitin 1944.

Komunikacioni televiziv u vendosur në vitin 1964 kur për herë të parë është transmetuar një program nga RTM - Shkup.

Telefonia celulare dhe komunikacioni i internetit filloi të zhvillohet intensivisht në fund të viteve 90 të shekullit të njëzetë.

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuara

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Komunikacioni si veprimtari shërbyese ka rëndësi të madhe ekonomike për Republikën e Maqedonisë së Veriut.
- Rrugët e para në R Maqedoninë Veriore të sotme u shtruan në periudhën romake;
- Në fund të shekullit të 19-të, Shkupi dhe Manastiri u lidhën me hekurudhë me qytetet e vendeve fqinje;
- Komunikacioni televiziv në vendin tonë u vendos në vitin 1964.

Kontrollo njohuritë e përvetësuara:

1. Cilat degë të komunikacionit janë të zhvilluara në vendin tonë?
2. Kur u shtresua rruga më e vjetër në zonën e R. e Maqedonisë së Veriut?
3. Kur u ndërtua linja e parë hekurudhore në këtë zonë gjeografike?
4. Sa të rëndësishme janë komunikimet dhe infrastruktura për zhvillimin ekonomik të Republikës së Maqedonisë së Veriut?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Hulumtoni dhe bëni një prezantim të shkurtër për fillimet dhe zhvillimin e një dege të komunikacionit në vendin tonë!

LLOJET E KOMUNIKACIONIT NË MAQEDONINË E VERIUT

Zhvillimi i komunikacionit në vendin tonë varet nga: vendndodhja gjeografike, relievi, popullsia dhe zhvillimi i degëve të tjera, të cilave u shërben komunikacioni. Pozita gjeografike e R. së Maqedonisë së Veriut është shumë e favorshme për ndërtimin e rrugëve të rëndësishme rajonale, evropiane dhe ndërkombëtare. Sipas llojit të mjetit transportues me të cilin kryhet transporti kemi: **komunikacion tokësor (rrugor dhe hekurudhor), liqenor, ajror, komunikacioni i PTT, komunikacioni i internetit dhe ai gypor.**

KOMUNIKACIONI RRUGOR

Komunikacioni rrugor në vendin tonë mbulon transportin e udhëtarëve dhe mallrave në të gjithë: rrugët lokale, rajonale dhe kombëtare. Gjatësia totale e rrugëve në R. e Maqedonisë së Veriut është 14.129 km. 8.958 km (64 %) janë të asfaltuar, dhe pjesa tjetër është me dhe ose **zhavorr**. Pjesa më e madhe e rrjetit rrugor mbulon rrugët lokale (9.733 km), dhe më së paku autostrada (317 km). Autostrada të rëndësishme dhe rrugë ndërkombëtare rrugore kalojnë nëpër territorin e RS të Maqedonisë. Rrjeti i autostradave mbulon 899 km, kurse rrugët ndërkombëtare të tipit E, mbulojnë 553 km. Më e rëndësishmja prej tyre është autostrada **E-75**, e cila shtrihet nga Norvegjia në Greqi në një gjatësi prej 4340 km. Në vendin tonë shtrihet nga vendkalimi kufitar Tabanovcë, përmes Luginës së Vardarit, deri në vendkalimin Bogorodicë, në gjatësi prej 174 km, me emrin **Miqësia**. Majtas dhe djathtas kësaj arterie lidhen me autostrada të rëndësishme (M-2, M-3, M-4, M-5 dhe M-6) të cilat na shpjen në brendësi dhe te fqinjët tanë nga: veriu, lindja dhe perëndimi. Mjetet e transportit në komunikacionin rrugor në Republikën e Maqedonisë së Veriut përbëhen nga 474.129 mjete motorike, nga të cilat shumica vetura - 403.316.

Autostradat në vend kanë nevojë urgjente për zgjerim në autostradë ekspres ose në autostradë të rendit të parë.

KOMUNIKACIONI HEKURUDHOR

Komunikacioni hekurudhor filloi të zhvillohet në gjysmën e dytë të shekullit XIX. Hekurudha e parë është ndërtuar në vitin 1873 në rrugën Selanik - Shkup. Sot gjatësia totale e rrjetit hekurudhor në vendin tonë është **925 km**. Rrjeti hekurudhor është modernizuar dhe elektrifikuar në gjatësi prej 200 km, në linjën **Kumanovë-Shkup-Gevgjeli**. Në linjat e tjera hekurudhore, tërheqja përfaqësohet nga lokomotivat me naftë. Njësia tërheqëse,

Aktivitete hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Cili aks i autostradës moderne është më i riu në vendin tonë?*
- *Mendo: Cili është roli dhe shfrytëzimi i komunikacionit hekurudhor në vendin tonë?*

Nacionet kryesore:

- E-75;
- Miqësia;
- Mjetet e transportit;
- Rrjeti hekurudhor;
- Rimorkimi;
- Komunikacioni me tela.

Tabela Mjetet motorike të regjistruara (2017)

LLOJI	NUMËR
Automobila	403.316
Autobusë	3.188
Kamionë (për ngarkesë)	35.912
Automjetet për tërheqje	5.778
Traktorë	2.707
Automjetet e punës	834
Rimorkio	8.652
Motoçikleta	14.129
Gjithsej:	474.516

Harta: Harta e komunikacionit të R. së Maqedonisë së Veriut.

në mjetet e transportit, përbëhet nga 42 lokomotiva, kurse gjithsej janë 3.188 vende të disponueshme në vagonët e pasagjerëve. Një mangësi e madhe në komunikacionin dhe tregtinë e vendit tonë është moslidhja e hekurudhës sonë me fqinjin tonë në lindje dhe perëndim, si dhe izolimi i disa qendrave rajonale: **Ohër** dhe **Strumicë**. Komunikacioni hekurudhor në Republikën e Maqedonisë së Veriut shfrytëzohet çdo vit nga rreth 500 mijë udhëtarë.

Aeroporti Ndërkombëtar i Shkupit

KOMUNIKACIONI AJROR

Komunikacioni ajror është dega më e re e komunikacionit. Aeroporti i parë është ndërtuar në vitin 1928, në linjën Shkup-Beograd. Komunikacioni zhvillohej kryesisht gjatë ditës dhe vetëm në sezonin veror. Sot në RMV ka dy aeroporte moderne, në Shkup dhe Ohër. Nëpërmjet aeroportit në Shkup, R. e Maqedonisë së Veriut lidhet me disa shtete të Evropës dhe botës. Ai gradualisht po bëhet një qendër ajrore evropiane dhe Aeroporti i Ohrit ka një rol më të vogël në transportin e pasagjerëve dhe mallrave. Përveç këtyre, ka rreth pesëmbëdhjetë aeroporte të tjera sportive dhe tregtare. Trafiku ajror në vendin tonë përdoret çdo vit nga rreth 2 milionë pasagjerë.

LLOJET TJERA TË KOMUNIKACIONIT

Komunikacioni urban për transport të organizuar të udhëtarëve është i pranishëm në vendbanimet më të mëdha urbane të Republikës së Maqedonisë së Veriut. Komunikacioni i qytetit përdoret çdo vit nga rreth 72 milionë pasagjerë.

Komunikacioni ujor-liqenor përfaqësohet në: Liqeni i Ohrit, Liqeni i Prespës dhe Liqeni i Dojranit. Ai mbulon transportin e udhëtarëve, kryesisht për: qëllime turistike, rekreacion dhe peshkim. Rreth 45 mijë pasagjerë transportohen në vit.

Tabela Udhëtarë të transportuar (numër) dhe mallra (tonelata) në vitin 2017

SHFRYTËZUES	LLOJI I KOMUNIKACIONIT			
	Hekurudhor	Ajror	Rrugor	Ujor
Pasagjerë (nr.)	500.000	2.027.000	7.775.000	45.000
Mallra (tonelatë)	1.558.000	2.495	64.221.000	/

Shfrytëzimi i komunikacionit ajror për transportin e udhëtarëve është katër herë më i lartë se ai hekurudhor!

PTT dhe komunikacioni i internetit janë të një rëndësie të madhe për mënyrën moderne të jetesës. Është më i shpejti dhe ka një rëndësi të madhe për jetën e njerëzve dhe zhvillimin e ekonomisë. Postat dhe Telekomunikacioni i Maqedonisë, duke përdorur faks, e-mail dhe telefoni celulare, përshpejtojnë shkëmbimin e: mesazheve, informacioneve dhe nevojave të tjera të qytetarëve. Rrjeti PTT përfaqësohet nga 300 stacione. Telefonia celulare përdoret nga mbi 2 milionë abonentë (2017), që është më e lartë se mesatarja evropiane. Shumë nën pritshmërinë është numri i përdoruesve të internetit, i cili në vitin 2017 ishte vetëm 396.295 ose 20 % e popullsisë së përgjithshme, që është shumë më poshtë mesatares botërore (57 %).

Komunikacioni gypor është në fazën e zhvillimit dhe një nga mundësitë për import ekonomik të verërave të papërpunuara. Naftësjellësi Shkup-Selaniq dhe gazsjellësi nga Bullgaria fqinje, zgjerimi i rrjetit të të cilit është në perspektivë, janë në funksion.

Komunikacioni me tel për transportin e skiatorëve rekreativë, në formën e teleferikut dhe skiliftëve është në dispozicion në: Malin Sharr, Bistra, Mali Busheva, Pelister, Kozhuf, Osogovë dhe Vodno.

Teleferiku nga Vodno e Mesme deri te Kryqi i Mijëvjeçarit, Shkup

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Autostradat mbulojnë vetëm 317 km të rrjetit të përgjithshëm rrugor të R. së Maqedonisë së Veriut;
- Mjetet e komunikacioni rrugor përbëhen nga mbi 474 mijë mjete motorike;
- Transporti ajror transporton rreth 2 milionë pasagjerë në vit;
- Numri i përdoruesve të internetit në vend (20 %) është nën nivelin botëror dhe evropian.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Cila është autostrada më e rëndësishme në vendin tonë?
2. Përshkruani rrjetin hekurudhor në R. e Maqedonisë së Veriut!
3. Ku është i përfaqësuar komunikacioni ujor në R. e Maqedonisë së Veriut?
4. Cili lloj komunikacioni përdoret më shumë për transportin e pasagjerëve në R. e Maqedonisë së Veriut?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Hulumto dhe krijo një tabelë (Excel) me të dhëna për rrjetin ekzistues të autostradave në vendin tonë!

FAKTORËT PËR ZHVILLIMIN E TURIZMIT NË MAQEDONINË E VERIUT

Aktivitete hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Cilat veprimtari ekonomike themi se janë të dobishme bashkë me turizmin?*
- *Mendo: A kanë ndikim veprimtaritë prodhuese në zhvillimin e turizmit në Republikën e Maqedonisë së Veriut?*

Nocionet kryesore:

- Turizmi;
- Burimet antropogjene;
- Faktorët receptiv;
- Oferta turistike.
- Spa dhe Wellness
- Faktorët ndërmjetësues.

Pikturë afreske në manastirin e Sh. Jovan Bigorski

Turizmi është një veprimtari dinamike shërbyese moderne. Si pasojë e një sërë ndryshimesh moderne ekonomike dhe sociale në Republikën e Maqedonisë së Veriut, si: të ardhurat, koha e lirë, si dhe përdorimi i kompensimit për pushime dhe fitimi i të drejtës për pension, sot një numër në rritje i personat të të gjitha moshave janë konsumatorë të shërbimeve turistike.

Mysafirët vendas realizojnë mesatarisht katër net, kurse mysafirët e huajt dy netë, në vit!

POZITA TURISTIKE-GJEOGRAFIKE

Pozita gjeografike, lidhja e komunikacionit dhe komunikimi me vendet fqinje janë një pikënisje në planifikimin dhe zhvillimin e turizmit. Pozita e favorshme në Ballkan, lidhja rrugore dhe hekurudhore me mjedisin, ofrojnë një bazë solide për shfrytëzimin e **burimeve natyrore** dhe **antropogjenë** të R. së Maqedonisë së Veriut për zhvillimin e turizmit dhe tërheqjen e vizitorëve të huaj.

FAKTORËT E INICIATIVËS (STIMULUES)

Faktorët e iniciativës ose stimulues ndodhin në vendbanimet ku njerëzit jetojnë vazhdimisht dhe kryejnë aktivitete pune. Sa dhe ku do të udhëtojnë qytetarët e Republikës së Maqedonisë së Veriut varet nga lodhja psikofizike dhe nevojat për rekreacion, nga koha e lirë, gjendja pronësore dhe dëshira për të mësuar dhe parë diçka të re. Pjesëmarrësit më të shpeshtë në turizëm janë banorët e qyteteve më të mëdha në vendin tonë, të cilët realizojnë udhëtime turistike brenda kufijve të Republikës së Maqedonisë së Veriut dhe në lokacione turistike të vendeve të tjera.

FAKTORËT RECEPTIVË

Faktorët receptivë, gjegjësisht faktorët e ofertës veprojnë në tërheqjen dhe plotësimin e nevojave të turistëve vendas dhe të huaj në vendet turistike. Këta faktorë janë të ndërlidhur me veçoritë natyrore-gjeografike dhe monumentet kulturore-historike të vendit tonë, ku dallohen: liqenet, malet, banjat, shpellat, monumentet dhe trashëgimia e pasur kulturore.

Liqenet janë potenciali kryesor, si zona të pavarura turistike. Vetëm liqenet tektonikë kanë një vijë bregore prej 145 km me një kapacitet prej 97 mijë notarësh. Mundësitë hapësinore të liqeneve tona lejojnë zhvillimin e 38 vendeve turistike.

Malet në vendin tonë përmbajnë potencial të madh për piknik dhe shëtitje rekreative dhe sportiv-manifestues. Numri i madh i maleve dhe majave të larta mbi 2000 metra, mundësojnë ndërtimin e 30 qendrave të skijimit me kapacitet total mbi 100 mijë skiatorë në ditë. Mund të ketë 75 vende turistike në male.

Burimet termo-minerale përdoren në mënyrë modeste me 8 banja të ndërtuara, kryesisht me karakter shëndetësor-rehabilitues. Në perspektivë, këto ujëra mund të përdoren për lloje alternative të turizmit dhe ndërtimin e hoteleve me oferta të veçanta rekreative (Spa dhe Wellness).

Flora dhe fauna në parqet kombëtare, rezervatet pyjore, rezervatet e rrepta dhe monumentet e natyrës, ofrojnë mundësi për lloje të ndryshme turizmi: piknik, ekskursion, rekreative, të gjuetisë etj. Pyjet e mbrojtura mbulojnë mbi 70 mijë hektarë.

Faktorët antropogjenë në ofertën turistike përfaqësojnë rreth 700 monumente kulturore dhe historike, ku më atraktive janë: objektet arkeologjike, kishat, manastiret dhe xhamitë. Manifestimet janë një faktor shtesë: festivallet, karnavalet, garat sportive etj.

Baza receptive e objekteve gastronomike dhe hotelierike kushtëzon qarkullimin turistik dhe të ardhurat nga turizmi. Numri i turistëve dhe fjetjet të realizuara varet nga gjendja e tyre dhe cilësia e shërbimeve. Baza receptive në Republikën e Maqedonisë së Veriut përbëhet nga vetëm 177 hotele me 8.714 dhoma dhe 19.041 shtretër hoteleri. Numri më i ulët është i hoteleve me 5 yje (15), dhe numri më i madh është i hoteleve me 3 yje (50), i cili nuk është i favorshëm për tërheqjen e klientëve të huaj. Numri i përgjithshëm i dhomave të akomodimit (motele, fjetje, resorte etj.) në vendin tonë është 28.759 me 74.257 shtretër, që është më pak se dhjetë mijë shtretër në krahasim me vitin 1990! Numri i objekteve hotelierike për mysafirë është 1.209.

Qendra e skijimit Kodra e Diellit

Vendkryqëzimi në Stobi

Tabela Struktura e hoteleve në R. e Maqedonisë së Veriut (2017)

Hoteli	5 *	4 *	3 *	2 *	1 *
Numri	15	47	50	38	27

R. e Maqedonisë së Veriut në vitin 2017 u vizitua nga mbi 630 mijë turistë të huaj të cilët realizuan 1.3 milionë net qëndrime!

FAKTORËT NDËRMJETËSUES

Faktorët ndërmjetësues dhe **politika turistike** nga tre grupet e faktorëve është komponenti më i dobët në turizmin e Republikës së Maqedonisë së Veriut. Menjëherë duhet theksuar se në Republikën e Maqedonisë së Veriut kjo pjesë ende përdor një metodologji të vjetër për ofertën dhe reklamimin e faktorëve receptiv. Për këtë arsye, institucionet kompetente duhet t'i kushtojnë më shumë vëmendje dhe të harmonizojnë aktivitetet e tyre me politikat e vendeve që arrijnë një turizëm më të madh në Ballkan dhe në Evropën Jugore.

Hotelierët e Maqedonisë ekspozojnë ofertën e tyre në Panairin e Turizmit në Beograd.

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuara

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Turizmi identifikohet si veprimtari shërbimi në Republikën e Maqedonisë së Veriut;
- Liqenet kanë një kapacitet për 97.000 natarë në 38 vende turistike;
- Malet mund të shërbejnë mbi 100 mijë skiatorë në ditë;
- Ujërat/burimet termo-minerale përdoren më së shumti si banja kurative/balneale;
- Numri i hoteleve luksoze me 5 yje nuk mjafton.

Kontrollo njohuritë e përvetësuara:

1. Nga cilët faktorë varet zhvillimi i turizmit në vendin tonë?
2. Përshkruani ndonjë nga faktorët natyrorë receptiv?
3. Cilët janë faktorët antropogjenë më ndikues të ofertës turistike në vendin tonë?
4. Cilat janë lehtësitë tona për akomodimin dhe mikpritjen e turistëve?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Hulumtoni dhe bëni një listë të ngjarjeve kulturore më me ndikim që zhvillohen në vendin tonë dhe vlerësoni ndikimin e tyre në turizëm!

LLOJET E RAJONEVE TURISTIKE TË TURIZMIT NË MAQEDONINË E VERIUT

Faktorët turistikë në vendin tonë lejojnë zhvillimin e disa tipave të turizmit në tre rajone turistike: perëndimore, qendrore dhe lindore. Rajonalizimi i turizmit dhe qarkullimi i turizmit në vend mund të analizohen gjithashtu nëpërmjet prizmit të tetë rajoneve të zhvillimit dhe planifikimit.

RAJONI LINDOR

Rajoni turistik lindor i vendit tonë përmban 53 vende, të rregulluara në 4 zona turistike: rajoni i **Maleshevës, Ovçepoles, Koçanit, Osogovës dhe Strumicë- Radovichit**. Karakteri lugino-malor i këtij rajoni ofron kushte për zhvillimin e **turizmit malor** (rekreative dhe ski), **turizmit njëditor** (piknik) dhe **turizmit të ekskursioneve** në malet e: Osogovës, Maleshevës, Plačkovicës, Belasicës dhe Golakut. Turizmi balnear është i pranishëm në tre vende: Koçan, Shtip dhe Strumicë. **Turizmi kulturor dhe fetar** është i mundur në kisha dhe manastire të shumta: „Sh. Joakim Osogovski, Shën Gavril Leskovski dhe të tjerë, si dhe vendet arkeologjike: Vršnik, Isar, banja romake, etj. Kratova dhe Berova janë theksuar midis vendbanimeve të qytetit, të tilla si destinacione të parura turistike të pasura me vlera turistike për tërheqjen e vizitorëve.

Turizmi i verës është lloji më i ri që zhvillohet dukshëm në të gjithë Anavardarin.

RAJONI QENDROR

Rajoni qendror është i njohur për karakterin e tij tranzit, i cili është theksuar nga drejtimi ndërkombëtar rrugor dhe hekurudhor. Këtu janë 38 vende turistike, të rregulluara në 4 zona turistike: **Kumanovë, Shkup, Tivess dhe Gjevgjeli-Dojran**. Vendndodhja e vetë rajonit, kryesisht, imponon turizmin **transitor** (moto-turizmin). Tradita e prodhimit të hardhisë së rrushit dhe verëtarisë, si dhe ndërtimi i strukturave akomoduese rreth shtëpive të verës për prodhimin dhe shijimin e verës, hapën një perspektivë mbi zhvillimin e turizmit të verës në: Veles, Gradsko, Negotinë, Kavadar, Demir Kapi dhe vende të tjera. Turizmi kulturor për shkak të vendeve dhe monumenteve të shumta arkeologjike zhvillohet në: Shkupi, Kumanovë dhe Stobi. **Turizmi balnear** zhvillohet në: Banjat e manovës, Katlanovës dhe Negorcit. **Turizmi veror i notit tërheq** një numër të madh turistësh në brigjet e liqenit të Dojranit. **Turizmin e piknikut dhe kulturor** e iniciojnë monumentet e shumta natyrore ose historike: Kale, Kuklicë, Kokino, Konopishte, Lumi Iberliska e të tjera. Shkupi si bartës i turizmit të qyte-

Aktivitete hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Cili rajon në vendin tonë mund të quhet turistik?*
- *Mendo: Cilat qytete vizitohen më shumë në R. e Maqedonisë së Veriut dhe pse?*

Nacionet kryesore:

- *Turizmi;*
- *Destinacionet;*
- *Zonat turistike;*
- *Turizmi i verës;*
- *Moto-turizmi;*
- *Manifestimet.*

Sh. Joakim Osogovski

Tabela Vendet më tërheqëse për turistët e huaj

SHKUP	LIQENI I OHRIT	TË TJERË
Matka	Sh. Jovan Kaneo	Parku Kombëtar Galicica
Vodno	Manastiri Sh. Naumi	Xhamia e Larme (Tetovë)
Sh. Panteleimoni	Shën Sofia	Manastiri Sh. Jovan Bigorski
Çarshia e Vjetër	Kalaja e Mbretit Samuel	Parku Kombëtar Pelister
Ura e gurit	Sh. Klementi i Ohrit	Lokaliteti ark. Heraklea

Shkupi është qyteti më i vizituar nga turistët e huaj në vendin tonë!

tit është qyteti i dytë më i vizituar në vendin tonë, pas Ohrit. Sa i përket fjetjeve të realizuara nga të huajt është në vend të parë.

RAJONI PERËNDIMOR

Rajoni perëndimor është i njohur për karakterin e tij liqenor dhe malor. Janë 91 vende turistike, të vendosura në 6 zona turistike, përkatësisht: **Pollog-Kërçovë, Mavrovë-Dibër, Ohër-Strugë, Prespë, Pellagoni dhe Mariovë.** Vendet e shumta turistike mundësojnë qarkullim nëpërmjet disa llojeve të turizmit. **Turizmi veror i notimit** (liqenor) zhvillohet në liqenet e Ohrit dhe Prespës, i plotësuar me **turizëm kulturor, fetar dhe të kongresit**, i ofruar nga monumente të shumta kulturore dhe historike (kisha, manastire, kalaja) dhe manifestime: Vera e Ohrit, Mbrëmjet e Poezisë Strugane, Dasma Galike etj. Ohri dhe Struga përbëjnë pothuajse gjysmën e numrit të përgjithshëm të fjetjeve në vit në R. e Maqedonisë së Veriut. **Turizmi sportiv dimëror** funksionon në këto vende: Kodra e Diellit, Mavrovë, Krushevë dhe Pelister. **Turizmi malor-rekreativ** ka kush të shkëlqyera në malet e larta dhe në tre parqet kombëtare, të pasura me kafshë të egra dhe gjeo-trashëgimie kanione, shpella, ujëvara, liqene akullnajore etj. Veçanërisht tërheqëse janë ndërtesat fetare, kishat, manastiret dhe xhamitë: Shën Naumi, Shën Jovan Bigorski, Rajçica, Manastiri i Leshokit, Xhamia e Larme, etj. **Turizmi i banjave ose burimeve laneare** (kurative) realizohet në dy resortebalneale (banja)

Xhamia e Larme (Tetovë)

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuara

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Berova dhe Kratova janë vende të pavarura turistike të qytetit në rajonin turistik lindor;
- Rajoni qendror turistik ka karakter transit për turistët e huaj;
- Ohri dhe Shkupi janë destinacionet më të vizituara në vend;
- Ohri dhe Struga mbajnë gjysmën e numrit të fjetjeve në R. e Maqedonisë së Veriut;
- Destinacioni më i vizituar nga turistët e huaj është qyteti i Shkupit.

Kontrollo njohuritë e përvetësuara:

- Cilat lloje të turizmit zhvillohen në rajonin lindor?
- Përshkruani se ku është prezent turizmi balneaër-kurativ në vendin tonë!
- Në cilin rajon dhe vende është i pranishëm turizmi i verorë?
- Cilat ngjarje tërheqin vizitorët në rajonin turistik perëndimor?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Hulumtoni dhe bëni një tabelë (Excel) për monumentet kulturore dhe historike më tërheqëse që tërheqin më shumë vizitorë në vendin tonë!

PYETJE PËR SISTEMATIZIMIN E NJËSISË SË KATËRT TË MODULIT

1. Çfarë kuptoni me komunikacionin si veprimtari?
2. Nga cilët faktorë natyrorë varet zhvillimi i komunikacionit?
3. Cilat kategori strukturore përbëjnë komunikacionin?
4. Si ndahet trafiku tokësor?
5. Cilat vende kanë rrjetin rrugor më të gjatë?
6. Në cilat vende transporti hekurudhor përdoret më shumë?
7. Kush dhe kur ndërtuan aparatin e parë telefonik?
8. A i kapërceu dhe sa i tejkaloi televizori synimet e një mjeti komunikimi?
9. Çfarë është Interneti?
10. Cila është veprimtaria e turizmit?
11. Nga cilët faktorë varet zhvillimi i turizmit?
12. Cilat janë rajonet turistike më të vizituara në botë?
13. Cilat janë pesë vendet më të vizituara në botë nga turistët e huaj?
14. Sa të rëndësishme janë komunikimet dhe infrastruktura për zhvillimin ekonomik të Republikës së Maqedonisë së Veriut?
15. Cila është autostrada më e rëndësishme në vendin tonë?
16. Përshkruani rrjetin hekurudhor në R. e Maqedonisë së Veriut!
17. Cilët janë faktorët antropogjenë më ndikues të ofertës turistike në vendin tonë?
18. Cilat janë lehtësitë tona për akomodimin dhe mikpritjen e turistëve?
19. Përshkruani se ku është prezent turizmi balneal (banja) në vendin tonë!
20. Në cilin rajon dhe vende është i pranishëm turizmi i verës?

MJEDIËI DHE ZHVILLIMI I QËNDRUESHËM

HYRJE:

Mjedisi është pjesa e banuar e hapësirës gjeografike të Tokës ku jeton dhe punon njeriu, pra aktivizohet ekonomisht. Është një unitet dinamik midis natyrës dhe shoqërisë, i bazuar në ndërvlerësi dhe kontradikta. Mjedisi është një “fushë” ku njeriu realizon të gjitha: veprimtaritë biologjike, sociale dhe ekonomike. Faktorë të shumtë me origjinë natyrore ose antropogjenë degradojnë dhe ulin cilësinë e mjedisit. Është detyrë e brezave të sotëm: të rrisin ndërgjegjësimin ndaj mjedisit, të vlerësojnë me vigjilencë dhe ekspertizë cilësinë e mjedisit, të përcaktojnë burimet e ndotjes dhe të marrin masa efektive mbrojtëse.

PËRMBAJTJET MËSIMORE:

1. Gjeografia, mjedisi dhe ekologjia
2. Modelimi gjeografik i mjedisit
3. Ndikimi i faktorëve natyrorë në cilësinë e mjedisit
4. Zhvillimi i qëndrueshëm dhe mjedisi
5. Ndotja dhe mbrojtja e hidrosferës
6. Mbrojtja e ajrit nga ndotja
7. Mbrojtja e tokës dhe menaxhimi i mbeturinave

GJEOGRAFIA, MJEDISI DHE EKOLOGJIA

Aktivitete hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Pse popullsia është një faktor kryesor në zhvillimin e komunikacionit?*
- *Mendo: A është i mundur zhvillimi ekonomik pa shërbimet e komunikacionit si veprimtari?*

Nocionet kryesore:

- *Mjedisi;*
- *Ekologjia;*
- *Ekuilibri natyror;*
- *Ndotja;*
- *Gjeohapësirë.*

Ekologjia i referohet një shkalle të madhe të jetës, nga bakteret e vogla deri te proceset që zbatohen në të gjithë planetin.

RAPORTI MES GJEOGRAFISË DHE MJEDISIT

Gjeografia është një shkencë që studion në mënyrë të gjithanshme dhe gjithëpërfshirëse hapësirën gjeografike nga të gjitha aspektet e mundshme. Detyra themelore e gjeografisë nuk është vetëm të përshkruajë përhapjen e elementeve natyrore dhe antropogjene në hapësirën e Tokës. Detyra e gjeografisë është të shikojë hapësirën përmes një dimensionit kohor. Për shkak se hapësira ndryshon me kalimin e kohës, gjeografia duhet të përgjigjet se si do të zhvillohet në të ardhmen dhe si duhet të rregullohet dhe përdoret siç duhet.

Mjedisi natyror është pjesa e banuar e hapësirës gjeografike të Tokës ku jeton dhe punon njeriu, pra aktivizohet ekonomisht. Është një unitet dinamik midis natyrës dhe shoqërisë, i bazuar në ndërvarësi dhe kontradikta. Mjedisi është një tërësi elementesh natyrore e shoqërore dhe një “fushë” ku njeriu realizon të gjitha: veprimtaritë biologjike, sociale dhe ekonomike. Nëse **gjeografia** studion të gjithë hapësirën e Tokës dhe **mjedisi** është pjesa e banuar e gjeohapësirës, atëherë lidhja thelbësore dhe kushtëzimi midis këtyre koncepteve bëhet e qartë. Analiza e mjedisit jashtë koncepteve gjeografike është joreale dhe anasjelltas, neglizhenca e mjedisit në studimin gjeografik të hapësirës është e pakuptimtë.

Mjedisi përmbahet në mjedisin gjeografik (hapësirë), si koncept më i gjerë!

GJEOGRAFIA DHE EKOLOGJIA

Termi **ekologji** u përmend për herë të parë në gjysmën e dytë të shekullit të 19-të. Është një shkencë, objekt studimi i së cilës janë marrëdhëniet e organizmave të gjallë me mjedisin ku jetojnë, si dhe marrëdhëniet dhe ndikimet e tyre reciproke. Megjithatë, njeriu ka qenë i përfshirë edhe në ekuilibrin natyror të ekosistemit. Ekologjia e trajton njeriun si një qenie biologjike dhe gjeografia e trajton atë si një kategori socio-historike, e cila ndryshon dhe rirregullon mjedisin dhe ekuilibrin në ekosistem. Nga këtu buron nevoja për integrim dhe bashkëpunim të ekologjisë dhe gjeografisë sepse të dyja shkencat studiojnë mjedisin. Të dyja shkencat gjithashtu studiojnë njeriun si një faktor ndikues në mjedis, megjithëse secila e vëzhgon dhe e trajton atë nga një këndvështrim tjetër.

ROLI EKOLOGJIK I GJEOGRAFISË

Me përmirësimin e mjeteve të punës dhe me zhvillimin e shkencës dhe teknologjisë, njerëzit po ndryshojnë gjithnjë e më shumë mjedisin.

Ata gjithnjë e më shumë po e transformojnë atë dhe po e përshtatin me nevojat e tyre. Krahës përdorimit të mjedisit (xeheve, dherave, ujërave, pyjeve...), njerëzit njëkohësisht e dëmtojnë atë dhe i shkaktojnë dëme të paçmueshme pa u kujdesur që brezat e ardhshëm ta përdorin atë. Gjeografia si shkencë natyrore tregon gjithmonë, në mënyrë të tepruar, të mos e dëmtojnë mjedisin. Si shkencë ajo mëson të përdorë tokat, por jo të ndotë më shumë se kufiri i lejuar. Burimet, lumenjtë dhe liqenet të jenë një “pasqyrë” e natyrës së bukur dhe të pa ndotur. Pyjet nga ana tjetër duhet të jenë „stoli” e mjedisit dhe „admirim” shpirti për këdo që do t’i vizitojë. Të pritët, por në mënyrë të arsyeshme, me kujdes dhe të rinovohet me plantacione të reja.

Njeriu në shumë vende të botës ka harruar atë që thotë gjeografia, të cilën e mbështet ekologjia, se ai i ka bërë dëm mjedisit.

Njeriu është një qenie biologjike, historike dhe shoqërore aktivizimi ekonomik i të cilit lë pasojë në mjedis!

Kështu, shpyllëzimi i paplanifikuar ka degraduar mjedisin, duke çuar në erozion të tokës dhe shira të rrëmbyeshëm që kanë ndotur tokat pjellore dhe tokat e punueshme.

Në disa qytete të botës njeriu ka ndërtuar një duzinë fabrika, kurse në disa qytete të tjera edhe më shumë. E justifikuar ekonomikisht, por a është e justifikuar nga këndi ekologjik? **Ujërat e zeza** nga objektet industriale ndotin ujin në mjedis. Në këtë mënyrë, përrrenjtë shumë të kthjellët, lumenjtë dhe liqenet e pastër ndoten dhe bëhen të papërshtatshëm për jetën e botës organike dhe mbi të gjitha për njerëzit. Ekologjia dhe gjeografia ngrenë zërin e asaj që po ndodh në mjedis. Ata reagojnë dhe kërkojnë me revoltë masa dhe rrugëdalje nga ajo situatë.

Gjeografia si shkencë apelon sërish kundër **ajrit të ndotur** i cili ka një efekt të dëmshëm në shëndetin e njerëzve në mjedisin urban dhe kërkon zgjidhje të mundshme për tejkalimin e situatës. Kështu, gjeografia është nga të paktat që është “kujdestare” dhe “mbikëqyrëse” e vazhdueshme e një mjedisi të pastër e të pa ndotur.

Ngrohja globale është për shkak të efektit serrë - ndryshimi i klimës globale i shkaktohet nga rritja e niveleve të gazeve serrë në atmosferë.

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuara

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Gjeografia studion të gjithë zonën gjeografike të Tokës;
- Mjedisin është pjesë e banuar e hapësirës gjeografike të Tokës;
- Njeriu është një faktor i fuqishëm që prish dhe stabilizon ekuilibrin në ekosistem;
- Gjeografia dhe ekologjia studiojnë njeriun dhe mjedisin veçmas, por edhe në bashkëpunim me njëra-tjetrën.

Kontrollo njohuritë e përvetësuara:

1. Çfarë nënkuptoni me mjedis?
2. Çfarë studion ekologjia?
3. Cila është marrëdhënia midis gjeografisë dhe ekologjisë?
4. Përkrahuesi shkurtimisht, me shembuj, rolin ekologjik të gjeografisë!

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Kërko dhe studio materiale për ndikimin e njeriut në një nga elementët e mjedisit (tokë, ujë ose ajër)!

MODELIMI GJEOGRAFIK I MJEDISIT JETËSOR

Aktivitete hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Cilat janë elementet e natyrës së pajetë (vdekur) në vendbanimin tuaj?*
- *Mendo: Cilët faktorë ishin vendimtarë për shfaqjen dhe zhvillimin e vendbanimeve urbane dhe rurale në lokacionet ekzistuese?*

Nocionet kryesore:

- *Mjedisi;*
- *Modeli gjeografik;*
- *Mjedisi natyror;*
- *Mjedisi socio-ekonomik;*
- *Komponentët vitalë;*
- *Humanizimi.*

Mjedisi është një sintezë e **elementeve natyrore-gjeografike** dhe **socio-ekonomike** që funksionojnë sistematikisht në bazë të: kontakteve të drejtpërdrejta, marrëdhënieve shkak-pasojë dhe përputhshmërisë. Nëse mjedisi është pjesë e hapësirës gjeografike, atëherë gjeografia është një nga shkencat më të njohura që përgatit modele dhe koncepte për studimin, rregullimin, përdorimin racional dhe të qëndrueshëm të saj. **Modeli gjeografik** i mjedisit në thelb nënkupton dy nënsistemet e tij: nënsistemin **mjedisi natyror** dhe nënsistemi **mjedisi socio-ekonomik**.

■ NËNSISTEMI I MJEDISIT NATYROR

Nënsistemi **mjedisi natyror** përfshinë të gjithë elementet organike dhe inorganike të mjedisit që janë formuar, ekzistojnë dhe funksionojnë në mënyrë të pavarur nga njeriu, ndërgjegjja dhe veprimtaritë e tij. Këtu bëjnë pjesë elementet **abiotike** dhe **biotike**, pra elementet e natyrës së pajetë dhe të gjallë. Elementet abiotike në mjedisin natyror janë: **përbërja gjeologjike, relievi, klima, uji dhe tokat**. Elementet biotike përfaqësojnë të gjithë botën e gjallë të të gjitha **pesë mbretërive**. Ekuilibri ekologjik

Tokat, uji, ajri dhe jeta e egër janë komponentë vitalë të mjedisit!

midis elementeve biotike dhe abiotike krijohet përmes ndërveprimit të drejtpërdrejtë dhe të tërthortë gjatë miliona viteve të evolucionit gjeologjik të Tokës. Ky nënsistem përmban **komponentë jetikë** të mjedisit. Vital, sepse ato janë jetike për mbijetesën njerëzore. Ato janë: **tokë (dhe), ujë, ajër dhe kafshë të egra**.

Mjedisi

NËNSISTEMI I MJEDISIT SOCIO-EKONOMIK

Nënsistemi i **mjedisit socio-ekonomik** zë një vend kyç në mjedis. Pasojat e lokacionit dhe funksionalitetit të tij kanë një efekt të thellë në ekuilibrin natyror në ekosistemin e Tokës që ka evoluar gjatë miliona viteve. Disa autorë këtë nënsistem e quajnë “natyrë e krijuar” sepse përbëhet nga elemente – produkt i punës së njeriut, por edhe nga vetë njeriu si qenie e gjallë dhe e vetëdijshme. Zhvillimi shkencor, teknologjik dhe ekonomik i njeriut, gjithnjë e më shumë thekson nënsistemin socio-ekonomik mbi nënsistemin natyror, sepse njeriu me vetëdije e ndryshon dhe e rirregullon (humanizon) natyrën, duke lënë shenja të ekzistencës dhe funksionimit të tij. Ndërtimi i mjedisit socio-ekonomik përbëhet nga tre komponentë: **popullsia vendbanimet** dhe **ekonomia**.

Popullsia përcaktohet sipas numrit, strukturës demografike dhe formës së grupimit dhe rregullimit shoqëror. Është krijuar i ndërgjegjshëm i rendit njerëzor, por edhe një shqetësim i mjedisit.

Vendbanimet krijohen dhe futen elemente në mjedisin e lokacioneve ku natyra ofron kushtet më të mira për të. Vendbanimet janë sfera e **banimit** dhe **punës** së njeriut dhe tregues i shkallës së ndryshimit të mjedisit natyror nga ana e tij.

Ekonomia është një komponent i pandashëm i popullsisë dhe vendbanimeve në nënsistemin socio-ekonomik të mjedisit. Ai përbëhet nga: **infrastruktura ekonomike** (objekte), **mjetet** dhe **njeriu** si fuqi punëtore. Ajo lidhet me prodhimin dhe aktivitetet e tjera që ofrojnë ekzistencë dhe kushte për një jetë më komode të njeriut.

Popullsia, vendbanimet dhe ekonomia vazhdimisht imponojnë dhe ndryshojnë (humanizojnë) mjedisin natyror, duke lënë tipare njerëzore.

Gjurmët e njeriut në mjedis

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuara

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Mjedi është sintezë e elementeve natyrore-gjeografike dhe socio-ekonomike;
- Modeli gjeografik i mjedisit në thelb nënkupton dy nënsistemet e tij: mjedi natyror dhe mjedi socio-ekonomik.
- Mjedi natyror përbëhet nga elemente abiotike dhe biotike;
- Mjedi socio-ekonomik përbëhet nga njeriu dhe produktet e punës së tij.

Kontrollo njohuritë e përvetësuara:

1. Cilat janë pjesët bazë të mjedisit të cilat i nënkupton modeli gjeografik?
2. Rendisni elementet abiotike të mjedisit natyror!
3. Përkthyeri përbërësit vitalë të mjedisit!
4. Përkthyeri ndërtimin e mjedisit social-ekonomik!

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Kërko, studio dhe bë një listë të ndërtesave afariste/tregtare si pjesë e mjedisit në vendbanimet tuaja!

NDIKIMI I FAKTORËVE NATYRORË NË CILËSINË E MJEDISIT JETËSOR

Aktivitetet hyrëse për përmbytjen mësimore

- *Kujto: Cili është ndikimi i erërave dhe reshjeve në mjedis?*
- *Mendo: Cilat fatkeqësi natyrore ndotin ajrin?*

Mjedis është një sistem kompleks i elementeve natyrore dhe socio-ekonomike që arrijnë ndërveprim të ngushtë. Çdo anomali në një element natyror ose antropogjen në mjedis, ku gjithçka lidhet me gjithçka, mund të shkaktojë çekuilibër me pasoja të mëdha. Ka disa faktorë natyrorë që mund të çojnë në prishjen e marrëdhënieve të vendosura në mjedis. Ata mund të kryejnë **degradim**, pra cilësi të reduktuar të jetës, pavarësisht nga njeriu dhe aktivitetet e tij.

■ PËRBËRJA GJEOLOGJIKE

Nocionet kryesore:

- *Mjedis;*
- *Përbërja gjeologjike;*
- *Relievi;*
- *Elementet klimatike;*
- *Fatkeqësitë natyrore.*

Përbërja gjeologjike lidhet me llojin e shkëmbinjve në koren e Tokës dhe llojin e tokës që formohet mbi to. Ndikimi i tij në sedimentet rano-re në ultësi dhe pellgje ku uji i ndotur thithet shpejt dhe përziehet me ujin nëntokësor që përdoret për furnizimin me ujë është i pafavorshëm. Pasuria e **xeheroreve** dhe **burimeve të energjisë** është ekonomiksht e mirëpritur, por shfrytëzimi i tyre padyshim çon në një shkelje të cilësisë së ndonjë komponenti natyror, të tilla si ajri.

Zgryra nga minierat është një ndotës potencial që lëshon grimca të dëmshme lundruese (suspanca) në ajër, të rrezikshme për organet e frymëmarrjes së njeriut!

Minierat ndikojnë negativisht në mjedis

RELIEVI

Relievi është një faktor i rëndësishëm abiotik që ndikon drejtpërdrejt: klima, regjimi i ujit, zhvendosja e botës së gjallë dhe aktivitetet e biznesit. Në relievin malor, pra terrenet me një prirje të lartë ndodh një erozion më i theksuar i tokës, i shkaktuar nga forcat atmosferike, ndërsa relievi i ekuilibruar (rrafshët) i ekuilibrit çon në akumulimin e materialit të gërryer. Relievi i rrafshët është më populluar, dhe kështu mundësitë për degradimin mjedisit janë më të mundshme. Brezat me lartësi më të dendura janë deri në 200 metra, ku 60 % e popullsisë së botës është e përqendruar. Këtu, mundësitë për degradimin janë më të larta.

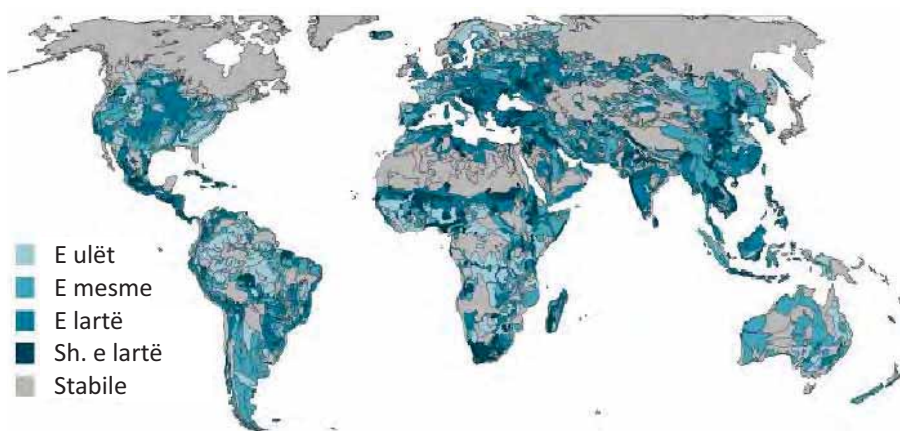
KLIMA

Shumica e elementeve klimatike dhe fenomeneve klimatike kanë një ndikim të ndryshëm në cilësinë e mjedisit.

Temperaturat e larta rritin lagështinë e ajrit, shkaktojnë sëmundje dhe shpërthime epidemike në zonat tropikale të Tokës.

Reshjet janë një faktor që redukton aerondotjen, megjithatë, në zonat me rritje të emisioneve të oksideve të squfurit dhe azotit, shirat acidikë janë të pranishëm. Reshjet sezonale të pabarabarta mund të sjellin thatësi ose përmbytje nga shiu i rrëmbyeshëm, gjë që **rrit erozionin** dhe degradimin e tokës pjellore kohën e fundit.

Harta: Erozioni i tokës në botë

Erërat janë të mirëpritura gjatë ndotjes së lartë të ajrit në zonat urbane. Ndonjëherë ata vetë janë ndotës të ajrit, duke bartur pluhur nga zonat fqinje. **Erozioni eolik** në shkretëtira dhe zonat të nënshkretirave shpërndan dhe akumulon rërë në zonat përreth dhe kështu zvogëlon cilësinë e tokës. Erërat e stuhisë me fuqi shkatërruese e zhvendosin ekuilibrin në disa ekosisteme.

Mjegulla është një fenomen shumë i pafavorshëm klimatik nga një perspektivë e cilësisë së mjedisit. Mjegullat e dendura dimërore mbajnë grimca ajrore dhe gazra të dëmshme industriale në shtresat tokësore të troposferës, duke reduktuar cilësinë e ajrit ambiental.

Smogu është një përzierje e rrezikshme e mjegullës, grimcave ajrore dhe gazrave të dëmshme që në përqendrim të lartë shkakton: pështjellje, marramendje dhe intoksikim më të rëndë!

Tabela Shtrirja e popullsisë botërore sipas lartësisë (në %)

Zonat e larta	Popullsia %	Dendësia (km ²)
0-200	60,2	102
200-500	24,1	36
500-1000	10,1	21
1000-1500	3,1	15
1500-2000	1,5	10
> 2000	1,0	9
Botë	100,0	45

Zjarri në pyll

RREZIQET DHE KATASTROFAT NATYRORE

Katastrofat natyrore dhe rreziqet jo-klimatike ndikojnë gjithashtu në cilësinë e mjedisit.

Zjarret natyrore janë një faktor që shkakton ndotjen e ajrit, dhe për ekosistemet e pyjeve do të thotë degradim total.

Rrëshqitjet e shkëmbinjve, rrëshqitjet e dheut dhe tërmetet, në varësi të shkallës shkatërruese, mund të shkaktojnë shqetësime të rënda në një nga komponentët e mjedisit.

Shpërthimet vullkanike, nëpërmjet emetimeve të gazrave, rërës dhe hirit bëjnë: ndotjen e ajrit, degradimin e dherave përreth dhe turbullimin ose shkatërrimin e biocekozave bimore dhe habitateve të kafshëve.

Rrëshqitje e dheut

Shpërthimi vullkanik

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuara

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Faktorët natyrorë, pa pjesëmarrjen e njeriut, mund të degradojnë mjedisin;
- Përbërja gjeologjike dhe ajo e tokës ndikojnë në cilësinë e ajrit dhe në ujërat nëntokësore;
- Klima ka një ndikim të shumëfishtë në cilësinë e mjedisit;
- Katastrofat natyrore mund të çojnë në shqetësime të pariparueshme mjedisore.

Kontrollo njohuritë e përvetësuara:

1. Si vepron përbërja gjeologjike në cilësinë e mjedisit?
2. Përshkruaj ndikimin ekologjik të një elementi klimatik!
3. Përshkrua ndikimin e relievit në cilësinë e mjedisit!
4. Përshkrua ndotjen e ujit dhe ajrit nga disa fatkeqësi natyrore!

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Lexo, studio dhe shkruaj një hartim të shkurtër mbi ndikimin ekologjik të vullkaneve aktive më të mëdha në botë!

ZHVILLIMI DHE MJEDISI I QËNDRUESHËM

KONCEPTI I ZHVILLIMIT TË QËNDRUESHËM

Zhvillimi i qëndrueshëm është një term i vjetër, kuptimplotë dhe i përdorur në pylltari si veprimtari. Në vitet 1920, u ngritën teoritë e para shkencore për zhvillimin e qëndrueshëm: Ato kanë dalë si rezultat i zhvillimit të përshpejtuar, global, me qëllim që të reduktojnë efektet e degradimit social dhe mjedisor. Teoria e zhvillimit të qëndrueshëm ka një dimension ekologjik dhe njerëzor. Dimension i ekologjik i referohet përdorimit të arsyeshëm të burimeve jo ripërtëritëse dhe zhvillimit ekonomik të moderuar që nuk do të dëmtojë cilësinë e mjedisit. Dimension i njerëzor është parë në parimin që kërkon të mos rrezikojë të drejtat e brezave të ardhshëm dhe të popujve të tjerë, d.m.th. për të respektuar si të drejtën e tyre për një mjedis të shëndetshëm, ashtu edhe të drejtën e përdorimit të burimeve natyrore; Zhvillimi i qëndrueshëm mund të ndahet në katër fusha veprimi: qëndrueshmëria mjedisore, qëndrueshmëria ekonomike, qëndrueshmëria sociale dhe qëndrueshmëria politike.

Një moto e vjetër lidhur me pyjet, në frymën e zhvillimit të qëndrueshëm, thotë: „Sasia e prerjes së drurëve duhet të jetë më pak se sasia e përtëritjes së pyjeve.” - Qëllimi nuk është të shkatërrojmë pyjet, por të zgjerojmë sipërfaqet për nevojat e brezave të ardhshëm!

QËNDRUESHMËRIA MJEDISORE

Teoria e zhvillimit të qëndrueshëm menjëherë pas promovimit të saj gjeti vendin e saj në konceptet e shkencave më natyrore dhe teknike, veçanërisht në mbrojtjen e mjedisit. Plani trajton veçanërisht ndikimin e zhvillimit ekonomik në burimet hapësinore. Burimet klasifikohen si: **ripërtëritëse** dhe **jo ripërtëritëse**. Burimet ripërtëritëse konsiderohen: **tokë, pyje, ujë dhe cilësi ajri dhe infrastrukturë**. Burimet jo të ripërtëritshme janë: rezervat e xeherorëve, lëndët djegëse fosile dhe biodiversiteti. Në lidhje me këtë, koncepti i zhvillimit të qëndrueshëm këmbëngul që:

- Shpejtësia e përdorimit të burimeve jo ripërtëritëse duhet të përputhet me mundësinë e ripërtëritjes së tyre;
- Shpejtësia e përdorimit të burimeve ripërtëritëse duhet të jetë më pak se shpejtësia e ripërtëritjes së tyre;
- Të mbahet emisioni i materialeve të dëmshme në nivelin e kapacitetit absorbues nga mjedisi;
- Të respektohen të drejtat e njeriut dhe natyrës;
- Të mos ngarkohen brezat e ardhshëm me rreziqe të trashëguara dhe me një mjedis të degraduar.

Aktivitete hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Cilat janë pasojat e prerjes së tepërt të pyjeve?*
- *Mendo: Cilat institucione monitorojnë cilësinë e mjedisit?*

Nacionet kryesore:

- Zhvillimi i qëndrueshëm;
- Burimet ripërtëritëse;
- Burimet jo ripërtëritëse;
- Ndotja;
- Monitorim;
- Masat e mbrojtjes.

Lëndët djegëse fosile janë një burim jo ripërtëritës

Ndotja e:

- Ajrit;
- Dheut/tokës;
- Ujit.

MBROJTJA E MJEDISIT

Marrëdhënia natyrë - njeri është një marrëdhënie e ndjeshme dhe dinamike për shkak të përpjekjeve të mëdha të njerëzve për të shfrytëzuar burimet natyrore për të rritur procesin e prodhimit. Ndikime të tilla të njeriut shkaktojnë ndotje të ndryshme mjedisore dhe dëmtime të tilla si **ndotjen e ajrit, ndotjen e ujit, ndotjen e tokës dhe shkatërrimin e biodiversitetit.**

- Ekspertët e kësaj fushe, ndikimet negative antropogjene (të njeriut) mbi mjedisin i kanë ndarë në katër kategori:
- Ndotja fizike dhe mekanike (një formë më e lehtë e ndotjes që çon në ndryshimin fizik të përbërësve në mjedis);
- Ndotja kimike (forma e rëndë e ndotjes, toksike për botën e gjallë);
- Ndotja biologjike (çrregullime në florë dhe faunë);
- Dëmtim estetik i peizazheve natyrore.

Për të shtypur të gjitha format që prishin dhe ndotin mjedisin, nevojitet një planifikim më i gjerë hapësinor, nevojitet zhvillimi i një metodologjie të arsimit dhe rregullimit ligjor për përmirësimin dhe mbrojtjen e mjedisit. Mbrojtja e mjedisit duhet të mbulojë të gjithë përbërësit e saj dhe të përbëhet nga veprimtaritë në tre drejtime:

- **Monitorim** (mbikëqyrje) i gjendjes mjedisore;
- **Lokalizimi** i burimeve të ndotjes, llojit dhe përqendrimit të ndotësve;
- **Përcaktimi** i masave të duhura për mbrojtjen dhe përmirësimin e përbërësve mjedisorë.

R. e Maqedonisë së Veriut është fituese e „Strategjisë Kombëtare për Zhvillimin e Qëndrueshëm dhe Mbrojtjen e Mjedisit”!

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuara

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Zhvillimi i qëndrueshëm është një teori e rritjes ekonomike dhe sociale me pasoja minimale mjedisore;
- Zhvillimi i qëndrueshëm mund të ndahet në katër fusha veprimi;
- Për qëndrueshmërinë mjedisore, njerëzit duhet të kushtojnë më shumë vëmendje;
- Shtetet duhet të zhvillojnë strategji kombëtare dhe të krijojnë rregullore ligjore për nxitjen dhe mbrojtjen e mjedisit jetësor;

Kontrollo njohuritë e përvetësuara:

1. Çfarë kuptoni me zhvillim të qëndrueshëm?
2. Sa fusha veprimi ka për zhvillimin e qëndrueshëm?
3. Cilat linja veprimi sugjeron zhvillimi i qëndrueshëm?
4. Cila është strategjia e menaxhimit të mjedisit?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Kërko tekste dhe zbulo se si të sugjeroni përdorimin e qëndrueshëm të burimeve natyrore në strategjitë kombëtare apo lokale!?

NDOTJA DHE MBROJTJA E HIDROSFERËS

Uji është burim jete. Uji është pasuri natyrore më e madhe në Tokë. Ku ka ujë, ka jetë. Uji është një dhuratë nga natyra që u jep jetë njerëzve, kafshëve dhe bimëve. Zhvillimi i industrisë, bujqësisë dhe urbanizimit ka rritur konsumin e ujit të pastër, por po ashtu ka rritur edhe sasinë e ujit të papastër të mbeturinave që përfundojnë në lumenjtë dhe liqenet tona dhe i ndotin ato. Nevoja për të mbrojtur ujin nga ndotja po bëhet urgjente dhe e nevojshme. Mbrojtja e ujit është një proces kompleks që zhvillohet në tre faza: **vlerësimi i cilësisë, zbulimi i burimeve të ndotjes dhe përcaktimi i masave mbrojtëse.**

VLERËSIMI I CILËSISË

Vlerësimi nënkupton zbulimin e specieve dhe sasinë e ndotësve që gjenden natyrshëm ose artificialisht në ujëra. Vlerësimi i plotë i cilësisë së ujit do të thotë: **vlerësim fizik, kimik dhe biologjik.**

Ndotja fizike nënkupton ndryshimin e disa karakteristikave fizike të ujit që mund të jenë ose jo të dëmshme për botën e ujit: ngjyra, turbullura (tejdukshmëria), era, shija dhe mbeturinat e dukshme.

Ndotja biologjike është rezultat i mikroorganizmave në ujë. Ato janë për shkak të: mbeturinave ushqimore, ujit fekal nga fermat, mbeturinave mjekësore dhe burimeve të tjera.

Ndotja kimike është për shkak të ndryshimit të përbërjes kimike të ujit të pastër që përmban materiale të forta dhe të tretura: komponimet organike, acidet, kripërat, gazrat, metalet e rënda, detergjentet etj.

Cilësia e ujërave nëntokësore dhe sipërfaqësore është një proces konstant i ndjekur nga institucione të specializuara në pika të caktuara matëse. Në bazë të ndotësve që gjenden në ujë, përcaktohet shkalla e ndotjes, pra klasa e cilësisë së ujit. Cilësia e ujërave nëntokësore dhe sipërfaqësore klasifikohet në 5 klasa. Klasa e parë është ujë i pastër, i pa ndotur që mund të përdoret për: të pirët, të pastrim person, larja, etj. Klasa e pestë e cilësisë janë ujërat shumë të ndotura që nuk duhet të përdoren për asnjë nevojë pa trajtim paraprak.

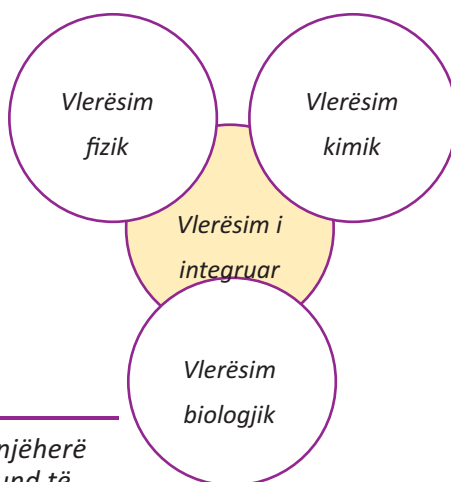
Aktivitete hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: A ka vendi juaj i banimit apo qyteti më i afërt një sistem kolektori dhe një stacion pastrimi të ndërtuar?*
- *Mendo: Cilat institucione monitorojnë cilësinë e ujit?*

Nacionet kryesore:

- Zhvillimi i qëndrueshëm;
- Burime ripërtëritëse;
- Burime jo ripërtëritëse;
- Ndotja;
- Monitorim;
- Masat e mbrojtjes.

■ **Skema:** Vlerësimi tërësor (integral) i cilësisë së ujit

Cilësia e ujit nuk vlerësohet rastësisht, nga syri! Ndonjëherë lumenjtë të cilët duken si lumenj të pastër malorë mund të jenë të ndotur me metale helmuese të tretura dhe të jenë kërcënues për jetën

Tabela Materiet të cilat më së shpeshti analizohen në ujëra

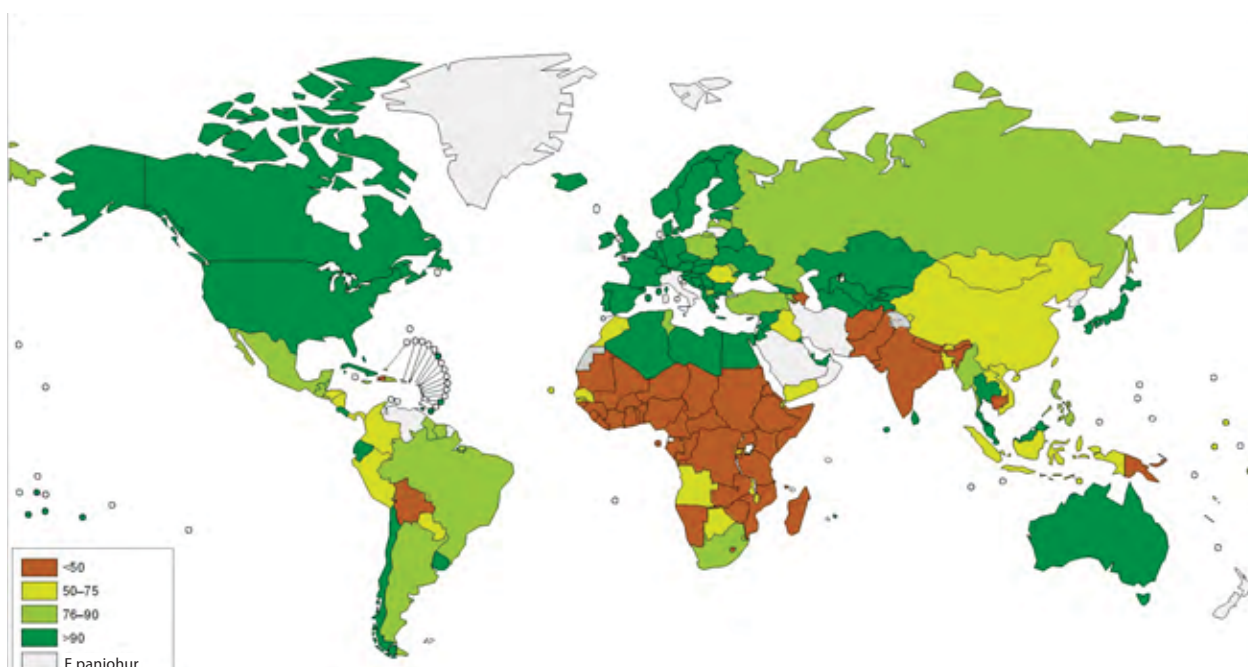
1	Ngjyra
2	Turbullira
3	Oksigjeni i tretur
4	Aciditeti
5	Metalet
6	Dioksidi karboni
7	Azoti
8	Materie të forta

ZBULIMI I BURIMEVE TË NDOTJES

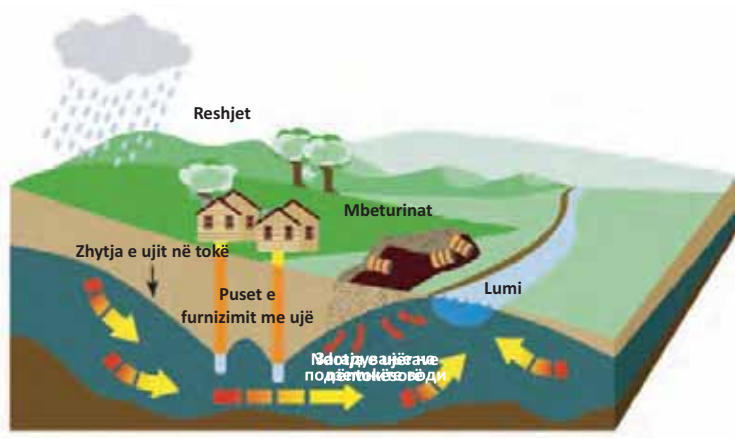
Detektimi i burimeve të ndotjes do të thotë përpilimi dhe përpunimi i një liste të të gjitha objekteve dhe veprimtarive afariste dhe individuale që çojnë në ndotjen e: ujërave nëntokësore, ujërave burimorë, lumenjve, liqeneve dhe ujërave detare. Burimi më i zakonshëm i **ndotësve organikë** janë ujërat e zeza nga: familjet, fermat blegtoralë, industria dhe bujqësia. Metalet toksike janë produktet më të zakonshme nga: minierat, objektet metalurgjike dhe industria metalike.

Sot, me zhvillimin e industrisë, ndërtimit dhe urbanizimit, nevojat për ujë të pastër janë vazhdimisht në rritje. Këto nevoja u rritën me shtimin e popullsisë në vendbanimet e qyteteve të mëdha. Industria konsumon sasinë më të madhe të ujit të pastër. Pra, për të fituat një ton letër, konsumohen 500 tonë ujë. Në qytetet e mëdha, nga ana tjetër, si: Londra, Pari-

Harta: Përhapja e popullsisë e cila përdor ujë të pijshëm të pastër (%)

Skema: Ndotja e ujërave nëntokësore

si, Nju Jorku e të tjera, një person konsumon 500 litra ujë në ditë. Konsumatorët më të mëdhenj të ujit janë edhe ndotësit më të mëdhenj të ujit. Me shkarkimin e ujërave të ndotura nga fabrikat, ujërat nëntokësore, të lumenjve dhe liqeneve ndoten drejtpërdrejt. Një ndotës kryesor i ujit të pastër është **bujqësia**. Aty përdoren pesticide të ndryshme për ujitjen e tokës. Shkarkimet e tyre ndotin drejtpërdrejt jo vetëm ujërat nëntokësore, por edhe ujërat e lumenjve. Nga këta ndotës shumë lumenj në botë janë shndërruar në "lumenj të vdekur", të papërshtatshëm për: pastrim personal (not), larje të rrobave, ujitje etj.

MASAT E MBROJTJES

Masat mbrojtëse përcaktohen si rezultat i: vlerësimit të cilësisë dhe shkallës së ndotjes së objektit ujor, burimit të zbuluar të ndotjes, së bashku me ndotësit që ai shkarkon në objektin ujor.

Masat e marra për mbrojtjen e ujit në botë janë më të pranishme në vendet e Evropës, Amerikës së Veriut dhe Azisë.

Masat më të zakonshme janë:

- **Rregullimi** i shtretërve të lumenjve me rrjedhje të egër që turbullojnë ujërat në mënyrë erozive;
- Të ndërtohen **sisteme kanalizimesh** në zonat rurale, duke parandaluar kështu ndotjen e ujërave nëntokësore që përdoren për pije dhe vaditje;
- Ndërtimi i **impianteve të trajtimit** (kolektorëve), sipas standardeve botërore, për pranimin e ujërave të zeza bashkiake, para se të derdhen në lumë apo liqen;
- **Trajtimi** i ujërave të zeza në kolektorë nëpërmjet: filtrimit, kullimit, depozitimit dhe neutralizimit të lëndëve të dëmshme;
- Ndërtimi i sistemeve grumbulluese (kolektorë) për largimin dhe trajtimin e ujërave të zeza nga: amvisëritë, objektet industriale dhe fermat blegtorale;
- Ndërtimi i **impianteve të trajtimit** që prodhojnë pleh artificial nga mbetjet e grumbulluara nga ujërat e ndotura.

Stacioni modern i trajtimit të ujërave të zeza

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Uji është i ndotur: fizikisht, kimikisht dhe biologjikisht;
- Zbulimi i burimeve të ndotjes dhe ndotësve është hapi i parë në mbrojtjen e ujit;
- Ujërat e zeza bashkiake dhe industriale janë ndotësi kryesor i hidrosferës;
- Bujqësia intensive ndot shumë ujërat e Tokës.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Çfarë lloj ndotjeje të ujit ka?
2. Cili është ndryshimi midis ndotjes fizike dhe kimike të ujit?
3. Cilat janë burimet më të zakonshme të ndotjes së ujit?
4. Cilat janë masat më të rëndësishme për mbrojtjen nga ndotja e ujit?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Bëni një tabelë me një listë të ndotësve të mundshëm në lumenj ose liqene përreth jush. Bëni një fletushka me ilustrim dhe propozim për masat për mbrojtjen e ujit nga ndotja!

MBROJTJA E AJRIT NGA NDOTJA

Aktivitetet hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: A ka ndotje ajri në zonën tuaj dhe cili faktor e shkakton atë?*
- *Mendo: Si krijohet ozoni (O₃) dhe sa i rëndësishëm është ai?*

Nocionet kryesore:

- *Ndotja e ajrit;*
- *Grimca të pezulluara;*
- *Dioksid squfuri;*
- *Oksidet e azotit;*
- *Smogu.*

Ajri i ndotur në qytete është shkaktor i shumë sëmundjeve

Ndotja e ajrit (aerondotja) është një nga format më të rënda të degradimit (shkatërrimit) të mjedisit. Kjo ndotje përbën një kërcënim të drejtpërdrejtë për shëndetin e njeriut dhe botën tjetër organike në sipërfaqen e Tokës.

Në vendbanime duhet të ketë gjithmonë breza të gjelbër ndërmjet ndërtesave industriale dhe amvisërive (shkollave)!

BURIMET E NDOTJES

Shoqëria moderne ballafaqohet me disa burime të ndotjes së ajrit që mund të jenë me origjinë **natyrore** ose antropogjene. Burimet antropogjene të ndotjes së ajrit janë të shumta dhe më efektive, në këtë kuptim ata vazhdimisht sulmojnë ajrin e pastër përmes ndotjes **mekanike** ose **kimike**. Burimet më me ndikim në këtë grup janë: **industria, komunikacioni, energjia** dhe **amvisëritë**. Monitorimi i cilësisë së ajrit është baza për zbulimin e burimeve të ndotjes, llojin e ndotësve dhe përcaktimin e masave për mbrojtjen e tij.

MATERIET NDOTËSE

Në mënyrë tipike, stacionet e monitorimit të cilësisë së ajrit përcaktojnë përqendrimet e disa ndotësve në ajër: **monoksidi i karbonit, dioksidi**

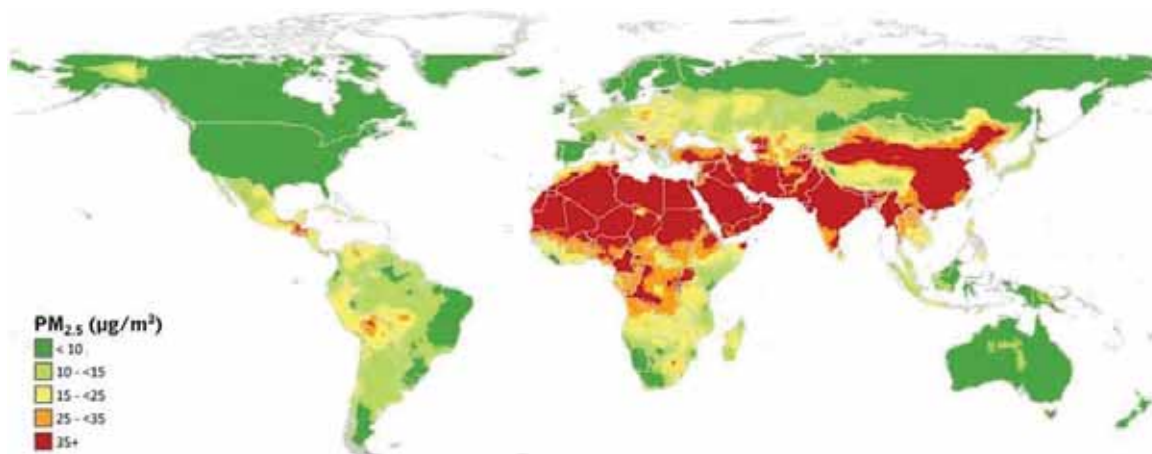
i squfurit, dioksidi i azotit, ozoni, grimcat e pezulluara deri në 10 mikrometra në madhësi (PM 10), grimcat e pezulluara deri në 2.5 mikrometra (PM 2.5), metale të rënda dhe të tjera.

Monoksidi i karbonit (CO) është një gaz i pangjyrë dhe pa erë që shkakton shpejt humbje të vetëdijes dhe vdekje. Burimet e këtij gazi janë: djegia e lëndëve djegëse nga automjetet, termocentralet dhe shkretoret.

Oksidet e azotit janë kryesisht me origjinë natyrore. Këto gazra shkaktojnë sëmundje kardiovaskulare dhe të frymëmarrjes tek njerëzit. Oksidet e azotit gjithashtu kanë një efekt të dëmshëm në bimë. Burimet më të mëdha antropogjene të oksideve të azotit janë **termocentralet** që përdorin qymyrin si burim energjie. Automjetet marrin pjesë gjithashtu në emetimin total të këtyre gazrave në ajrin e ambientit.

Harta: Përqendrimi i grimcave të dëmshme PM 2.5 sipas rajoneve në botë

Grimcat e pezulluara janë ndotësit më të zakonshëm në ajër. Kontrollimit të rreptë i nënshtrohen: “PM 2,5”, me diametër deri në 2,5 mikrometra dhe “PM 10”, me diametër deri në 10 mikrometra. Grimcat e pezulluara vijnë nga burime natyrore dhe antropogjene. Natyrisht ato vijnë nga: erërat, zjarret ose vullkanet. Burimet antropogjene janë djegia e: drurit, qymyrit, derivateve të naftës dhe inerteve. Një burim i rëndësishëm i grimcave të pezulluara është ngrohja e shtëpive dhe objekteve afariste që përdorin **drurin** si burim energjie.

Dioksidi i squfurit (SO₂) është një gaz i dëmshëm për rrugët e frymëmarrjes dhe sistemin nervor të njeriut. Burimet e këtij gazi në ajër janë: fabrikat kimike, rafineritë e naftës dhe djegia e karburanteve të automobilave. Përqendrimi më i madh në ajër mbahet në ditët e dimrit me mjegull. Familjet kanë një pjesëmarrje shumë të vogël në emetimin e këtij gazi.

Amoniaku (NH₃) është një gaz natyror, por gjithashtu shfaqet si pasojë e aktiviteteve njerëzore. Amoniaku është një gaz pa ngjyrë me erë të fortë. Burimet e amoniakut në ajër janë: mbetjet blegtorale dhe përdorimi i plehrave artificial në bujqësi.

Metalet e rënda e kanë origjinën nga burime natyrore, dhe më së shpeshti nga burime antropogjene, si: miniera dhe metalurgji. Përqendrimet e: plumbit, nikelit, arsenit, kadmiumit dhe të tjerëve llogariten si koncentime ose përqendime më të rrezikshme.

Industria është një nga ndotësit më të mëdhenj të ajrit

Përveç dioksidit të squfurit dhe grimcave të pezulluara, ndotësit kryesorë të ajrit janë: monoksidi i karbonit dhe oksidet e azotit!

Fotovoltaikët. Me përdorim më të madh të energjisë diellore për ajër më të pastër

MASAT E MBROJTJES

Motoja: „Ajër i pastër - shëndet më i mirë”, është ngulitur thellë në ndërgjegjen e vendeve shumë të zhvilluara që kanë hasur sa më parë problemet e ndotjes së ajrit. Prandaj, janë marrë më shumë masa për të shmangur ose reduktuar ndotjen. Disa masa fituan edhe një kornizë ligjor. Masat më racionale për mbrojtjen e ajrit nga ndotja janë:

- Braktisja e drurit si burim energjie që përdoret nga familjet në vendet e pazhvilluara;
- Rritja e numrit të familjeve që përdorin energjinë elektrike për ngrohje;
- Sigurimi i energjisë elektrike të lirë nëpërmjet: hidrocentraleve, centraleve me erë dhe fotovoltaikeve që marrin pjesë me rreth 20% në nivel global;
- Zëvendësimi i qymyrit dhe mazutit me gaz, si burim energjie në termocentralet;
- Vendosja e filtrave më të sofistikuar në oxhaqet e fabrikave dhe të katalizatorëve në automjete;
- Rritja e përdorimit të biçikletave si mjet transporti në zonat qendrore të qyteteve.

Në Kopenhagë, një nga qytetet më të pastra në Evropë, biçikleta është mjeti kryesor i transportit.

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuara

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Ndotja e ajrit është një nga format më të rënda të ndotjes së hapësirës;
- Industria, komunikacioni, energjia dhe madje edhe pajisjet shtëpiake janë ndotësit më të mëdhenj të ajrit;
- Grimcat e pezulluara janë të rrezikshme për shëndetin e njeriut;
- Masat mbrojtëse në kohë parandalojnë shumë ndotjen e ajrit.

Kontrollo njohuritë e përvetësuara:

1. Cila është forma e ndotjes së ajrit?
2. Cilat janë burimet më të zakonshme të ndotësve të ajrit?
3. Përshkruani grimcat e pezulluara në ajër !?
4. Çfarë masash mbrojtëse merren për të mbrojtur ajrin nga ndotja?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Kërkoni dhe zbuloni se cilat vende në Evropë dhe në botë kanë cilësinë më të ulët të ajrit të ambientit dhe cilat janë burimet e ndotjes?

MBROJTJA E TOKËS DHE MENAXHIMI I MBETURINAVE

Tokat janë një pasuri natyrore dhe e kufizuar e tokës së punueshme që përdoret për prodhimin e ushqimit. Tokat më pjellore, të pasura me humus, gjenden në të gjithë botën, në shumë ultësira, si dhe në luginat e lumenjve të mëdhenj: Vollga, Misisipi, Danubi, Indi, Gangi dhe të tjerë. Mbrojtja e tokave në botë duhet të jetë e shpejtë dhe urgjente, duke pasur parasysh tkurrjen e shpejtë të sipërfaqeve dhe degradimin e tyre.

PROCESET E DEGRADIMIT

Degradimi i tokës ndodh nëpërmjet: **erozionit, zgjerimit të vendbanimeve, depozitimit të mbetjeve komunale dhe industriale, bujqësisë intensive** dhe më shumë.

Erozioni është një proces natyror që mbulon mbi 50 % të territorit të Tokës. Çdo vit proceset erozive krijojnë miliona m³ sediment (rërë, zhavorr, argjilë) i cili nga vendet më të larta grumbullohet në tokat fushore. Në atë mënyrë humbet shtresa e sipërme e punueshme dhe pjellore e tokave në të cilat kultivohen kulturat bujqësore. Në botë janë regjistruar miliona përrenj, të cilët gjatë reshjeve mbledhin sasi të mëdha sedimentesh nga anët malore. Ajo bartet nga lumenjtë në fusha në bashkimin e lumenjve të mëdhenj ku ndodhen tokat më pjellore.

Zgjerimi i vendbanimeve, ndërtimi i fabrikave dhe infrastrukturës tjetër, konsumon çdo vit mijëra hektarë tokë të punueshme në botë. Një problem i veçantë është zgjerimi i paplanifikuar i vendbanimeve

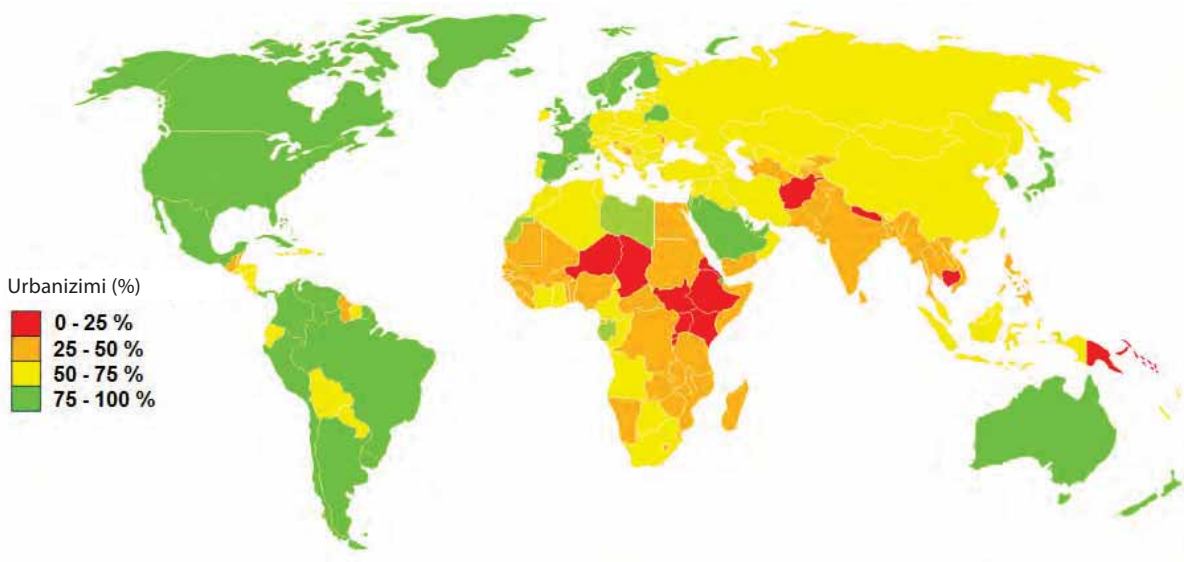
Aktivitete hyrëse për përmbajtjen mësimore

- *Kujto: Çfarë kuptoni me erozion dhe cilët faktorë e shkaktojnë atë?*
- *Mendo: Çfarë ndodh me mbetjet komunale dhe industriale nga vendbanimet dhe fabrikat?*

Nacionet kryesore:

- *Degradimi;*
- *Erozioni;*
- *Zgjerimi urban;*
- *Mbeturinat komunale;*
- *Riciklimi.*

Harta: Shkalla e urbanizimit në botë (%)

Deponia e mbetjeve shtëpiake

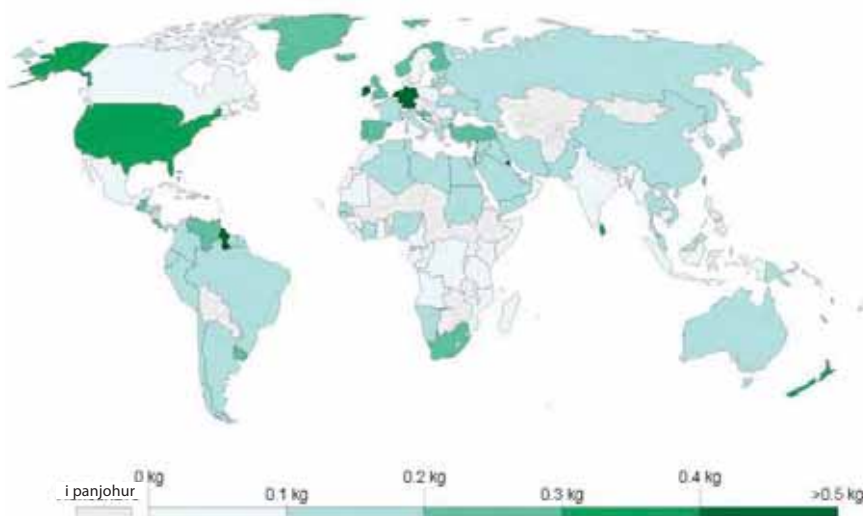
periferike, të cilat janë ndërtuar në toka me klasë të lartë pjellorie. **Urbanizimi** nënkupton ngritjen e cilësisë së jetës, në kurriz të humbjes së përhershme të dherave të përdorura si tokë ndërtimore. Një problem i tillë lind në botën e zhvilluar: **Amerikë Veriore, Evropa Perëndimore, Australia** dhe të tjerët.

Hedhja e mbetjeve nga familjet dhe industria është një problem madhor global, i pranishëm në shumë vende të botës. Prodhimi ditor i mbetjeve komunale në disa vende i kalon 500 kilogramë për frymë, në baza vjetore! Në nivel global, çdo banor hedh 1.2 kilogramë mbetje të ngurta në ditë. Mbetjet nga industria farmaceutike dhe kimike dhe mbetjet nga bate-

Mbetjet e ushqimit dekompozohen me shpejtësi në tokë, por prishin estetikën e mjedisit. Duhet shumë vite apo dekada për dekompozimin e mbetjeve të ambalazhimit (metal, plastikë, najlon)!

Harta: Prodhimi i mbetjeve plastike për frymë/ditë, në botë (në kilogramë)

ritë dhe akumulatorët janë veçanërisht të dëmshme. Ato kërkojnë një mënyrë të veçantë ruajtjeje, përpunimi dhe asgjësimi. Mbetjet nga: qelqi, letra, metali, druri, plastika etj., i nënshtrohen grumbullimit të veçantë. Një problem i madh aktual në botë është menaxhimi me prodhimin e lartë të plastikës, veçanërisht në vendet e zhvilluara. Kryesues në këtë drejtim janë: **Kina, SHBA, Gjermania, Brazili dhe Japonia.**

Në vendet e zhvilluara prodhimi ditor i mbetjeve plastike për frymë i kalon 0,5 kg!

Bujqësia intensive, me përdorimin e tepruar të plehrave artificiale, degradoi tokat duke futur substanca që ndryshojnë përbërjen natyrore të tokës, proces i njohur si kripëzimi i tokës. Çdo vit miliona tonë plehra dhe kimikate të ndryshme toksike aplikohen në tokat e punueshme në mbarë botën. Dëme të mëdha në toka bëhet edhe nga ujitja nga lumenjtë me ujë të ndotur, duke depozituar në tokë lëndë organike dhe inorganike dhe metale të rënda.

MASAT E MBROJTJES

Si masa urgjente për mbrojtjen e tokës që duhet të ndërmerren nga vendet e botës janë këto:

- Marrja e masave për rehabilitimin e deponive ilegale dhe zonave të ndotura;
- Të ndalohet: lënia, hedhja, braktisja, djegia ose depozitimi i pakontrolluar i mbetjeve;
- Mbetjet duhet të përpunohen kryesisht në vendin ku janë krijuar;
- Të transportohen mbeturinat me mjete të posaçme të destinuara për transport të mbeturinave, automjete të mbyllura, kontejnerë ose mjete të tjera të përshtatshme;
- Magazinimi i mbetjeve sa më larg vendbanimeve, por jo në tokë pjellore;
- Trajtimi i mbetjeve duhet të kryhet pa përdorimin e proceseve ose metodave që rrezikojnë mjedisin, jetën dhe shëndetin e njerëzve;
- Ndalimi i ujitjes së dherave nga lumenjtë me ujë të ndotur nga acidet;
- Përpunimi i mbetjeve me riciklim, ripërdorim ose proces tjetër të përdoret si burim energjie;
- Miratimi i masave për edukimin dhe ndërgjegjësimin e publikut për menaxhimin e mbetjeve.

Riciklimi i plastikës

Fabrika moderne e përpunimit të mbetjeve

Rishikimi dhe kontrollimi i njohurive të përvetësuar

Njohuritë minimale përfundimtare:

- Erozioni është një nga faktorët natyrorë të degradimit të tokës;
- Urbanizimi “ngërthen” tokat pjellore rreth vendbanimeve;
- Kripërat e bujqësisë intensive dhe ngarkimi i tokës me metale të rënda;
- Mbetjet komunale, dhe veçanërisht artikujt plastikë janë një kërcënim i madh për dherat ose tokat e botës.

Kontrollo njohuritë e përvetësuar:

1. Cilat janë format e degradimit të tokës?
2. Cilat janë burimet më të zakonshme të degradimit dhe ndotësve në tokë?
3. Cili është ndikimi i urbanizimit në tokë?
4. Çfarë masash mbrojtëse merren për të mbrojtur tokat nga degradimi?

Zbatimi i teknologjisë së informacionit dhe komunikimit (TIK):

Përdorni një mjet gjurmimi satelitor për të bërë fotografi të kodrave ose maleve aty pranë në zonën tuaj. Çfarë vini re? A ka zona të mëdha të zhveshura dhe të papyllëzuara?

■ PYETJE PËR SISTEMATIZIMIN E NJËSISË SË PESTË TË MODULIT

1. Çfarë studion ekologjia?
2. Cila është marrëdhënia midis gjeografisë dhe ekologjisë?
3. Rendisni elementet abiotike të mjedisit natyror!
4. Përshkruani përbërësit vitalë të mjedisit!
5. Përshkruani ndërtimin e mjedisit social-ekonomik!
6. Përshkruani ndikimin e relievit në cilësinë e mjedisit!
7. Përshkruani ndotjen e ujit dhe ajrit nga disa fatkeqësi natyrore!
8. Çfarë kuptoni me zhvillim të qëndrueshëm?
9. Sa fusha veprimi ka për zhvillimin e qëndrueshëm?
10. Cilat linja veprimi sugjeron zhvillimi i qëndrueshëm?
11. Cili është ndryshimi midis ndotjes fizike dhe kimike të ujit?
12. Cilat janë burimet më të zakonshme të ndotjes së ujit?
13. Cilat janë masat më të rëndësishme për mbrojtjen nga ndotja e ujit?
14. Cila është forma e ndotjes së ajrit?
15. Cilat janë burimet më të zakonshme të ndotësve të ajrit?
16. Përshkruani grimcat e pezulluara në ajër !?
17. Çfarë masash mbrojtëse merren për të mbrojtur ajrin nga ndotja?
18. Cilat janë burimet më të zakonshme të degradimit dhe ndotësve në tokë?
19. Cili është ndikimi i urbanizimit në tokë?
20. Çfarë masash mbrojtëse merren për të mbrojtur tokat nga degradimi?

FJALOR I FJALËVE MË PAK TË NJOHURA

Banjë - trajtim kurativë ose balneal ose kompleks turistik;

Biodiversitet - laramani biologjike;

Bonifikimi i tokës - një sistem masash për përmirësimin e bujqësisë;

Bonitet - cilësi, begati (e dherave);

BPV - prodhimi i brendshëm bruto (shuma e të ardhurave totale vjetore në një vend);

Burim - pasuria natyrore;

Centrali rrjedhës - hidrocentrali për ujë të rrjedhshëm, pa akumulim (liqen artificial);

Çelik - lidhjet e hekurit, metaleve të tjera dhe gurit gëlqeror;

Degradim - shqetësim i cilësisë dhe i ekuilibrit natyral, të zakonshëm.

Ekosistem - një tërësi e pjesës natyrore (të pajetë) dhe e gjallë (bimë dhe kafshë) e mjedisit;

Ergonomia - ndikimi i rrethanave (ambienti i brendshëm apo i punës) tek personi;

Fibra artificial - fibra sintetike për pëlhura, konfeksione dhe trikotazh;

Fosilizim - mineralizimi ose zëvendësimi i mbetjeve të organizmave të mëparshëm;

Fotovoltaikë - sisteme për shndërrimin (konvertimin) e dritës në një lloj tjetër energjie;

Grimca të pezulluara - grimca mbi 1 mikrometër në diametër (të mijtave e milimetrit);

Gjeofaktor - faktor i rëndësishëm në hapësirën gjeografike;

Gjeologji - shkenca e përbërjes së kores së Tokës;

Habitat - mjedisi natyror, habitat i disa llojeve;

Hermelin - dhëlpër veriore me lesh të bardhë;

Hidroenergji - energji e përftuar nga forca mekanike e ujit;

Hidrokarbure - komponimet organike të karbonit dhe hidrogjenit;

Jonxhë - bima foragjere më e rëndësishme për bagëtinë;

Kardinal - varietet i zi i rrushit të tryezës;

Koks - thëngjill artificial, me kalori të lartë;

LPG - gaz i lëngshëm i naftës;

Lulëtari - degë hortikulture për rritjen e bimëve me lule;

Meli - një drithë i lashtë kinez me vlera të larta ushqyese për njerëzit dhe kafshët;

Metalurgji - industri për shkrirjen e xeheve të metaleve;

Mëndafsh - një produkt gjysmë i gatshëm prej fibrash natyrale ose të bëra nga njeriu për fitimin e pëlhurave;

Monitorim - monitorimi i qëllimshëm, mbikëqyrje, vëzhgimi i një dukurie;

Oktan - hidrokarburet alkane, të pranishme në produktet e naftës;

Pedologji - shkenca e përbërjes dhe gjenezës së tokës;

Personat aktivë - personat e punësuar që fitojnë fondet e tyre;

Petrografi - shkenca e përbërjes dhe strukturës minerale të shkëmbinjve në koren e Tokës;

Plankton - organizma të vegjël ujorë me origjinë bimëore dhe shtazore;

Pramenk - racë deleje autoktone në vendin tonë;

Rimeso - dru i hollë me vija për dekorim deri në 3 mm trashësi;

Talk - një shkëmb i butë sedimentar për fitimin e pudrës në formë të pluhurit;

Telegrafi - një pajisje për transmetimin e mesazheve me tela duke përdorur shenja;

Turizmi i verës - lëvizja turistike dhe qarkullimi në verë si destinacion;

Ugar - tokë e braktisur përkohësisht dhe e papunuar.

LITERATURA E PËRDORUR

1. Апостоловска-Тошевска Б. Индустриска географија. 2018. Скопје, УКИМ.
2. Manić E. Ekonomska geografija. 2013. Beograd, Ekonomski fakultet.
3. Natek K., Natek M. Drzave svijeta. 2004. Zagreb, Mozaik knjiga.
4. Coe N.M., Kelly P.F., Yeung H.W.C. Economic geography (3rd edition). 2019. New Jersey, Wiley Blackwell.
5. Темјановски Р., Стојмилов А. Економско-географски процеси и промени во осветот и во Република Македонија. 2006. Штип, Универзитет "Гоце Делчев".
6. Стојмилов А. Економска географија (за прва година економска и трговска струка). 1998. Скопје, Просветно дело.
7. Статистички годишници на Р. Македонија (2000-2018). Завод за статистика на Р. Македонија.
8. WWW.AtlasBig.com
9. WWW.Worldstat.com
10. WWW.Worlometers.info
11. WWW.Worldstatistics.org
12. WWW.Ourworldindata.org
13. WWW.WorldAtlas.com

GJEOGRAFIA EKONOMIKE, BURIMET NATYRORE DHE POPULLSIA

GJEOGRAFIA INDUSTRIALE

GJEOGRAFIA AGRARE

KOMUNIKACIONI DHE TURIZMI

MJEDISI DHE ZHVILLIMI I QËNDRUESHËM
